

BİNGÖL ISSN: 2147-5679
2020/2
ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ Yıl/Year: 6 Cilt/Volume: 6 Sayı/Issue: 12

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Yıl/Year: **6** Cilt/Volume: **6** Sayı/Issue: **12**

2020/2
ISSN: 2147-5679

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
BİNGÖL 2020

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year:6 Cilt/Volume:6 Sayı/Issue:12

ISSN: 2147-5679

Sahibi / Owner

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Abdulnasır SÜT

Editörler / Editors

Öğr. Gör. Murat VAROL
Öğr. Gör. Şerif GÜZEL

Dergi Sekreteryası ve İletişim /

Secretary of Journal and Communication:

Enstitü Sekreteri Sadrettin BEKİ

Dergi Tasarım ve Uygulama / Magazine Design

Şemal Medya Tasarım Ofisi

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Address

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğü, 12100-Bingöl

Telefon: 0426 216 00 42

Faks: 0426 216 00 42

Enstitü e-posta: yasayandillerenst@bingol.edu.tr

Dergi e-posta: bingolyasayandiller@gmail.com

Basım Yeri / Place of Publication

Enes Basın Yayın Matbaacılık Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Litros Yolu Sok.

Fatih Sanayi Sitesi, No: 12/210,

Zeytinburnu/İstanbul

Tel: 0 212 501 47 63

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu Editorial Board and Advisory Board

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ
Prof. Dr. Abdulaziz HATİP
Prof. Dr. Abdullah KIRAN
Prof. Dr. Abdullah ÖNALAN
Prof. Dr. Edip ÇAĞMAR
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ
Prof. Dr. Mehmet BARCA
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Prof. Dr. Mustafa AGÂH
Prof. Dr. Nesim DORU
Prof. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK
Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ
Doç. Dr. Abdülhadi TİMURTAŞ
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Doç. Dr. Hayrettin KIZIL
Doç. Dr. İbrahim USTA
Doç. Dr. Mehmet BİLEN
Doç. Dr. Metin YİĞİT
Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN
Doç. Dr. Vecihi SÖNMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan TEK
Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY
Dr. Öğr. Üyesi Canser KARDAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hemin OMAR AHMAD
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAZICI
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU
Assist. Prof. Dr. Yadgar Rasool

- Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, ulusal hakemli bilimsel bir dergidir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Bu Sayının Hakemleri

Doç. Dr. Hayreddin KIZIL - Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN - Bingöl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hemin Omar AHMAD - Bingöl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlyas ARSLAN – Munzur Üniversitesi

Dr. Öğ. Üyesi İsmail SÖYLEMEZ - İnönü Üniversitesi

Öğr. Gör. Ayetullah KARABEYESER – Bingöl Üniversitesi

Öğr. Gör. Mehmet ASLANOĞULLARI - Bingöl Üniversitesi

Arş. Gör. İlyas SAYIM - Muş Alparslan Üniversitesi

Lecturer Farhad Azeez Hassan-Selahaddin Üniversitesi

Dr. Naz Ehmed Saeed

Nurettin ERTEKİN

İÇİNDEKİLER

Editörden..... 07

Zazaki dı Bestođi Sadeyi

Ayetullah KARABEYSER İsmail SÖYLEMEZ.....09-23

شيعر و رۆژنامه گهری، به نمونهی شيعره کانی (هيمن موکريانی ۱۹۸۶ - ۱۹۲۱ز)

بارزان کانبی طاهر25-58

Hetê Şıklı, Muhtewa u Huneranê Edebiyan ra

Tehlilê Mewlidi Nebi Ê Mala Abdulqadırê Muşeki

Mehmet ARSLAN 59-74

Metn û Danasîna Fiqhnameya Heyderî

Muhammed İkbal DENİZ..... 75-99

EDİTÖRDEN...

Değerli Okurlarımız!

12. sayısıyla dergimiz değerli ve farklı çalışmalarıyla yayın sürecine bir yenisini daha eklemiştir.

Ayetullah KARABEYESER ve **İsmail SÖYLEMEZ**'in, *Zazaki dı Bestođi Sadeyi* adlı çalışmasında, Zazaca'daki 48 basit bağlaç ele almakta ve bu bağlaçlar; anlam, görev ve köken bakımından incelenmektedir.

Barzan Kanabi TAHİR

هینمن موکریانی (شاعرهکانی بهنمونهی رۆژنامهگهریی و شاعر ز 1921- 1986) (Şiir ve Gazetecilik «*Hemin Mukrîyani'nin şiir örneđiyle 1921- 1986*») adlı çalışmasında şair Murîyanî'nin söz konusu dönemlerde çıkan gazetelerde yazdığı şiirlerini gün yüzüne çıkarmakta ve bunlardan 16 tanesinin daha önce hiçbir yerde yayınlanmadığını ve divanında yer alan şiirlerinden farklı olduğunu ifade etmektedir; aynı zamanda Kürt edebiyatı ve gazeteciliđi arasındaki iliřkiyi de irdelemeye çalışmıřtır.

Mehmet ARSLAN tarafından hazırlanan, *Hetê Şıkıl, Muhtewa u Huneranê Edebiyan ra Tehlilê Mewlidi Nebi ê Mala Abdülqadirê Muşeki* adlı çalışmada ise; Molla Abdulkadir Muşeki'nin Zazaca yazdığı *Mewlidê Nebi* isimli eser řekil, muhteva ve edebî sanatlar bakımından ele alınmaktadır.

Muhammed İkbal DENİZ ise, *Metn û Danasîna Fiqihnameya Heyderî* adlı çalışmada Şêx Muhemed Heyderî'nin *Fiqihname* adlı eserini ilk defa latinize ederek; dil, üslub ve içerik hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca hem yazar hakkında hem de çalışmaları hakkında kısa ve öz bilgileri de bu çalışmasında bulmak mümkündür.

Bir sonraki sayıda buluşmak dileđiyle...

ZAZAKİ Dİ BESTOĞI SADEYİ¹

Zazaca'da Basit Bağlaçlar

Ayetullah KARABEYSER² İsmail SÖYLEMEZ³

XULASA

Bestoği, qısımanê muhimanê zıwani ra yi. Bestoği xuser wayirê yo mena niyi. Labelê zerreyê cumle dı menaya cumle ser tesirê cê esto. Bestoği, kelimeyan, grubanê kelimeyan ge ge zi cumleyan yobinan a gırdani. Ina xebat dı Zazaki dı bestoği sadeyi hetê şekil, mena, wezife u kok ra kritik biyi. Bestoği, eseranê Zazaki ra ameyi guretiş; cumleya ki bestoğ tede viyerto a cumle bı şeklê misal xebat dı ca gureto. Xebat dı teyna eseranê yo mıntıqa ra nê, eseranê heme mıntıqayan ra bestoği ameyi guretiş. Heta mumkun bo ca diyayo varyantanê bestoğan zi.

Kelimeyi Muhimi: Bestoğ, Bestoço Sade, Gramer, Zazaki.

ÖZET

Bağlaçlar, dilim önemli unsurlarındandır. Tek başına anlamı olmayan bağlaçlar, cümle içerisinde anlam ilgisi kurarak kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri birbirine bağlarlar. Bu çalışmada Zazaca'daki basit bağlaçlar incelenmiştir. Tespit edilen basit bağlaçlar yapı, anlam, görev ve köken açısından değerlendirilmiştir. Çalışmaya kaynaklık eden eserler Zazaca'nın konuşulduğu her bölgeden alınmıştır. Bu şekilde bağlaçların varyantlarına da çalışmada yer verilmiştir. Açıklayıcı olması açısından bağlaçlar, içinde geçtiği cümle ile birlikte çalışmada yer almıştır.

Anahtar Sözcükler: Bağlaç, Basit Bağlaç, Dilbilgisi, Zazaca.

- 1 Ina maqale tezê doktorayo ki bı nameyê “Zazaki dı Bestoği” ameyo hadrekerdiş ra geriyaya.
- 2 Talebeyê doktora ê Qısıme Zıwan u Edebiyatê Zazaki ê Enstituya Zıwananê Ganiyan ê Üniversiteya Bingoli, karabeyeser@gmail.com
- 3 Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, soylemezismail@hotmail.com

ABSTRACT

Conjunctions are one of the important factors of language. The conjunctions which do not have a meaning by themselves combine the sentences, words and word groups to each other by establishing meaning relation in a sentence. In this work, simple conjunctions in Zazaki are examined. The detected conjunctions are evaluated in terms of struction, meaning, body and origin. Works that are the source of the study are taken from every region where Zazaki is spoken. In this way, variants of conjunctions are also included in the study. For explanatory purposes, conjunctions are included in the study together with the sentence in which it is included.

Key words: Conjunction, Simple Conjunction, Grammar, Zazaki.

DESTPÊKERDIŞ

Melzemeyê zıwani kelime yi. Kelimeyi yeni tihet u cumle ani meydan, cumle zi menayêka tamam ifade kena. Ini kelimeyi ki cumle dı yeni tihet u yo mena ifade keni zi çend qısım i. Her qısmê ini kelimeyan wezifeyêk ano ca. Yani her kelime semedê caardışê wezifeyêk cumle dı ca gena. Ini kelimeyan ra yo zi bestoğ o. Yo cumle dı bê bestoğ dı hebi menayi niyeni ifadekerdiş. Ancax pê yo bestoğ dı menayi tidir ifade beni. Inay ra bestoği qey yo zıwani zaf muhim i.

Bestoği zê mecuni, zê xerci, kelimeyan, grubanê kelimeyan ya zi cumleyan besteni yobinan a. Ca ca qey rıyezkerdişi, ca ca qey qıyasi, ca ca qey ifadekerdişê tezadi ca ca dı zi qey zıxmkerdişê ifadeyi şıxuliyeni. Bestoği dor dor nameyan, dor dor fiilan dor dor zi cumleyan besteni yobinan a. *Qısekên kı naman, kerdenan ew qıserêzanê zew wecife dı biyayen girêdanê pê, nê qısekan rê vanê girêdari* (Pamukçu, 2001:182). *Kelimeyi ki cumleyan, kelimeyan ya zi grubanê kelimeyanê ki hetê mena ra bınatayê inan dı alaqa esto besteni yobinan a pê nameyê bestoğ name beni* (Turgut, 2009:190). *Zerreyê yo cumle dı ya zi bınatayê cumleyan dı, yobinan a bestıyayışê dı ya zi dı ra zıdyeri hukuman pê bestoğan mumkun o. Wezifeyê bestoğan, kelimeyan, grubanê kelimeyan ya zi cumleyan yobinan a bestayışo* (Çiftçi, 2013: 195). *Cumleyi ki pê bestoğan yobinan a yeni bestış zi beni cumleyi beste yi. Cumleyi ki tede dı hebi ya zi dı heban ra ziyed hukumi esti u pê bestoğan bestiyeni yobinan a ini cumleyi pê nameyê cumleyi besteyi name beni* (Banguoğlu, 1990:554). *Bestoği hetê mena ra eşkeni hem weziyetanê musbetan yobinan a gırıbdı hem weziyetanê menfiyan. Elbet teyna weziyeti ya zi hukumi musbeti u menfiyi nêbestiyeni yobinan a. Zerreyê yo cumle dı weziyeti zıdı zi pê bestoğan bestiyeni yobinan a. Bestoği, kelimeyi wayirê mena nê, kelimeyi wayirê wezifeyi hesıbiyeni. Kelimeyi ki bestoği, xuser wayirê mena niyi. Ini kelimeyi, kelimeyi “bımena” nê, kelimeyi “buwezife”yi* (Korkmaz, 2017: 925).

Ina xebata dı Zazaki dı *Bestoği Sadeyi* kritik biyi. *Bestoği sadeyi yo parçe ra yeni meydan, hıni parçekerdişê mi bestoğan mumkun niyo* (Şahinoğlu, 1997: 337).

Bestoği sadeyi, hetê şekil, mena, wezife u kok ra tetqiq biyi. Zazaki dı mewzuyê bestoğan ser heta eyro yo xebata hira nibiya. Ina xebat dı *bestoği sadeyi* bı teferuat kritik biyi.

Hedefê ina xebat heta mumkun bo piserontuşê bestoğanê Zazaki yo. Bestoği, kıtabanê Zazaki ra arıdıyayı u cumleya ki bestoği tede viyereni bı a cumle neqilê xebat biyi. Kitabı ki ina xebat dı tera istifade biyo her mıntıqayo ki tede Zazaki qısey bena ê mıntıqayan hemın ra ameyi vicinayış. Ini kitabı, zê mewlid u diwan eseranê klasikan ra, zê mesela, vıstonik u fabl kıtabanê folklori ra u zê roman u hikayeyan eseranê modernan ra ameyi meydan.

Zazaki dı çend varyanti alfabeya Latin şıxuliyeni. Heto bin ra kelimeyi zi zêpi nênusiyeni; mıntıqa ra mıntıqa, şarıstan ra şarıstan, zerreyê yo şarıstan dı qeza ra qeza nuştışê kelimeyan bedliyeno. Heto bin ra yo standardê nuştoğan zi çin o. Ge ge eyni nuştog eyni eser dı yo kelime bı şeklanê ciyayan şıxulneno. Ina xebat dı hem hetê alfabe ra hem zi hetê nuştışê kelimeyan ra mudaxeleyê nuştışı nibiyo u cumleyi ki eseran ra ameyi guretiş eser dı seni ca gureto bı o şekil ina xebat dı nusiyayı.

BESTOĞI SADEYI

Ina xebat dı têna *bestoği sadeyi* ca geni. Semedê ina xebat Zazaki dı çoras u heşt hebi *bestoği sadeyi* tesbit biyi. Ini bestoği yo bı yo hetê şekli, mena, wezife u koki ra kritik biyi u bı sistemo alfabetik ameyi rıyezkerdiş. Ewlı terifê bestoği dıyayo, dıma menaya bestoği nusiyaya u ay ra pey cayê şıxulyayışi nusiyayo. Heto bin ra kokê bestoğan zi tesbit biyo.

1. Ancax: In bestoğ ciya ciya menayan dı şıxuliyeno. Ca ca menaya eşkayışi u qewet peraresnayışi dı ca ca menaya ciyakerdişi dı şıxuliyeno. Bestoğê *ancaxi* bınatayê cumleyan dı yeno şıxulnayış. Bestoğê *ancaxi*, hetê koki ra Tırki yo (TDK, 2005: 97).

Ancax: Kam kî nê pancî biyaro rind bi ca / Mehşerê Kubra dı **ancax** o bî şa (Babij, 2018: 199).

2. Ancı: Bestoğê *ancı* qey ifadeyanê zıddan ya zi cumleyanê zıddan yobinana bestayış şıxuliyeno. Beno ki tezaad hetê şekli ra nê hetê mena ra bo zi. In bestoğ bınatayê cumleyan dı ca geno u zê *huncê*, *onciya*, *unca* çend şekılan dı şıxuliyeno. Bestoğê *ancı* Zazaki yo.

Ancı: Ez canê xo ra vıyarena **ancı** rindeka xo ra nêvıyarena. (Tekin, 2013: 73).

Huncê:...pa o lete wa howt nûn û yo letê nûn îz ser wena **huncê** mird nîbena. (Bor, 2015:39-40).

Oncia: Bao, ez mironı, **oncia** lacê Cüyidi nêgênı, vana. (Aslan, 2011: 196).

Unca: Tenê fekê vae ra bota şı, **unca** cera ra peyser ame verê çeveri; vae ser ro vınet. (Mirza, 2020: 46).

3. Axiri: In bestoğ xebera qediyayişê yo gureyi dano. Zazaki dı ca ra ca bı bedilyayişanê qıckekan yeno şıxulnayış. Bınateyê cumleyan dı şıxuliyeno u zê *axiri*, *axır*, *axirê* varyanti cê estı. Kelimeya *axiri* Erebkı ra yena (آخر) (Mutçalı, 1995: 8).

Axiri: Dı hirê rey nusnê, texeliya. **Axiri** zerriya xo ra çitur ke verêno ra hêni nusnê (Çiya, 2020: 108).

Axır: Ey va qey ti bı yewna ziwan qısey kenî. **Axır** to na rey reqemî tek bı tek vatî û pê dayî nuştene. (Lezgîn, 2015: 20).

Axirê: Kitabî wendêne qısey kerdêne, hevalanê xo ra çiyê musayêne qısey kerdênê. **Axirê** aşman ra tepîya keye de her kes teslîmê Aynure bîbî. (Aldatmaz, 2016: 155).

4. Bacê: Ino bestoğ, dı cumleyi ki bınateyê cê dı mınasebetê wexti esto besteno yobinan a. Gureyê dıyın, gureyê verini ra pey yeno kerdış. Bestoğ bınateyê cumleyan dı yeno şıxulnayış. Zazaki dı çend varyanti ini bestoği est i. Kelimeya bacê, zıwanê Erebkı ra kelimeya (باعد) ra yena (Mutçalı, 1995: 62).

Bacê: Hivîya yî qewmê xu ra nîbirya / **Bacê** wuştwu koti wazîfa dima (Çolig, 2012: 11).

Badîne: Ez çowras rûêj xwu itya d' biqedîn **badîne** ez vêjîyen şın cayna ûnîyen yo cay rakowtîş (Bor, 2015: 113).

Bahdo: Çend kesî kewtbin dînî u bîbin muslîmanî / **Bahdo** Ellay emir da, Ey îlan kerd cîhanî (Babij, 2009: 17).

Bandını: Tı ewlı şo **bandını** ez şona. (Kaymak, 2016: 17).

5. Beno: In bestoğ weziyetê ixtımalı dı şıxuliyeno u menaya ixtımalı ifade kenı. Bestoğê *beno* bınateyê cumleyan dı şıxuliyeno. Ino bestoğ Zazaki yo.

Beno: Ma şı bıgêr **beno** ma raşt heywonêk bê u ma xu ri bıwer. (Akban, 2020: 28).

6. Cey: Bestoğê *cey* qey ifade kerdışê menaya tezadı yeno şıxulnayış u bınateyê dı cumleyan dı ca geno. In bestoğ Zazaki yo.

Cey: Şır veynî **cey** mi şıma depıştî. (Yazar, 2018: 26).

7. Coka: In bestoğ cumleyan hetê sebeb u netice ra besteno yobinan a. Eğleb cumleya verin sebebê cumleya dıyın a. Çend varyanti cê estı. Bınateyê cumleyan dı ca geno. In bestoğ Zazaki yo.

Coka: Mi ju hewnêde xirabin dî **coka** ez nîya bîya nerehet. (A. A. Çiçek, 2014: 30).

Cokana: Fikrê ey de mumkin nîyo ke amike karode rind bikero. Se kena bikero êy çim de tim xirab o. **Cokana** radyo de kî rike de bî. (Karakaş, 2016: 24).

Cokao: Pilu temey kerd vi, ey ra vat vi: “Nune to dima nina, tı nuna xo dima so!” **Cokao** nuna xo dima nata bota vostenê. (Mirza, 2020: 18).

Cûka: La emsarr gurey gureyinî ameybî Hesên Axay serî ser di, **cûka** nîşabi ebi zerri ba xo tetun bierîno. (Espar, 2004: 9).

8. Çaxo: In bestoğ wexti ifade keno. *Çağo* verniya dı cumleyan dı yeno şıxulnayiş u cumleyi ki dima yeni inan hetê wexti ra besteno yobinan a. Sareyê cumleya verin dı yeno şıxulnayiş. In bestoğ Tırki ra yeno. (TDK, 2005: 380)

Çaxo: Çaxo dara xurma rona ê nebî / Dest di xurmey da û her kes meywe dî (Babij, 2018: 192).

9. Çend: In bestoğ hem miqdar ifade keno hem zi semedê qiyasi yeno şıxulnayiş. Hem sareyê cumleyan dı yeno şıxulnayiş hem miyanê cumleya verin dı şıxulnayişê cê mumkun o. In bestoğ Zazaki yo.

Çend: Çend ti Koyê Hesarî ra nêzdî benî, qiyame hîna beno xidar û tîk (Bor, 2014: 44).

10. Çun: In bestoğ, qey izahi şıxulyeno. Sebebê hukumê cumleya verin cumleya diyın dı izah beno u her dı cumleyi pê bestoğê *çuni* yobinan a girıdıyeni. In bestoğ Farıski yo (چون) (Kanar, 2008: 557).

Çun: Çun tamam bî mu’cizatê ê nebî / Qal keran mî’racê ci to rê, se bî (Babij, 2018: 192).

11. Dê: In bestoğ eğleb qey izah u sebebê gureyi şıxuliyeno. Bestoğê *dê* miyancıya cumleyan dı şıxuliyeno. In bestoğ Zazaki yo.

Dê: Xûnimê axayî nimitkî ra qerwaşe teqîb kena **dê** a kincûn senî şuwena (Bor, 2015: 17).

12. Derê: In bestoğ eğleb qey izah u sebebê gureyi şıxuliyeno. Bestoğê *derê* miyancıya cumleyan dı şıxuliyeno. *Zê derê*, *diray* varyanti cê estî. In bestoğ Zazaki yo.

Derê: Sareyê xu kena berz vona **derê** ez bîni in çıtayo? (Akban, 2020: 17).

Diray: Ez hey şîyero **diray** aya mêşnaya lengi ha awca da se ez yê deko bewlê mêşnûn mîyûn xû ya bero dewî. (Mîrvanî, 2012: 93).

13. Eger: In bestoğ, bestoğê şerti yo. Gureyê diyın bı şertê biyayişê gureyê verini yeno meydan. Cumleya verin şertê cumleyanê binan a u pê bestoğê *eger*

bestiyena cumleyanê binan a. Bestoğê *egeri* sareyê cumleyan dı yeno şıxulnayış. Zê *eger*, *egi*, *eg*, *ek*, *eka*, *eke* varyanti cê esti. In bestoğ Zazaki yo.

Eger: Se'îd kerda to ez ezel di **eger** / Ti vêşî biki ay, se'îdey meber (Ensarî, 2018: 122).

Egi: Ti îr çowras rûej musaedi, **egi** ti zerê in çowras rûejî d' nimûsê awk vûna se ez sarê ti dûn tirakerdîş (Bor, 2013: 88).

Eg: Eg qissê yî vila bibu dor o ver / Ma nêşkenî kîyonî xu ra bitever (Çolig, 2012: 12).

Eka: Ez hetûn vêşûnê ver di mereno ez xû rî şîyero hewnê paşay mana bi-derdo, **eka** mi zûna ez xû rî dades hebûn zernûnê xû gîyeno, **eka** mi nêzûna ez paşay rî dades serrî xizimkarî ra zî razî beno. (Mîrvanî, 2012: 43-44).

Eke: **Eke** esparî ameyî mîyanê şaristanî xo çarna banê adlîye. (Demîrel, 2014: 42).

Varyanti bestoğê *egeri* dordor menaya nışka ra pê hêsiyayişi u diyayişi ifade keni u in hal dı binateyê cumleyan dı ca geni.

Eg: Oniyeno lu ra **eg** lu ha yi ra wet kışta koti ya. (Akban, 2020: 27).

Egi: Gulalxatûn ûnîyena ci, **egi** yo bûeça barçîyeka qijkalek ha merrî ya (Bor, 2013: 20).

Ek: Yî sêr qazîk hawa nûn **ek** wayêr xûnî ha zerey qazîk id merde w. (Sîmserkîsij, 2018: 58).

Eke: Unîyeno ci **eke** di merdimi qaxitûn nusênî u erzên zerê awê ruêyî (Bor, 2015: 92).

Varyanti bestoğê *egeri* dordor zi qey ifadekerdîşê menaya wexti şıxulyeni u in hal dı zi sareyê cumleyan dı şıxulyeni.

Eke: **Eke** luye bêdoçik manena cêrena ra pîre ver vana. (Ballikaya, 2010: 121).

Varyanti bestoğê *egeri* dordoran zi qey ifade kerdîşê menaya qediyayişê gu-reyî şıxulyeni.

Eke: Şayîder xo dano we, beno şand **eke** se keno kuno zerê çeyî xo dano we, pîre kar-marê xo dana arê, şamya xo wena kuna ra. (Ballikaya, 2014: 99).

14. Ega: Bestoğê *ega* qey ifadekerdîşê menaya waştîşi yeno şıxulnayış u binateyê dı cumleyan dı ca geno. In bestoğ Zazaki yo.

Ega: ...mi ci rê yo xalî viraştîn **ega** wu cemat id rakir û hewna wedar xwu çeng fîn (Bor, 2013: 28).

15. Feqet: Bestoğê *feqeti* binateyê dı cumleyan dı yeno şıxulnayış u menaya ciya kerdîşi, ilave kerdîşi ifade keno. Dordor zi menaya tezadi ifade keno. In bestoğ Erebi yo (مفقط) (Mutçalı, 1995: 669).

Feqet: Homay mubdîe pêro fi'landê ma / **Feqet** cuzî îxtiyarey da destê ma (Ensarî, 2018: 78).

16. Ger: In bestoğ, bestoğê şerti yo. Gureyê dıyın bı şertê biyayişê gureyê verini yeno meydan. Cumleya verin şertê cumleyanê binan a u pê bestoğê *ger* bestiyena cumleyanê binan a. Bestoğê *ger* sareyê cumleyan dı yeno şıxulnayış. In bestoğ Farıski yo (جر) (Kanar, 2008: 1124).

Ger: Ger pey malo helal hajê xu kerdo / Cenetê ala de yê rê ca ferd o (Kavari, 2004: 55).

17. Ğeyri: Bestoğê *ğeyri* menaya istisnayı ifade keno u binateyê dı cumleyan dı yeno şıxulnayış. Zazaki dı zê *ğeyri*, *ğêr* varyanti cê esti. In bestoğ Erebkı yo (غیر) (Mutçalı, 1995: 640).

Ğeyri: Allê emır kerd meleku secde berd / **Ğeyri** İblisi le'ini wı teyna mend (Muşeki, 2020: 24).

Ğêr: Allah bes **ğêr** yi ebes qê İslumu / Zerrê şuma wa bivêş qê mezlumu (Narin, 2018: 14).

18. Ha: In bestoğ, bı şekilo sade peyniya cumleyan dı yeno şıxulnayış u wext filê cumle tekrar bı, binateyê filê tekrarbiyaye dı şıxuliyeno u ın qeyde menaya fiili şedineno. In bestoğ Zazaki yo.

Ha: Tamê xo zaf weş bî. Nîya ma werd **ha** werd. (Karakaş, 2016: 21).

19. Hasilî: In bestoğ binateyê cumleyan dı yeno şıxulnayış. Qey eşkerakerdış u zelalkerdışê menaya cumleya verin şıxulyeno. In bestoğ Erebkı yo (حاصل) (Mutçalı, 1995: 174).

Hasilî: **Hasilî** qet nêni vatış wesfê yê / Ma bi fek tarif biker hem medhê yê (Xasi, 2008: 25).

20. Hema: Bestoğê *hema* zafı ra ifadeyanê zıddan, mutenaqızan besteno yobinan a. Bestoğê *hema* binateyê dı cumleyanê xuseran dı ca geno. Ini her dı cumleyi zi hem hetê mena ra hem hetê vıraştışi ra cumleyi tamam i. Labelê ge ge cumleya dıyın yani cumleya ki *hema* ra pey yena bı şıklê cumleya kêmbiyayı zi şıxuliyena. Ini her dı cumleyan ra yo cumle musbet bena yo zi menfi bena. Yani cumleya ki *hema* tede ameya şıxulnayış mıheqeq tede menfite esta. İcab nikeno ına menfite timotım hetê şekılı ra bo yani wesıla menfite bıgero. Ge ge zi cumle teyna hetê mena ra menfi ya. Zeg misalanê cêrinan ra zi fam beno bestoğê *hema* ifadeyan u cumleyan hetê ixtilafê mena ra, hetê sebeb u netice ra, hetê serkerdışê çiyêkê neweyi ra besteno yobinan a. Bestoğê *hema* hetê koki ra Erebkı yo () لم) Mutçalı .(24 :1995, Zê *hema*, *hama*, *ama* varyanti cê esti.

Hema: Way tayi fom nikenana **hema** pizeyê cı ruej bı ruej beno gırd. (Akba-na, 2020: 46).

Hama: Dêrdê Bertali ki kitabî bi. **Hama** na suka peyniya dina de kam kitab waneno ke. (Çiya, 2020: 46).

Bestoğê *hema* cumleyi ki binateyê inan dî ca gureto ê her dî cumleyan hetê irtibatê sebeb u netice ra besteno yobinan a. Her dî cumleyi ki verni u peyniya inan dî ca geni, inan ra yo sebeb, a bin zi netice ifade kena. Cayê sebeb u netice zi bediliyeno u timotim zê pi niyo. Ge ge cumleya sebebî ewli yena ge ge zi cumleya netice ewli yena.

Ama: Ez pire xo rê themburê viraconî, **ama** dara kî ez gêronî cî, nêvênî. (Aslan, 2011: 189).

Hema: Hema papazi marê înyûn nibirno wîjdanê mîyerîk mîyerîkî rahat niverden (Bor, 2015: 109).

21. Hela: Bestoğê *hela* qey ifade kerdışê menaya peyniya gureyi yeno şixulnayiş. Bestoğê *hela* binateyê dî cumleyan dî ca geno. *Zê hela, hera* varyanti cê estî. Ino bestoğ, Tırki ra ameyo guretiş (TDK, 2005: 875).

Hela: Ma yin itiya dî verd u bionî **hela** bîra ho çî hal dî yo? (Akbanî, 2020: 51).

Hera: Hera şo zere xu derg kî ma veyni senevayo. (Kaymak, 2016: 17).

22. Hem: Bestoğê *hem* qey ifadekerdişê menaya ilavekerdişî u ziyednayişî yeno şixulnayiş u binateyê cumleyan dî ca geno. *Zazakî dî zê hem, hum* varyanti cê estî. In bestoğ *Zazakî* yo.

Hem: Ma tesdiq kên la ilahe illallah / **Hem** qebul kên Muhemmed Resullullah (Narin, 2018: 8).

Him: We **him** mumîn û mumînata hemîn / Bidi xatirê ay hebîbdê xu hemîn (Ensarî, 2018: 68).

23. Heta: Bestoğê *heta* qey ifadekerdişê menaya wexti yeno şixulnayiş. Ca ca viyertişê wexti, viyertişê gureyi, erey mendîşî ifade keno, labelê ca ca zi wexti ser piresayiş ya zi weriameyişê dî ya zi dî ra ziyed gureyan ifade keno. Bestoğê *heta* sare u binateyê cumleyan dî yeno şixulnayiş. *Zazakî dî zê heta, heyân, heyon, hatan, heton, hetonî, hetani hetta, hetûn, heyâ, heyonî* varyanti mi bestoğî estî. In bestoğ *Erebki* yo (حنى) (Mutçalî, 1995: 147).

Heta: Ez şîbîya hewn a, **heta** ez wišta we ez hanyawa hanî yo joy enî cay kerdê pak û şamê ma zî virašta. (Licokic, 2007: 75).

Hatan: Wile ti **hatan** çenanê axayî nîyare mi ser o nireqisne, ez axwe nida-na to. (Ballikaya, 2010: 122).

Hetani: Ez kî lewê astorê to de vindeno **hetanî** ti ama. (Beytaş, 2012: 38).

Heton: **Heton** mêrdek şono hemali veyneno Mehme heme hiri civalonzi beno (Kaymak, 2016: 13).

Hetonî: Del şî dîyarî kerrêka nêwîn îmkonî cit çinîye benû, **hetonî** ez omîya vergon ga kerdibi birîndar. (Kaya, 2018: 161).

Hetta: Ednan ra **hetta** Ebdullê vist u yo / Buabi Ehmedi ti bîzun yo bî yo (Muşeki, 2020: 30).

Hetûn: Ez **hetûn** vêşûnê ver di mereno ez xû rî şîyero hewnê paşay mana biderdo. (Mîrvanî, 2012: 43).

Heya: Şefeq ra **hey** tînc zikir sew bikî / Sewabêdo zav ti qazanc ko bikî (Ensarî, 2018: 110).

Heyonî: **Heyonî** ti mi ra nîvajî ina mendil çita wa ez nîdona ti. (Kaya, 2018: 109).

24. Hêw: Bestoğê *hêw* qey ifadekerdişê menaya peyniya gureyi yeno şixulnayış. Bestoğê *hêw* binateyê dî cumleyan dî ca geno. In bestoğ Zazaki yo.

Hêw: Dê ti siba ina cinîyê cîrûnê ma dî **hêw** ti ra pers bik... (Bor, 2015: 28).

25. Hîni: Bestoğê *hîni* qey ifadekerdişê menaya peyniya gureyi yeno şixulnayış. Bestoğê *hîni* binateyê dî cumleyan dî ca geno. Zazaki dî zê *hîni*, *hîn*, *henî* varyanti cê esti. In bestoğ Zazaki yo.

Hîni: Gawon şono **hîni** veyve roneno. (Kaymak, 2016: 21).

Hîn: Ez zaf bibîya vêşûn mi ard tay rûn kellî na sêr nûn a ez ha wen a deqa ti kowta zeri. **Hîn** tersûn ver mi nîzûna se bikêrî mi nûn pa rûn a eşt bîn kilawê xwu (Bor, 2015: 91).

Henî: Ez nêzana **henî** werdekê bînî zî merdîbî yan nê (Doğuç&Doğuç, 2019: 19).

26. İhna: Bestoğê *ihna* qey eşkerakerdiş u zelalkerdişê mena yeno şixulnayış. Bestoğê *ihna* binateyê dî cumleyan dî yeno şixulnayış. In bestoğ Zazaki yo.

İhna:...cinîyek qîj xwu kuwena mîyerdê xwu wa, wû qîj xwu kuwen cinîyê xwu wa **ihna** pê qîj xwu bên şa... (Bor, 2015: 28).

27. Ki: Bestoğê *ki* eğleb qey eşkerakerdiş u zelalkerdişê mena yeno şixulnayış. In bestoğ dordor zi qey ifadekerdişê menaya wexti şixuliyeno u dî gureyan hetê wexti ra besteno yobinan a. Bestoğê *ki* dordoran zi qey ilavekerdişê yona gureyê neweyi yan zi yona menaya newe yeno şixulnayış. Bestoğê *ki* binateyê cumleyan dî yeno şixulnayış u zê *ke*, *kı*, *ki*, *ko*, *ku*, *ık*, *ig*, *go*, *g'*, *kî* varyanti cê esti. In bestoğ Zazaki yo.

G': Homa mekir ti **g'** cey bûetûn mi bikêr (Bor, 2015: 45).

Ge: Min zanayne **ge** zimistanî werdekî yenê awgermikanê fekê çemî. (Doğuç & Doğuç, 2019: 19).

Go: A **go** yena ezman qeleşnena / A **go** yena erdu hem bedelnena (Kavari, 2004: 51).

Ik: Ma zun **ik** tı qadir pil, ma aciz i / Tı zengin sexi yê, ma zaf feqir i (Narin, 2018: 14).

İg: Şeytuni va ez qulun tu şaş kena / Ay **ig** zeif yın heq ra ez kaş kena (Muşeki, 2020: 24) .

Ke: Bi namê wahîrê no erd û azmin / **Ke** ma dest kerd bi no girwedo rengîn (Babij, 2018: 175).

Ke: Wertê na kou de dewuzu **ke** weşiya xo ramitene Silêman eve Yivrayimi ra vejıyay amey. (Mirza, 2020: 32).

Kı: Kaşo **kı** kewti diyar hında roj şı bı awa (Pamukçu, 2020: 52).

Kı: Roşeno dı rıkat nımaji xu keno qedneno di **kı** keyneki turba xu ra varıştı û hamey teber (Kaymak, 2016: 25).

Ki: Ez imeya **ki** ti ina estorê mi nale bikirî. (Mîrvanî, 2012: 25).

Kî: Taye non bide ma, tayê adir **kî** weke (M. Çiçek, 2014: 46).

Ko: Vera heqqî omê pîser herb Bedrî / Qesem wendi **ko** nîverdê yo tenî (Çolig, 2012: 15).

Ku: Ay **ku** gunah kerdo bawe wo ti şefa'et bikerî / Badê kerdışê gunahî va ez go xo rê se kerî? (Kavari, 2004: 11).

28. La: Bestoğê *la* qey ifadekerdişê menaya tezadi yeno şıxulnayış u bınateyê dı cumleyan dı ca geno. Ge ge zi qey ifadekerdişê mereqi, hivi, şaş biyayışi şıxul-yeno. In bestoğ Zazaki yo.

La: Bi Qur'anî ay bînî mensûxî / **La** hukmê ê wendiş mubeddel niyî (Ensarî, 2018: 62).

29. Labelê: Bestoğê *labelê* qey ifadekerdişê menaya tezadi yeno şıxulnayış u bınateyê dı cumleyan dı ca geno. Zazaki dı zê *labelê*, *labırê*, *labreye* varyanti cê esti. In bestoğ Zazaki yo.

Labelê: **Labelê** ma zanî rehma bê hîsab / To hete esta û ma bî dilkebab (Xasi, 2008: 17).

Labırê: İnsanê Hesperani hend telef nêbiyo, **labırê** tengey anta. (Pamukçu, 2020: 120).

Labreye: Temam ez a to birişa veyve. **Labreye** ti do rew bêrê. (Adabeyi, 2005: 87).

30. Lakin: Bestoğê *lakin* qey ifadekerdişê menaya tezadi şıxuliyeno u bınateyê dı cumleyan dı ca geno. Zazaki dı zê *lakin*, *lakim* varyanti cê esti. In bestoğ Erebiyo (لکین - لکن) (Mutçalı, 1995: 806).

Lakin: Allê va o çi g' şıma wazên buwerên / **Lakin** darê ğelli şıma mewerên. (Muşeki, 2020: 26).

Lakim: Dedkêne yi, yi ra zaf hes kena, **lakim** in heskerdiş xwu nêşkiyena bid tever (Bor, 2013: 9).

31. Lawrek: Bestoğê *lawreki* qey ifadekerdişê menaya tezadi yeno şıxulnayiş u binateyê dı cumleyan dı ca geno. In bestoğ Zazaki yo.

Lawrek: Paşay mi tû ino pîlêkî (kîsey) zernûn dayo mi seba hûnerî mi, mi we qeşub kîyerdo, **lawrek** yew çî mî ri xudik (ecêb) imewo. (Mîrvanî, 2012: 38).

32. Madem: Bestoğê *mademi* qey ifadekerdişê menaya sebebi yeno şıxulnayiş u sareyê cumleyan dı ca geno. In bestoğ Zazaki yo.

Madem: Doxtor vono: **Madem** inavayo ez to mane nî kena. (Kaymak, 2016: 26).

33. Mera: Bestoğê *mera* qey ifadekerdişê menaya istisna yeno şıxulnayiş u binateyê cumleyan dı ca geno. Zazaki dı zê *mera, mela, mele* varyanti cê estî. In bestoğ Zazaki yo.

Mera: O kueli va wellahi mî nêşnawît / In vatî **mera** mî tu ra eşnawît (Muşeki, 2020: 62).

Mela: Heş siyepare dı tuşk weno **mela** bînêk astî u puestê cî moneni...(Ak-bana, 2020: 26).

Mele: Fikrê ey de mumkin nîyo ke amike karode rind bikero. Se kena bikero êy çim de tim xirab o. Cokana radyo de kî rike de bî. **Mele** dizdiya kerdêne ra û binê orxanî de goşdarî kerdêne. (Karakaş, 2016: 24).

34. Mesela: Bestoğê *mesela* qey eşkerakerdiş u zelalkerdişê mena yeno şıxulnayiş. Yani wext misal dayiş icab keno yeno şıxulnayiş. Bestoğê *mesela* binateyê cumleyan dı ca geno. In bestoğ Erebkî yo (مثلا) (Mutçalı, 1995: 818).

Mesela: Esas ti her çî mîyanê zemanêkê dergi de, mîyanê zemanêkê hîrayî de fikirîyenî. **Mesela**, eke yew doman hema ha pîzeyê maya xo de, ti hetanî pîriya ey fikirîyenî. (Lezgîn, 2015: 78).

35. Mevac: Bestoğê *mevaci* qey ifadekerdişê menaya heyreti u newe muşayiş yan zi hayidar biyayişê çiyêk yeno şıxulnayiş. Bestoğê *mevaci* binateyê cumleyan dı ca geno. In bestoğ Zazaki yo.

Mevac: **Mevac** legleg dehni poti u kerdî zerreyê mêsina fekteng u ardi verê lu dı nayî ru. (Ak-bana, 2020: 8).

36. Nê: Bestoğê *nê* ge ge qey ifadekerdişê menaya tercih kerdişi ge ge zi qey ifadekerdişê menaya tezadi yeno şıxulnayış. Bestoğê *nê* binateyê cumleyan dı ca geno u zê *nê*, *niyu* varyanti cê estî. In bestoğ Zazakî yo.

Nê: Mî nêzanena yewbînan ra hes kenî **nê** yewbînan reyde dewa kenî. (Zengelan, 2009: 76).

Nîyû: Mîyerik, bo zobîna qîj ma z' est, û Ella hama qîjûn dîn ma. **Nîyû** ma pîyor qîrbûn Elik û Fatik ib, bimir (Bor, 2013: 223).

37. U: Bestoğê *u* yi qey ifadekerdişê menaya ilavekerdişi şıxuliyeno. Bestoğê *u* yi, kelimeyan, grubanê kelimeyan, cumleyan u grubanê cumleyan besteno yobinan a. Bestoğê *u* yi binateyê dı çîyan dı ca geno u Zazakî dı zê *u*, *o*, *ew*, *w'*, *yu*, *we* varyanti cê estî. In bestoğ Zazakî yo.

U: Lu **u** kîrîng beni way **u** bîra (Akbanâ, 2020: 11).

O: Perçemê heq dêstî Musab Umeyrî / Muhacîr **o** Ensar, Muaz **o** Elî (Çolig, 2012: 15).

Ew: Alos hîrî mahley bî; cêr dı mahlaya Odebaşîyan u mahlaya Çeperan **ew** lewedê paştiya Mahlaya Corî est bî. (Pamukçu, 2020: 43).

W': Yanî ne haça **w'** tîya enka **w'** verî / Qet çînêbî hem çînîkê zey verî (Xasî, 2008: 37).

Yû: Bebekî danê ci **yû** vijyenê şînê teber... (Adabeyî, 2005: 158).

We: Şehadet ti vaji **we** bawer bîki / Eger ki ti şênî telefuz bîki (Ensarî, 2018: 42).

38. Qeni: Bestoğê *qeni* qey ilavekerdişê menaya ixtîmal ya tercihêkê neweyî yeno şıxulnayış. *Qeni* binateyê cumleyan dı ca geno u zê *qeni*, *qeniyê* varyanti cê estî. In bestoğ Zazakî yo.

Qeni: **Qeni** ma xelas bîvin la ey Nebî / Ruh u cun ma bîb' feda qê cun tu bî (Muşekî, 2020: 8).

Qenîye: ...Xwu xwu vûn, se ben, se nîben, cê raşt a yo bela yen ma ser, **qenîye** wa zerd ma, ma dest ver di b' (Bor, 2013: 141).

39. Seni: Bestoğê *seni* qey ifadekerdişê menaya wextî yeno şıxulnayış. *Seni* sare yan zi miyanê cumle dı ca geno. Zazakî dı zê *seni*, *sini* varyanti cê estî. In bestoğ Zazakî yo.

Seni: Lu **seni** hîna vona heş çargomî vazdono (Akbanâ, 2020: 30).

Sinî: We **sinî** ay nîyt yi eşnawenû, awca di vîndenû. (Sîmserkîsîj, 2018: 70).

40. Ta: Bestoğê *ta* qey ifade kerdişê sebebi yeno şıxulnayış. Cumleyanê sebeb u neticeyi besteno yobinan a. In bestoğ, binateyê cumleyan dı ca geno. Bestoğê *ta* Farîskî yo (⚡) (Kanar, 2008: 407).

Ta: Şad kerên sultanê ê hurna dinî / **Ta** bibî cennet di enbazê nebî (Babîj, 2018: 180).

41. Wext: In bestoğ qey ifadekerdışı wexti şıxulyeno u sareyê cumleyan dı ca geno. Zazaki dı zê *wext*, *wexta*, *wexto*, *weqto* varyanti cê esti. In bestoğ Erebi yo (وقت) (Mutçalı, 1995: 1000).

Wext: **Wext** xıyalê werunê weşun kena aw kuena fek. (Akban, 2020: 8)

Wexta: Bulbul secdê şukur berd vêr bêr Rawza d' / Fek şî pıra **wexta** dı desti beyza d' (Cebexçuri, 2015: 100).

Wexto: **Wexto** qiyamet bêro ay zaman / Ser erdan d' yew nemanen ay mekan (Kavari, 2004: 52).

Weqto: **Weqto** nûrê Ehmedî anya tera / Bê hîsab yê kerd heya Rabbê xu ra (Xasi, 2008: 43).

42. Xora: Bestoğê *xora* qey ifade kerdışê menaya ilavekerdışê ciyêkê neweyi yeno şıxulnayış u binateyê cumleyan dı ca geno. Zazaki dı zê *xora*, *xwura* varyanti cê esti. Bestoğ dı parçeyi êseno labelê zê yo kelimeya sade yeno şıxulnayış. In bestoğ Zazaki yo.

Xora: Xeyrê ey to rê çin o. **Xora** ti bibî ferîştêh, ti ey şew û roje paştıya xo de biçarnî zî, pere nêkeno. (Lezgîn, 2015: 68).

Xwura: Eg ti kueşk ra memnûn nibî **xwura** badî çowras rûej wuhar kueşk yen kueşkê xwu pey d' gen (Bor, 2015: 113).

43. Xulasa: Bestoğê *xulasa* qey ifade kerdışê piserontışê dakara u netice yeno şıxulnayış. In bestoğ sareyê cumleyan dı ca geno. Zazaki dı zê *xulasa*, *xulase* varyanti cê esti. In bestoğ Erebi yo (خلاصة) (Mutçalı, 1995: 242).

Xulase: Heman behsê Mî'racî zav o bizan / **Xulase** ti inka ineni biwan (Ensarî, 2018: 90).

44. Ya: Bestoğê *ya* ge ge qey ifadekerdışê menaya tercih kerdışı ge ge zi qey ifade kerdışê menaya tezadi yeno şıxulnayış. Bestoğê *ya* binateyê cumleyan dı ca geno u zê *ya*, *yan* varyanti cê esti. In bestoğ Zazaki yo.

Ya: Çımun xu vêc xu kuar kerî / **Ya** xu bıkiş qatıl kerî (Pueği, 2020: 8).

Yan: Mi va, cay weyra vengê ereban yeno, **yan** nêno. (Zengelan, 2007: 24).

45. Yani: Bestoğê *yani* qey ifadeyê eşkerakerdış u zelalkerdışê mena yeno şıxulnayış u binateyê cumleyan dı ca geno. In bestoğ Erebi yo (يعنى) (Mutçalı, 1995: 604).

Yanî: Almanan de yew edet esto, merdimo ke ti nêşinasnî, **yanî** ti samimî nîyî, ti gerekî bi peynameyê ey a bivendî ey (Bor, 2014: 77).

46. Yeqina: Bestoğê *yeqina* qey ifadekerdışê ixtimali yeno şıxulnayış u binateyê cumleyan dı ca geno. In bestoğ kelimeya Erebi *yeqin* ra yeno (يفن)

(Mutçalı,1995: 1021). Zazaki dı ge ge wesıla -a geno ge ge zi formê cı bedıliyeno zê formanê *yeqêna*, *yeqıra* şıxulyeno.

Yeqîna: Ez kûar a **yeqîna** reyar ra cinîye min u yi kerda pîye... (Bor, 2015: 42).

47. Zi: Bestoğê *zi* semedê ifadekerdışê menaya ilavekerdışê çiyêkê neweyi yeno şıxulnayış u miyanê cumle u bınateyê cumleyan dı ca geno. Zazaki dı zê *zi*, *ci*, *ji* varyanti cê esti. In bestoğ Zazaki yo.

Zi: Lutif bık bun mezelen ra / Wellahi tu **zi** bên ita (Pueği, 2020: 70).

Ji: Waka delal, gestver zerra mı nasılıyena. Ez **ji** zaf biya vêşon. (Akban, 2020: 23)

Ci: Na qısa ra pêri zana kı tema Zin **ci** Kemali dı esta.(Pamukçu, 2020: 7).

48. Zira: Bestoğê *zira* semedê ifadekerdışê sebebi u eşkerakerdışê mena yeno şıxulnayış. In bestoğ bınateyê cumleyan dı ca geno. Bestoğê *zira* Fariski yo (زیرا) (Kantar, 2008: 761).

Zira: Guna mı ra ‘af tim tu ra **zira** tı pil ez tu çik niya (Cebexçuri, 2015: 286).

NETİCE

Ina xebat dı *bestoği sadeyi* kritik biyi. Xebat dı 48 hebi *bestoği sadeyi* tesbit biyi. Ini bestoği hetê şekıl, mena, wezife u koki ra kritik biyi. Goreyê tesbitê ma hetê koki ra 29 bestoği Zazaki, 13 bestoği Erebkı, 4 bestoği Farıski, 2 bestoği zi Tırki yi. Peyniya xebat dı tesbit bı ki bestoği kelimeyan, ifadeyan ya zi cumleyan hetê sebeb, netice, wext, eşkerakerdış, izahkerdış, qıyaskerdış, ifadekerdışê miqdari, ixtimal, mena ilavekerdış, tezdad, tercihkerdış, şert, istisna, eşkayış ra besteni yobinan a. Heto bin ra cayê şıxulyayışê bestoğan zi ferq keno. Têkı bestoği teyna sareyê kelime, ifade u cumleyan dı, têkı teyna bınateyê kelime, ifade u cumleyan dı, têkı zi hem sare hem zi bınateyê kelime, ifade u cumleyan dı yeni şıxulnayış.

BİBLİYOGRAFYA

- Adabeyi, F. (2005), *Estanekanê Sêwregi ra*, Vate: İstanbul.
 Akban, M. (2020), *Waka Lu*, Vir: İstanbul.
 Aldatmaz, N. G. (2016), *Piltane*, Vate: İstanbul.
 Aslan, C. (2011) *Moriber*, Kardelen: İstanbul.
 Babij, M. C. (2009), *Siyerê Nebî*, Nûbihar: İstanbul.
 Babij, O. E. (2018) *Biyêşa Pêxemberî*, Vate: İstanbul.
 Ballıkaya, H. (2010), *Dêvo Kor*, Vate: İstanbul.
 Ballıkaya, H. (2014), *Hemedok*, Vate: İstanbul.

- Banguoĝlu, T. (1990), *Türkçenin Grameri*, (3. Baskı), TTK: Ankara.
- Beki, M. A. (2015), *Diwon Cebexçuri*, Bingöl Üniversitesi: İstanbul.
- Beytaş, A. (2012), *Şaîsmayîl*, Vate: İstanbul.
- Bor, İ. (2014), *Estareyê Koyê Hesarî*, Roşna: Dîyarbekir.
- Bor, İ. (2015), *Mesel û Vistonikî*, Roşna: Dîyarbekir.
- Bor, İ. (2013), *Vistonikê Dadîyê Mi*, Roşna: Dîyarbekir.
- Çiçek, A. A. (2014), *Lêl*, Vate: İstanbul.
- Çiçek, M. (2014), *Mêşa Dengize*, Vate: İstanbul.
- Çiftçi, H. (2013), *Uygulamalı Farsça Grameri*, Eser Ofset: Erzurum.
- Çiya, S. (2020), *Hirê Kıtabi*, Vir: İstanbul.
- Çolig, F. B. (2012), *Mewlîdê Pêximbêr*, Diwan, İstanbul.
- Demîrel, L. (2014), *Vîndîbîyaye*, Vate: İstanbul.
- Doĝuç, W. & Doĝuç, U. (2019). *Baba Vano*, Roşna: Dîyarbekir.
- Ensarî, Ş. M. (2018), *Raro Raşt & Melumatê Dînîye*, Nubihar: İstanbul.
- Espar, J. İ. (2004), *Beyi Se Bena?*, Vate: İstanbul.
- Gomayij, M. (2017), *Darule*, Roşna: Dîyarbekir.
- Kanar, M. (2008), *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say: İstanbul.
- Karakaş, H. (2016), *Rêça Binbareke*, Roşna: Dîyarbekir.
- Kavarî, M. M. (2004), *Diwanê Muhammedê Kavari*.
- Kaya, A. (2019), *Vartî Kerda Pero, Tehm Tera Şiyo*, Roşna: Dîyarbekir.
- Kaymak, W. (2016), *Zazaki İstaneki*, Arya: İstanbul.
- Korkmaz, Z. (2017), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, (5. Baskı), TDK: Ankara.
- Lezgîn, R. (2015), *Tariyîya Adirî de*, (2. Baskı), Roşna: Dîyarbekir.
- Licokic, M. (2007), *Sanikan û Deyîranê Licê ra*, Vate: İstanbul.
- Mîrvanî, S. (2012), *Kal Mûsênî Zeydûnû*, Vate: İstanbul.
- Mirza, Y. (2020), *Suleman I-II-III*, Ceylan, İstanbul.
- Muşeki, M. A. (2020), *Mewlîdê Nebi*, Vir: İstanbul.
- Mutçalı, S. (1995), *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık: İstanbul.
- Narin, A. (2018) "Mewlidi Nebi", *Vir*, Omar: 7, r. (6-15).
- Pamukçu, F. (2001), *Gramere Zazaki*, Tij: İstanbul.
- Pamukçu, F. (2020), *Welato Şirîn*, Vir: İstanbul.
- Pueĝi, M. K. (2020), *Diwan*, Vir: İstanbul.
- Sîmserkîsij, İ. (2018), *Sîmserkîs*, Roşna: Dîyarbekir.
- Şahinoĝlu, N. (1997), *Farsça Grameri*, Kitabevi: İstanbul.
- Tekîn, E. (2013), *Sewdaya Belekin*, Roşna: Dîyarbekir.
- Turgut, H. (2009), *Zazaca Dilbilgisi*, Tij: İstanbul.
- Türk Dil Kurumu, (2005), *Türkçe Büyük Sözlük*, (10. Baskı), TDK: Ankara.
- Xasi, M. E. (2008), *Mewlîd*, Hîvda: İstanbul.
- Yazar, İ. (2018), *Cimê Aşikan ra Hewt Hîkayeyê Gelêrî*, Roşna: Dîyarbekir.
- Zengelan, J. (2007), *Gorse*, Vate: İstanbul.
- Zengelan, J. (2009), *Zifqêra Berî*, Vate: İstanbul.

شاعر و پوژنامه گهري، به نمونهي شيعره کاني (هيمن موکرياني ۱۹۸۶ - ۱۹۲۱ز)

بارزان کاني طاهر

پوخته

ئهم ليکۆلئينه وديه، که به ناونيشاني (شاعر و پوژنامه گهري، به نمونهي شيعره کاني "هيمن موکرياني ۱۹۲۱ - ۱۹۸۶ز") يه. دهروازيه که پيهوندي نيوان ويژه و پوژنامه گهري کوردی، به تايبهتي شاعر و پوژنامه گهري دهخاته روو. لهم روانگه يه وهش دوای ناساندن و لايهني هاوبهش و جياوازي ههردوو ژانره که، به وردی تيشک دهخاته سهر شيعره کاني (هيمن موکرياني)، که له سهرجهم ژماره کاني پوژنامه و کۆواره کاني سهردهمي (ژينکاف ۱۹۴۲ - ۱۹۴۵ز) و (کۆماري کوردستان ۱۹۴۶ز) و پوژنامهي (کوردستان ۱۹۵۹ - ۱۹۶۳ز) دا بلاو کراونه تهوه. بۆ ئهم مهبهستهش جگه له خسته نه پرووي سهرجهم شيعره بلاو کراوه کاني نيو ئهم پوژنامه و کۆوارانه، پاشان به دهقه شيعرييه کاني نيو ديوانه کاني بهراورد کردنيان دهکات و جياوازي نيوان ههريه کهيان دهدهخات، ههروهها (۱۶) پارچه شيعري تريشي دهخاته روو، که تاکو ئيستنا له سهرجهم ديوانه چاپکراوه کانيدا بلاونه کراونه تهوه. ههريه لهم بارهوه بۆ زياتر خسته نه پرووي شيعره کاني ناوبراو، نامازه به (۳) پارچه شيعري تريش دهکات، که له کۆواره کاني، (گزننگ ۱۹۷۲ز، مامۆستاي کورد ۱۹۸۵ - ۱۹۹۶ز، ژين ۲۰۰۹ز) دا، بلاو کراونه تهوه و له ديوانه کانيدا، نيين.

وشه ي کليلي: شاعر، پوژنامه گهري، پوژنامه، کۆوار، هيمن موکرياني، ديوان.

ÖZET

(Şiir ve Gazetecilik “Hemin Mukrîyani’nin şiir örneğiyle 1921-1986”) isimli bu araştırma Kürt edebiyatı ve gazeteciliği arasındaki ilişkiye özellikle şiir ve gazetecilik bağlamında dikkat çekmektedir. Bu konuda her iki türün tanıtımı, ortak ve farklı özelliklerine değindikten sonra Hemin Mukrîyani’nin (Kürdistan Cumhuriyeti 1946) ve (Jêkaf 1942-1945) dönemlerinde yayınlanan (Kürdistan Gazetesi 1959- 1963) gibi dönemin dergi ve gazete sayılarında yayınlanan şiirlerine ışık tutar. Bu doğrultuda söz konusu gazete ve dergilerde yayınlanan şiirleri daha sonra divandaki şiirleri ile kar-

1 Lêkoler, Barzan Kanabi TAHER, barzank.tahir@yahoo.com

şılaştırılmakta ve her birinin arasındaki farkı ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bununla beraber şimdiye kadar yayınlanan divanlarında yer almayan 16 adet siiri de günyüzüne çıkarılmaktadır. Ayrıca yine divanında yer almayan ancak (Gizing 1972, Mamostay Kurd 1985-1986 ve Jîn 2009) gibi dergilerde yer alan 3 şiirine daha yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Gazetecilik, Gazete, Dergi, Hemin Mukriyani, Divan.

Abstract

This research under the title of **(Poetry and Journalism with examples from poems of “Hemin Mukriani 1921- 1986”)** which is a gateway to display the relation between literature and Kurdish journalism, particularly between poems and journalism, from this aspect after definition and display of the mutual and contradictory aspects between both types, it sheds light accurately on the published poems of “Hemin Mukriani “in all journals and magazines in the era of (Zhekaf) between (1942- 1945) and (Kurdistan Republic 1946), and (Kurdistan) journal between the of (1959 -1963) for this purpose in addition to the display of all the published poems in these journals and magazines then comparing them with the poem texts that are mentioned in his poem collections and showing all the differences between every poem texts and it displays (16) parts or poem text to the mentioned in all his printed poem collections which is not published up to now and to more display his poems which are not existing in his collections, three other poems are indicated to in (Gizng 1972, Mamostai Kurd 1985-1996, Zheen 2009) Magazines which were published but were not mentioned in his collections.

Keywords: Poetry, Journalism, Newspaper, Magazine, Hemin Mukriani, Poem collection.

پیشه کی

ئه گه رچی شیعەر و رۆژنامه گهریی دوو ژانری له یه کتر جیاوازان و ههر یه که و فۆرم و میتۆدی تایبەت به خۆی ههیه، به لأم ئەم جیاوازییه له په یوهندی و کاربگهری نێوانیان به سه ره یه کتره وه به ره به ست نه بووه. بۆیه به شیوهیه کی گهستی میژووی وێژه به تایبەتی له قۆناعی نوێ و هاوچهرخدا، به میژووی رۆژنامه گهریی هه وه په یه وهسته. ههروهک له تیشک خسته سه ره ی ژانره وێژه یه کانی ئەم دوو قۆناعه ئەوه ده ده که ویت، که نامرازه رۆژنامه گهریی هه کانی به تایبەتی رۆژنامه و کۆواره کانی، جگه له وهی له بزوین و گه شه و گۆرانکاری ژانره وێژه یه کانی رۆلی سه ره کییان بینیه. ههروه ها ناوه ندیکی گرنگی ئه رشیفکردنی ئەو به ره هه مانه شن، که له لایه ن وێژه وانانه وه خراونه ته روه. بۆ ئەم مه به سه ته ش له هه ردوو ئاستی وێژه و رۆژنامه گهریی دا، به شیوهیه کی تیۆری و پراکتیکی بۆ ده رخسته نی په یوهندی نێوانیان،

لەم چوارچۆیەیدا، شاعر وەک ژانریکی رەسەنى وێژە، بە نمونەى شیعەرەکانى (هێمن موکریانى ۱۹۲۱- ۱۹۸۶ز)، کە لە سەرجمە ژمارەکانى رۆژنامە و کۆوارەکانى سەردەمى (ژیکاف ۱۹۴۲- ۱۹۴۵ز)، (کۆمارى کوردستان ۱۹۴۶ز) و رۆژنامەى (کوردستان ۱۹۵۹- ۱۹۶۳ز) بلاوکراونەتەو. پاشان بەراوردکردنێان لە گەڵ دەقەکانى نیو دیوانە چاپکراوەکانى و دەسنیشانکردنى ئەو پەيوەندى و جیاوازییانەى لە نۆیاناندا هەبە، بە تايبەتى ئەو دەقە شیعرییانەى لە دیوانەکانیدا نین، یاخود بە شێوەیەكى بەرچاو دەستکاری کراون. شایانى ناماژەبە، جگە لە چوارینەکان، سەرجم ئەو پارچە شیعرانەى لە دیوانەکانیدا نین، بەهۆى بەرتەنگى سنوورى دیاریکراوى چوارچۆیەى لیکۆلینەو، تەنیا ناماژە بە دێرى سەرەتا و کۆتاییان کراوە.

هۆى هەلبژاردنى لیکۆلینەو: هۆى هەلبژاردنى ئەم لیکۆلینەو بەو ئەو دەگەریتەو، تاكو ئیستا شیعەرەکانى (هێمن موکریانى) لە چوارچۆیەى پەيوەندى (شاعر و رۆژنامه گەری)یدا، نەبۆتە کەرەستەى لیکۆلینەو، کە لایەنێكى گرنگ و کاریگەرى ئەزمونى شاعیریەتى ناوبراوە لە بلاوکردنەو و گەیاندى بەرەمەکانیدا.

گرنگی لیکۆلینەو: گرنگی لیکۆلینەو کە لەو دایە، جگە لە خستەرووى رۆل و گرنگی پەيوەندى نیوان (شاعر و رۆژنامه گەری)، بەشێوەیەكى تێورى و پراکتیکی دەسنیشانى سەرجم ئەو شیعرانەى (هێمن موکریانى) دەکات، بەر لە چاپکردنى دیوانەکانى لە رۆژنامە و کۆوارە ناماژە پین کراوەکان بلاوکراونەتەو. پاشان لە گەڵ دەقەکانى نیو دیوانەکانى بەراوردیان دەکات و پەيوەندى و جیاوازی نیوانیان دەردەخات. هەرەها خستەرووى نمونەى هەموو ئەو پارچە شیعرانەى تاكو ئیستا لە دیوانەکانیدا بلاو نەکراونەتەو.

سنوورى لیکۆلینەو: بۆ دیاریکردنى سنوورى لیکۆلینەو، لە چوارچۆیەى وێژە و رۆژنامه گەرییدا، (شاعر و رۆژنامه گەری، بە نمونەى شیعەرەکانى "هێمن موکریانى ۱۹۲۱- ۱۹۸۶ز")، نمونەکان لە رۆژنامە و کۆوارەکانى سەردەمى (ژیکاف ۱۹۴۲- ۱۹۴۵ز)، (کۆمارى کوردستان ۱۹۴۶ز) و رۆژنامەى (کوردستان ۱۹۵۹- ۱۹۶۳ز)، دەخاتە بەر تیشكى لیکۆلینەو.

رێبازى لیکۆلینەو: لیکۆلینەو کە لە چوارچۆیەى وێژە و رۆژنامه گەرییە، بە پشت بەستن بە رێبازى (وەسفى شیکارى، بەراورد کارى) لە شیعەرەکانى نیو رۆژنامە و کۆوارە دیاریکراوەکانى کۆلیوەتەو.

گیروگرتى لیکۆلینەو: لە کاتى ئەنجامدانى ئەم لیکۆلینەو، دیارترین گرت هاتیبەتە پێشمان، نەبوونى سەرچاو و لیکۆلینەو، کى تێروتەسەل بوو، کە وێژە و رۆژنامه گەری کوردی خستیبەتە بەر تیشكى لیکۆلینەو، کى ورد بە تايبەتى لە چوارچۆیەى شیعردا، هەرەها بەردەست نەبوونى سەرچاو بە زمانانى تری وەک عەرەبى، فارسى و ئینگلیزى گرتیبەتە دیکە بوو. ئەوێ ئیمە بیزانین کتیبخانەى کوردی لەم بارەبەرە هەژارە.

ناوەرۆكى لیکۆلینەو: ناوەرۆكى ئەم لیکۆلینەو جگە لە پێشەكى و ئەنجام و پاشکۆیەكى رۆژنامە و کۆوارە بەکارهاتوو، کە لە دوو بەشى سەرەكى پیکدیت:

بەشى یەكەم: ناوەرۆكى ئەم بەشە لە: (شاعر و رۆژنامه گەری، شاعر و رۆژنامه گەری کوردی، هێمن موکریانى و رۆژنامه گەری) پیکدیت. لەم بەشەدا جگە لە وردبوونەو و هەلۆهەستەکردن لەسەر

هەر یه كینكك لهم سهرهباسانه، له سهرهباسی سییه مەدا، وهك دهروازهیهك بۆ روونکردنهوهی زیاتر چهند نمونهیه کی پتویست خراونه تهروو.

بهشی دووهم: لهم به شهدا كه سهرهباسه كانی: (هیمم موكریانی و سهرحهم شیعره كانی نیو رۆژنامه و كۆوارهكان، سێ كۆوار و سێ پارچه شیعی تری ناوبراو) لهخۆدهگریت، به وردی تیشك خراوته سههره كینکیان و به پیتی ویستی لیکۆلینهوه كه نمونهكان خراونه تهروو. له كۆتایی لیکۆلینهوه كه شدا جگه له خستنه رووی گرنگترین نهجمه كان، لیستی سهرحاوه به كارها توه كان و سهرحهم ژماره ی رۆژنامه و كۆواره وهرگیاوه كان، له گهڵ پوختهی توێژینهوه كه به ههردوو زمانی تورکی و ئینگلیزی خراونه تهروو.

بهشی یه كه م

تهوه دهی یه كه م: أ- شیعر و رۆژنامه گهری

ههرحهنده وێژه و رۆژنامه گهری دوو ژانری له یه كتر جودان و هه ریه كه و زمان و شیواز و ئاراسته ی تایبته به خۆی له په یام گه یاندندا هه به. له بهر ئه وهی وێژه به شیوهیه کی گشتی له گوازارشت گه لێکی رهنگریژكراوی به سۆز و ئهندیسه رازاوهی بییری تاكه كه سهوه سهرحاوه ده گریت، كه به هۆی ده برینی جۆراوجۆره وه به بهراورد له گهڵ دهقیکی تری ناسایی هه لگری گوازارشت و واتای فراوانتره، جا هه ر دهقیکی ژانره كانی وێژه بیته. [تیسیر محمد الزیادات، ۲۰۱۴، ۱۴] به تایبته ی شیعر، كه مه بهستی سه ره کی لیکۆلینهوه كه یه و بۆیه وردتر هه لۆسته ی له سه ر ده كه یین، كه به شیوه کی گشتی یه كینككه له ژانره كۆن و سه ره تاییه كانی میژووی وێژه ی میله تانی جیهان، وهك هونه رینکی ره سه ن و بنه رده تی یه كینككه له و ژانره ی فره په یوه نده، كه ((شه پۆلێکی نه ینی گیانییه كزه با یك یا خور په یك له میشكه وه هه لێ دهوقلێنی و له پیچ و په نای دل و دهروون شنه ده كا، شیعر بیینی تایبه تی و ئه نه ی ”بون ه چاوی شاعیر ههستی په ده كا. ئه مه رووداوه، رووداویش له جینگه و كات په یدا ده بی له پاشانا له جینگه و كات ده چیتته ده ری و ده بی به بوونیکی هه میشه یی هه ر و هه ر به كار ده هیتر ی و كۆن نا بی و له كه لکیش نا كه و ی.)) [مارف خه زنه دار، ۲۰۱۰، ۱۵۱] ئه مه ش به هۆی ئه وهی له رووی رووخسار و ناوه رۆكه وه، له هه ر دهقیکی تری ژانره كانی وێژه جیاوازه. واته (ئه وه ده برینه رینكخراو و سه روا داریه، پشت به دهنگ و ئاوازیکی تایبته و هاویچ به و ئه نه و ههستیکی قوولی وه رچه رخوا ی ئه ندیسه ئامیژی کاریگه ر و ورووژینه ر ده به ستیت، كه په یامی تایبه تی نیره به وهر گرانی بۆ هه ر سه ره ده میکی دوا ی هاتنه كایه ی ده گه یه نیت). [أنطون نعمة - عصام مدور، ۲۰۰۱، ۷۷۳] هه رچی رۆژنامه گه ربیشه به شیوهیه کی سه ره کی له هه وائل و تار پینك دیت. هه وائل، واته هه وائل رووداوه كان، زانیاری ده رباره ی هۆكار و چۆنه تی روودانی رووداوه كان به شیوهیه کی خیرا، به دوور له سۆز و ئهندیسه و ههستیکی تایبه تی تاكه كه سیی و ئاراسته كراو ده خاته روو. [فاطمه محمد محجوب، ۱۹۶۰، ۲۰۶] وتاریش، مه به ست لپی وتاری رۆژنامه گه ربیشه، به هه مان زمان و شیوازه وه، هه لۆسته له سه ر با سوخا سه كانی رۆژ و پشها ته كان ده كات، روونکردنه وه و شیكر نه وه ی با به تیبانه، ده رباره ی ده ركه وته و لیکه وته جۆرا جۆره كانی دواتره وه، بۆ رای گشتی ناوه، یاخود ده ره وه، ده خاته روو. [Gayle Waldrop, ۱۹۵۵, ۵۳] بۆ هه ریه ك له مانه ش پشت به سه رحاوه ی باوه ر پینكراوی هاویچ به زانیاری و داتای روون و ورد ده به ستریت، ده رباره ی ئه و رووداو و كیشه و ناریشانه ی به شیوهیه کی گشتی له هه ر كات و شوینیکی په یوه ست جه ماوه ر، دینه كایه وه. [انتصار ابراهیم عبدالرزاق - صمد حسام الساموك، ۲۰۱۱، ۱۰۴]

واتە رۇژنامە گەربى ھەلگىرى پەيامىكە لە رووى كات و شونئەو دەيارىكراو، لە كۆمەلەو بە كۆمەلە. كەواتە دەقە وئەببە كەن، بە تايبەتى شيعر ھەمىشە لە چوارچىوئە سۆز و ئەندىشە و وئەنى تايبەتى، بە زمان و شىوازىكى بەرزى لە ئاست چىنىكى ديارىكراو، دەخولئەتەو. ئەمەش لە رىنگەى بە كارھىنانى بۆبەى ھونەرى بە شىوئە كى بەرفراون، كە مەبەست لى ھونەرە كانى رەوانىئىيە، وئەنى كى رەنگاوپرەنگى جوانكارى كراو نەمىش دەكات. ئەمەش بە ھۆى فەراھەمى رىزبەندە سىنتاكسىيە كەن لە يارىكردن بە وشە بۇ نواندى بىرۇكە لە چوارچىوئە وئەدا بەدى دىت. واتە (زمان لە شيعردا ئامرازىكە ھەردوو ئەركى جوانكارى و گواستەنەوئە بىرۇكە دەبىئىت). [ئىبىل حداد، ۲۰۰۲، ۹۴] كەچى دەقى رۇژنامە گەربى بە پىچەوانەو بە شىوئە كى گشتى ھەوال و زانىارىيە تازە كەن دور لە رەنگوبۆبە رەوانىئىيە كەن، بە زمانىكى سادەى پوختە كراوى لە ئاست ھەموو چىنە كانى كۆمەل بە جەماوەر دەگەبەت. بۆبە زەقتىن جىواوئى نىوان دەقتىكى شيعرى و دەقتىكى رۇژنامە گەربى ئەوئە، شاعىر لە پىناو مەبەستىكى تايبەتى مامەلە لە گەل بەبەتە كە دەكات. واتە روائىن و گوزارشتە كانى خودىن و بەدەر لە سنورىكى ديارىكراو، لە چوارچىوئە پەيامىكى مرۇفايەتى بە شىوئە كى رەھا و سوودبەخش و پەيوەست بە ھەموو سەردەمىك، سەرچاوە دەگرن. كەچى رۇژنامە نووس دور لە بەرژوئەندى كەسىبى و سوودى تايبەتى، لە پىناو گەباندنى پەيامى گشتى راپۆرتە ھەوالە كەى زانىارىيە كەن دەخاتەرەو. واتە كەسىكى خودى نىبە، تا روائىنە كانى لەژىر چاودىرى خۆبەوئە بىت، بەلكو بەرپرسىارە بە چاودىرى كۆمەلگا و لە ئەنجامى بىنىن و بەدواداچوون، لە بەرژوئەندى و سوودى كۆمەلگا كەى، زانىارى و شىكردنەو دەربارەى رەودا و ھەوالە كانى رۇژ بۇ ناوئەو دەردەو لە كاتىكى گونجاو دەخاتەرەو. [رەوانە: عبداللطيف حمزە، ۱۹۵۵، ۴-۵] كەواتە دەقە وئەببە كەن بە شىوئە كى گشتى لە خودەو سەرچاوە دەگرن، بۆبە لە چوارچىوئە سۆز و وئەزدان داىە و ھەلگىرى ناسنامەى كەسىبى داھىنەرە. دەقە رۇژنامە گەربىيە كانىش لە كۆمەلەو. بەلام لە گەل ئەوئەشدا بەھۆى ئەوئە رۇژنامە گەربى بزافىكى رۇشنىبىرى فراوان و ھەمەلايەنە، جگە لە گواستەنەوئە ھەوال و زانىارىيە جۇراوچۇرە كەن، لايەنى وئەببەش بە سەرجم لقە كانىيەو، بە تايبەتى شيعر پانتايبەتى كى فراوانى تىدا گرتووە. ھۆكارە كەشى بۇ ئەو دەگەرپتەو، ھەر لە سەرتاوە دەر كەوتنى رۇژنامە لە ناو زۆربەى مىللەتاندا (بە ھاو كارى شاعىران و وئەوانانەو ھاتتەو كايەو. بۆبە چ لە رووى شىوازى نووسىنەو، چ لە رووى ناوئەو كەو، لەژىر كارىگەربىان بەدەر نەبووە). [عناد اسماعيل الكبيسي، ۱۹۷۲، ۱۳۴] كەواتە ھەر لە سەرتاوە بۇ خىرا ناساندن و گەباندنى دەنگى شاعىران و بلاو بوونەوئە بەرھەمە كانىيان بۇ نىو چىنە كانى كۆمەل سەكۆبە كى بەرزبووە. بۆبە ئاسايە گەر بوترتت، بە شىوئە كى گشتى (گرنگرتىن ژانرە وئەببە كانى وەك: "چىرۇك، شيعر، وتار" لە قۇناغى نوئ و ھاوچەرخى وئەببە گەلندا لە ئامىزى رۇژنامە گەربىدا پىگەيشتووە). [عبداللطيف حمزە، ۱۹۵۵، ۲] بە پىچەوانە شەوە كارىگەرى بەرچاوشى لە كىشكردنى سەرنجى خۆئەران و برەودانى رۇژنامە و بلاو كراو كەن لە گەباندنى پەيامە ھەمەلايەنە كانى ترەو ھەبووە. جگە لەوئەش (زۇرجاران شيعرىك لە گوزارشتى رەوداويك، يان دياردەبەك، يان ھىنانە كايە و پەرەبىدانى بىر و بۇچوئىكى تازەو، لە وتارىك كارىگەرى زىتارى نواندووە. ئەمەش واپكردووە، وئە و رۇژنامە گەربى ھەمىشە لىكەنەنەراو بن و ھاوتەرىب بەسەر يە كەو كارىگەربىن، لە برەودان و پىشكەوتنى يە كترىبەو). [منير بكر، ۱۹۶۹، ۲۲۴] لە لايە كى دىكەشەو لە قۇناغبرى و ھىنانە كايە و برەودانى رىباز و ھزرە وئەببە تازە كەن و رەخنە و پىشنىبازە كانى لەم بارەو، ئامرازە كانى رۇژنامە گەربى لە گەباندنى كۆكراپى و ناكۆكراپى رۇلى سەرەكى و كارىگەربىان

بە تايىبەتتى لى قۇناغە كانى وئۆزى نۆي و ھاوچەرخدا بىنىبۇە. ھەرۇھا وەك ناوئىدىكى گىرنگى تۇمار و ئەرشىفكردى سەرجم بەرھەمە ھەمەلايەنە بىلاوكرائەكان رۇئىكى سەرھەككىيان بىنىبۇە. بۇيە نامرازە رۇئنامە گەربىيەكان بە گشتى ھەمىشە سەرچاوى گىرنگى مېژوون و مېژووى ژانرە وئۆزىيە كانىش وەك لايەنكى بايەخداری گەشە و گۇرانە كانى قۇناغە جىاجىاكان شوئىنى خۇيان تىدا گىرتوۋە. ئەمەش وای كىرۇو، پەيۋەندى نىوان وئۆزە و رۇئنامە گەربى پەيۋەندىيە كى بتەو و نەپساۋە بىچ و لى بە كىتر جودا نەبئەو، ھەر وەك ھەر يە كىنك لى نامرازە كانى رۇئنامە گەربى مېژووى قۇناغ و سەرھەمە كى لى خۇگىرتوۋە. [دلىز محمدامىن محمد، ۱۹۹۹، ۱۴] كەواتە ھەر لى سەرھەتاۋە نامرازە كانى رۇئنامە گەربى، چ لى ناستى گەپاندىنى دەقەكانى ژانرە وئۆزىيەكان و ناساندىنى وئۆزىوانان و شاعىران، چ لى ناستى گۇرانكارىيە ھەمەلايەنە وئۆزىيەكان، بە تايىبەتتى شىعەر، ھەمىشە رۇئى بەرچاۋيان بىنىبۇە.

ب- شىعەر و رۇئنامە گەربى كوردى

سەبارەت بە شىعەر و رۇئنامە گەربى كوردى، ھەر لى گەل سەرھەلانى يە كەمىن نامرازى رۇئنامە گەربى كوردى، كە (رۇئنامەى "كوردستان"، وەك رۇئنامەيەكى ھەفتەيى وئۆزىيە يە كەمىن ژماردى لى (۲۲-۱۸۹۸ز) لىلايەن (مىقداد مەدحەت بەدرخان بەگ) لى شارى قاھىرىدى پايتەختى مىسر بىلاوكرائەتەو). [عەلەنەدىن سەجادى، ۲۰۱۲، ۵۸۶] شايانى ئامازبە، زمانى كوردى تا دەرچوونى ئەم رۇئنامەيە، تەنبا زمانى گىتوگۇ و شىعەر بوۋە، نەك بوۋە ھەمەلايەنەكانى تىرى نووسىن. بۇيە ھاتنە كايەى ئەم رۇئنامەيە، جگە لى بوۋە رۇئنامە گەربىيە كەى لى بارەى مېژوويىشەو بۇ زمان و وئۆزى كوردى گىرنگى و بايەخىكى تايىبەتتى ھەيە. [كەمال فواد، ۱۹۷۲، ۱] چونكە ھەر لىم كاتە بە داۋاە زمان و وئۆزى كوردى، چوارچىنە و قۇناغىكى تىرى بە خۇيەو بىنىبۇە. ئەمەش نەك ھەر لى كورد، بەلكوۋ لى سەر ناستى مىللەتانى جىھان بە گشتى بۇ بىلاۋبوۋنەو و جموجۇل و گەشانەو بەرھەمە وئۆزىيەكان، رۇئنامە ھەمىشە سەكۆيەكى كارىگەر بوۋە. [عەزىز گەردى، ۱۹۸۷، ۹] لى دەر كىردى ئەم رۇئنامەيەدا، وەك سەرھەتاي رۇئنامە گەربى زۇربەى مىللەتان، دەستەيەك لى نووسەران و شاعىران ھاوكاربوۋنە. ھەرۇھا لى ناوەرۇكى ئەم رۇئنامەيەدا، لى تەك بابەتەكانى وتارى كۆمەلايەتتى، مېژوويى، رامىيارى و دەنگوباس، شىعەر رەنگدانەو بەرچاۋى ھەبوۋە، بە تايىبەتتى شىعەرەكانى (ئەحمەدى خانى ۱۶۵۰-۱۷۰۶ز) و (حاجى قادرى كۆيى ۱۸۱۷-۱۸۹۷ز). [عەبدوللا زەنگەنە، ۲۰۱۰، ۶۰] ھەرۇھا ئەم رۇئنامەيە بوۋە دەسپىنكىك بۇ بەدوا داھاتنى چەندان رۇئنامە و كۇۋارى تىرى كوردى پەيۋەست بە وئۆزە. وەك رۇئنامەكانى: (كورد ۱۹۰۸ز، كوردستان ۱۹۰۸ز، تىگەيشتىنى راستى ۱۹۱۸ز، پىشكەوتىن ۱۹۱۹ز، بانگى كوردستان ۱۹۲۲ز... ھتد) و كۇۋارەكانى: (رۇژى كورد ۱۹۱۱ز، كوردستان ۱۹۱۲ز، ھەتاۋى كورد ۱۹۱۳ز، بانگى كورد ۱۹۱۴ز، زارى كرمانجى ۱۹۲۶ز، ديارى كوردستان ۱۹۲۵ز... ھتد). جگە لى ھەر خۇدى (داھىتان و بە كارھىتانى زاراۋى (رۇئنامە) لى برى (غەزەتە، قەزەتە و گازىتتا) لى ئەوروپايى و توركى و (جرىدە) عەرەبى، دەگەرپتەو بۇ شاعىرى گەۋرەى كورد (حاجى قادرى كۆيى ۱۸۱۷-۱۸۹۷ز) كە لى دىرە شىعەرئىكىدا دەلىت:

سەد قائىمە و قەسىدە، كەس نايكرى بە پولى

رۇئنامە و جەرىدە، كەوتوۋنەتە قىمەت و شان) [جەمال خەزەندە، ۲۰۱۱، ۲۱]

هەر وەها هینانە کایەى زاراوەى (کۆوار)یش، لە برى (مەگەزىن)ى ئینگلیزى و (مجلە)ى عەرەبى، لەلایەن (حوسین حوزنى موکریانى ۱۸۹۳- ۱۹۴۷ز) خاوەن و سەرنووسەرى کۆوارى (زارى کرمانجى ۱۹۲۶- ۱۹۳۲ز) داھێنراوە و بە کارھاتوووە. [جەمال خەزەندەدار، ۲۰۱۶، ۱۷-۱۸] ئەمەش ئەو دەردەخات رەوتى رۆژنامە گەری کوردى ھەر لە سەرھاتووە، نەوێک ھەر ئامرازێک بوو بۆ گەياندنێ شاعر و ئاشناکردنێ شاعیران بە جەماوەر، بە لککوو بە شێوھە کى گشتى ئەو بنووسانەى لە نووسینى بابەتە ھەمەلایەنە رۆژنامەوانییەکان بەژدارییان کردووە، زیاتر وێژەوان و شاعیرانى سەردەمى خۆیان بوونە. واتە زیاتر لە ژێر کارىگەرى و ھەژمونی ئەم چىنانەووە بوو، (نەک پەسپۆر و کادىرى بواری رۆژنامەنووسییەووە. ھۆکارە کەشى بۆ نەبوونى ناوھند و دەزگای ئە کادىمى تايبەت بە بواردە کەووە بۆ بەرھەمھێنان و پىگەياندنێ رۆژنامەنووسى شارەزا و ئە کادىمى دەگەریتەووە). [سەباح موسا، ۲۰۱۴، ۲۲۳] بۆیە زمانى رۆژنامەنووسى کوردى ئەوسا کەوتۆتە ژێر کارىگەرى وێژەى و تەنانەت نووسینە سیاسییە کانىش لەم کارىگەرییە بەدەر نیین و شىوازی وێژەیان بەسەردا زالە. [عەزىز گەردى، ۱۹۸۷، ۱۰] کەواتە زمانى رۆژنامەنووسى کوردى لە قۆناغەکانى پىشوو، بە شێوھە کى گشتى زیاتر زمانىکى وێژەى ھاوینچ بە وشە و دەستەواژەى ئەندىشەبى و خوازەبى و شىعرئامیژە، لەبەر ئەوێ ھەر وەک پىشتەر ئامازەمان پىدا، ھۆیە کەى بۆ نەبوونى ئامرازەکانى راگەياندن و کەسانى شارەزا لە پىشتەردا دەگەریتەووە. ئەمەش وەک دیاردەبە ک لە قۆناغە سەرھاتییەکانى رەوتى رۆژنامە گەری جیھانى بە گشتى بەرچاو دەکەوێت. واتە (ئەم دیاردەبە ھەر بە تەنیا رۆژنامەى (کوردستان)، یاخود چەند رۆژنامەبە ک ناگرتەتەو، بە لککوو ھەر لە سەرھاتووە، تا نیوێ یە کەمى سەدەى بیستەم، کە بەدەیان رۆژنامە و کۆوار بۆلواکراونەتەو، بە شێوھە کى گشتى وێژەوان و شاعیران بەرپۆھیان بردووە). [Z (ھىمداد حوسین، ۲۰۰۸، ۱۹۶] ئەمەش بە ھۆکارى سەرەکى پەرەپىدان و برەدانى ژانرە وێژەبە کەن دادەنریت. وەک لە (کۆوارى (رۆژى کورد ۱۹۱۳ز)، کە (۳) ژمارەى لە ئەستەمبۆل بۆلواکراونەتەو، دەردەکەوێت، ئەو (چىرۆک)ى (فوادى تەمۆ) لە ژمارە (۱) - (۲) بۆلواکردۆتەو، بە سەرھاتى چىرۆکى کوردى دادەنریت. [عەزىز گەردى، ۱۹۸۷، ۱۰] ھەر وەھا ھەر (لەم (۳) ژمارەبەدا شىعرى (نالى ۱۸۰۰- ۱۸۷۷ز، حاجى قادى کۆبى ۱۸۱۷- ۱۸۹۷ز، شىخ رەزا ۱۸۳۵- ۱۹۰۹ز، ئەحمەدى خانى ۱۶۵۱- ۱۷۰۷ز) بۆلواکراونەتەو. [جەمال خەزەندەدار، ۱۹۸۱، ۲۹- ۱۱۵] کەواتە شىعرىش وەک ژانرێکى سەرەکى وێژە لە راكیشانى سەرنجى خۆنەر و گرنگى پىدانى، ھەمىشە رەنگدانەووە و کارىگەرى بەرچاوى ھەبوو. وەک ئاشکرايە، لە زۆربەى ھەرە زۆرى رۆژنامە و کۆوارەکاندا لاپەرەبە ک، یاخود چەند لاپەرەبە ک بۆ بۆلوا کردنەوێ شىعرى شاعیرانى پىشتەر و سەردەم تەرخان کراوە، (بە تايبەتێ شىعرى نەتەوہبى و نىشتمانى، ئەمەش وەک ھەولێک بۆ بەرزکردنەوێ ئاستى ھەستى نىشتمانى و ھۆشيارکردنەوێ کۆمەل لە پىناو مافى رەواى گەل، بەردەوام بویرانە لە تىکۆشاندا بن). [کوردستان موکریانى، ۲۰۰۲، ۱۹] کەواتە بە سەرنجدان لە ئامرازە رۆژنامە گەریەکانى ئەو سەردەمە، بە شێوھە کى زەق ئەو دەردەکەوێت، کە وێژە و رۆژنامە گەری کارىگەرى بەرامبەرپىیان بەسەر یە کەووە ھەبوو و بە شێوھە ک ناوێزانى یە کتر بوونە، (ئەستەمە بەدەر لە رۆانین و تىگەيشتن لە رەوتى جولانەوێ رۆژنامە گەری، بە وردى لە جولانەوێ وێژەى نوێ و ھاوچەرھمان بگەین. وەک دەگوتیت، وێژە و رۆژنامە گەری وەک دووانە کى یە ک پزدانن و لەیە ک دابى ناگرین). [مەحمود زامدار، ۱۹۸۷، ۲۳۲] بۆیە کاتێک تىشک دەخىتە سەر مێووی گەشە و برەوى وێژە بە گشتى و بە تايبەتێ شىعر، ناتوانریت رۆلێ سەرەکى و کارىگەرى ئامرازەکانى رۆژنامە گەری فەرماؤش بکرىت. لەبەر ئەوێ وەک دوو

ژانری هاوینچ به یه كهوه، (له پرووی میژووپییه وه وێژهوانانی كورد هه میشه رۆلی بهرچاو و کاریگه‌ریان هه‌بووه له رهوتی رۆژنامه‌گه‌ریی كوردیییدا، كاری رۆژنامه‌گه‌ریی هاوته‌ریی كاری وێژهوانان بووه، له هه‌مان كاتییدا نامرازه رۆژنامه‌گه‌رییه‌كان هه‌میسه له پێشكه‌وتن و گه‌شه و بره‌وی ژانره وێژیه‌یه‌كان رینگه‌خۆشكه‌ر بوونه). [نه‌رسه‌لان بابیز ئیسماعیل، ۲۰۱۳، ۵۸] به تایبه‌تی له قۆناغه سه‌ره‌تاییه‌كاندا، هاوته‌ریب شاعیران هه‌م له‌م گه‌شه و بره‌وه رۆلی بهرچاویان هه‌بووه، هه‌م بۆ دهركه‌وتن و ئاشنابوونی‌شان به چه‌ماوه‌ر خێراترین نامرازی گه‌یه‌نهر بوونه.

یه‌كێك له‌م شاعیرانه، مامۆستا (هێمن موكریانی ۱۹۲۱-۱۹۸۶ز)یه، كه‌ ناوی ته‌واوی (سه‌ید موحه‌مه‌د ئه‌مینی شیخه‌ئیسلامی موكری)یه. كات و شوینی له‌ دایكه‌بوونی ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ سالی (۱۹۲۱ز) له‌ گوندی لاچینی سه‌ر به‌ شارۆچكه‌ی مه‌هاباد. وه‌ك زۆریه‌ی خۆنده‌اران و شاعیرانی سه‌رده‌می خۆی، سه‌ره‌تای خۆیندنی له‌ حوجره و خانه‌قاوه بووه. له‌ خۆیندنگای می‌ریشدا، تا پۆلی پینجه‌می سه‌ره‌تایی خۆیندوووه. ناسناوه‌ شیعه‌ریه‌كه‌ی (هێمن) له‌وه‌هه‌تاتوووه، كاتی وه‌ك (۵۵) ده‌مین ته‌ندام په‌یوه‌ندی به‌ كۆمه‌له‌ی (ژێكاف ۱۹۴۲-۱۹۴۵ز) وه‌ ده‌كات و له‌لایه‌ن سه‌ره‌رشتیارانی ته‌م كۆمه‌له‌وه، ناوی نه‌یتی (هێمن)ی بۆ هه‌له‌بژێرن و پاشان هه‌ر ته‌م ناوه‌ ده‌بیتته‌ ناسناوی شاعیری‌شی. [پروانه: هێمن موكریانی، ۱۹۷۴، ۳-۲۰] له‌وه‌ به‌ دواوه‌ ته‌م ناوه‌ (هێمن موكریانی)، هه‌ر زوو سنووری ده‌قه‌ره‌كه‌ی ده‌بەزیتیت و به‌ هه‌موو وڵاتدا بڵاو ده‌بیتته‌وه و وه‌ك شاعیری‌كی نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانی دهرده‌كه‌وت.

ته‌وه‌ری دووه‌م: هێمن موكریانی و رۆژنامه‌گه‌ریی

(هێمن موكریانی) هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای ته‌زموونی شاعیری‌یه‌وه، شیعه‌ره‌كانی به‌هۆی نامرازه‌كانی رۆژنامه‌گه‌رییه‌وه به‌شیوه‌یه‌كی به‌رفراوان بڵاو بوونه‌ته‌وه و له‌ نیۆ چه‌ماوه‌ردا رهنگدانه‌وه‌ی به‌رچاویان هه‌بووه. شایانی نامازیه، ئه‌و خێرا دهركه‌وتن و ئاشنابوونه‌ی به‌ چه‌ماوه‌ر و وێژه‌دۆستان، به‌ تایبه‌تی له‌ پارچه‌كانی رۆژه‌لات و باشووری كوردستان، تا سالی (۱۹۷۴ز) و چاپكردنی یه‌كه‌مین به‌ره‌مه‌ شیعه‌ری به‌ ناوینشانی (تاریك و روون)، بڵاوكرده‌وه‌ی به‌ره‌مه‌كانی ته‌نیا به‌ هۆی رۆژنامه و كۆواره‌كانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌وه بووه. به‌ تایبه‌تی ئه‌و شیعه‌ره‌ی له‌ رۆژنامه و كۆواره‌كانی سه‌رده‌می (ژێكاف ۱۹۴۲-۱۹۴۵ز) و (كۆماری كوردستان ۱۹۴۶ز) وه‌، بڵاو ده‌كرانه‌وه، هه‌روه‌ك له‌ سه‌رجه‌م رۆژنامه و كۆواره‌كانی ئه‌و سه‌رده‌مه، وه‌ك: رۆژنامه‌ی (كوردستان ۱۹۴۶ز) و كۆواره‌كانی: (نیشتمان ۱۹۴۳-۱۹۴۴ز، ئاوات ۱۹۴۵ز، هاواری كورد ۱۹۴۵ز، كوردستان ۱۹۴۵-۱۹۴۶ز، هاواری نیشتمان ۱۹۴۶ز، هه‌لاله ۱۹۴۶ز، گروگالی منداڵانی كورد ۱۹۴۶ز). شیعه‌ر و تارێ تیدا بڵاو كرده‌وته‌وه. له‌م باره‌یه‌وه هه‌ر وه‌ك خۆی له‌ نووسینی‌كیدا، به‌ ناوینشانی (ته‌زموونی شاعیریم) تیشك ده‌خاته سه‌ر ئه‌وه، كه‌ یه‌كه‌مین شیعه‌ری، شیعه‌ری‌كی سیاسییه و به‌ ناوی‌كی خواستراوه‌وه له‌ گۆفاری گه‌لاوێژدا بڵاو كرده‌وته‌وه. پاشان هه‌ر له‌ درێژری ته‌م نووسینه‌یدا نامازه‌ به‌وه‌ش ده‌كات، كه‌ دووه‌مین شیعه‌ری له‌ سالی (۱۹۴۳ز) له‌ ژماره (۲)ی كۆواری (نیشتمان ۱۹۴۳-۱۹۴۴ز)دا بڵاو كرده‌وته‌وه. [هێمن موكریانی، ۱۹۸۳، ۱۹۳] شایانی نامازیه، سه‌باره‌ت به‌ یه‌كه‌مین شیعه‌ری بڵاوكراره‌ی، ته‌نیا نامازیه‌ی به‌ ناوی كۆواره‌كه‌ و ناوه‌رۆکی شیعه‌ره‌كه‌ كرده‌وه، كه‌ شیعه‌ری‌كی سیاسییه. واته‌ هیچ نامازیه‌كه‌ی به‌ ناوینشانی شیعه‌ره‌كه‌ و ناوه‌ خواستراوه‌كه‌ و ژماره‌ی كۆواره‌كه‌ نه‌ كرده‌وه. بۆیه‌ له‌ سه‌رجه‌م ژماره‌كانی ته‌م كۆواره‌ نه‌مانتوانی ته‌م شیعه‌ره‌ ده‌ستنی‌شان بکه‌ین، كه‌

يه كه مین شيعرى ناوبراوه. ههروهها سه بارهت به دووه مین شيعرىشى، ههه چهنده لهم نووسینهى ئاماژهى به ناو و ناویشانه نهداوه، به لآم ههروهك له ژماره (٢)ى كۆوارى نیشتمان دهرده كهوئت، دوو شيعرى تیدا بلاو كراوتهوه، يه كه مین شيعرىكى ههوت دىرى بچ ناویشانه و به ناسناوى (م.ش.هيمن) و دووه مین شيعرىكى (٩) دىرى به ناویشانى (كوردمو....) و به هه مان ناسناوهويه. [م.ش.هيمن، ١٩٤٣، ١٣-١٧] به لآم دواتر ههردوو شيعره كه، يه كه مین به ناویشانى (مه كه كه مهى ئيستيقلال) و دووه مین به هه مان ناویشانى پيشوو له (ديوانى هيمن) دا جار يكيتر بلاو كراونه توه. [هيمن موكرىانى، ٢٠١٢، ٢٨١، ٢٨٢] ههروهها نايب ئه وه شمان بىر بچيت (هيمن موكرىانى) ههه له سه ره تاوه ههه له بوارى راگه ياندى و ههه له كايه ي دهسته و كۆمه له روناك بىر يه كاندا رۆل و ئاماده يى بهرچاوى هه بووه. وهك لهم خالانه ي خواره وه روهتر دهرده كهوئت:

- له سه رده مى كۆمارى كوردستاندا، له به شى راگه ياندى كارى كردوو. كه جگه له كۆوارى «نیشتمان» سه رجه م ئه و رۆژنامه و كۆوارانه ي ئاماژه مان پىدان، له چوارچووه ي ئه م به شه دا سه ربه رشتى كراون. [هيمن موكرىانى، ١٩٧٤، ٢٤]

- له رۆژنامه ي (كوردستان، چاپى تاران، ١٩٥٩-١٩٦٣ز)، كه (٢٠٩) ژماره ي لى دهرچوو، چه ندىان شيعر و وتارى تیدا بلاو كردوو نه توه. [مه مه ده حه مه باقى، ٢٠١٣، ٤٣٨]

- له كوردستان و عىراق، به تايه تى له به غدا له سالانى (١٩٧٠ز) به دواوه به ژدارى كارا و بهرچاوى له كۆر و كۆمه له و ناوه نده و ئۆه و روناك بىر يه كانى وه كو، (يه كى كى نووسه رانى كورد، كۆمه له ي رۆشن بىرى كوردى، كۆر زانىارى كورد، ده زگاي رۆشن بىرى كوردى) يدا هه بووه و چه ندىان شيعر و تار و لى كۆل ئه وه ي له رۆژنامه و كۆواره كورد بىه كانى ئه و كاته بلاو كردۆته وه. له رۆژنامه ي (كوردستان) ئۆرگانى (حىزبى ديموكراتى كوردستان- ئىران)، دهوره ي سىيهم، له (به غدا ١٩٧١ز) ي به دواوه، بهرپرسى به شى و ئۆه يى بووه و چه ندىان شيعر و وتارى تیدا بلاو كردۆته وه. [عوسمان ده شتى، ٢٠٠٩، ٣٤، ٣٥]

- كۆوارى (سروه) ي دهر كردوو، كه كۆوارى كى مانگانه ي فه ره نه گى، و ئۆه يى و كۆمه لايه تى بووه و يه كه م ژماره ي له به هارى (١٩٨٥ز) ي له شارى ورمى دهرچوو، تا كۆچى دوايى له نىسانى (١٩٨٦ز) سه ربه رشتى كۆواره كه ي كردوو. [مارف خه زنه دار، ٢٠٠١، ٤٢٤]

ليره دا به سه رنجدان لهم زانبار يانه ي خه ستمانه روو، ئه وه مان بۆ دهرده كهوئت، (هيمن موكرىانى) ههه له سه ره تاى گه نجى و ئه زمونى شاعىر بىه وه، بۆ گه ياندى و بهرودانى مه به ست و په يامه كانى سه كۆرى رۆژنامه گه رى هه لباژردوو، كه زياتر خۆيان له شيعرى نه ته وه يى و نىشتمانى دنوئتن. ههه به م هۆيه شه وه وهك ناو يكى ئاشنا و ديار، ئاسا نووسين و شيعره كانى به نيو جه ماوردرا به شيوه كى وا خيرا بلاو بىته وه و پىز و پايه كى بهرز به تايه تى له به شه كانى رۆژه لآت و باشوورى كوردستان ده سه بهر بكات، هه ميشه شيعره كانى له ته رازووى و ئۆه ي كورد بىدا، سه نىگ و پىنگه ي بهرچاويان هه يت و جگه له جه ماوه ر و خۆنه رى ئاسايى، له لايه ن و ئۆه وانان و شاره زان بىشه وه مايه ي سه رنج و تىرامان بيت به شيوه كى هه مه لايه نانه تيشكى بخريته سه ر و نه نجامى جيا جيا ي له بهر ژه وه ندى و پيشكه وتنى زياترى و ئۆه ي كوردى لى هه لبه ينجريت و ده روازه ي تازه ش بۆ رامان و لى كۆل ئه وه ي زياتر و دهر خه ستنى رۆل و به هارى شيعره كانى ده ستنيشان ياخود فه راهم بكات. ئيمه ش ههه لهم سۆنگه يه وه تيشك ده خه ينه سه ر به كى كى

لهم لایه نانهی که تاکو ئیستا به شیوه کی ورد تیشکی نه خراوته سهر، که بریتیه لهو شاعرانهی له رۆژنامه و کۆواره کاندایا و کۆراونه تهوه. به تایبهتی لهو شاعرانهی له سهرجهم دیوانه چاپکراوه کانیدا نیین. ههروهه له لایه کی تریشه وه هه لوهسته ده کهین، بۆ دهرخستنی لهو جیاوازیانهی که له نیوان دهقه شیعریه کانی نیو رۆژنامه و کۆواره کان و دیوانه چاپکراوه کانیدا به دیده کرت. واته جگه له خستنه پرووی سهرجهم شیعره کانی نیو لهو رۆژنامه و کۆورانهی تیشکیان ده خهینه سهر، ههروهه له گه ل دهقه کانی نیو سهرجهم دیوانه کانبی به راوردییان ده کهین. لهو دیوانانه شی له بهر دهستان دان، بریتین له: (تاریک و پروون ۱۹۷۴ز، نالهی جودایی ۱۹۷۹ز، بارگهی یاران ۲۰۰۶ز، دیوانی هیمن ۲۰۱۲ز، سهرجهم و کۆی شیعریه و پهخشانه کانی ماموستا هیمن ۲۰۱۷ز). شایانی ئاماژهیه، بههوی لهوهی ئهه سهرچاوهیهی دوایی تازهترین بهرهه می چاپکراوی ناوبراوه، بۆیه نمونه وهرگیراوه کانمان به به شه دیوانه کهیه وه، به راورد کردووه. بۆ ئهه مه بهستهش دوو هۆکاری سهره کی بوون به دهروازه ک بۆ لیکۆلینه وهیه کی وهه لهه بارهیه وه:

یه کهم: شاعیر، له دیداریکیدا، که له لایهن (کۆراری ماموستای کورد ۱۹۸۵-۱۹۹۶ز) وه له گه لیدا سازدراوه. له وهلامی پرسپاریک، سهبارته بوونی سانسۆر له کاتی چاپکردنی دیوانه کانیدا، به تایبهتی له دیوانی (تاریک و پروون) دا. لهم بارهیه وه به راشکاوانه و نیگه رانییه وه، ئاماژه به بوونی سانسۆری کهسی و حیزبییه وه ده کات. [هیمن موکریانی، ۱۹۹۲، ۳۸] ئهه مهش وای کرد، بگه رپینه وه سهر لهو دهقه شیعریانهی بهر له چاپکردنی دیوانه کانی له رۆژنامه و کۆواره کاندایا و کۆراونه ته وه.

دووه: بههوی به دوادا چوونمان، هم له کتیبی (پاشه رۆک)، هم لهو سهرچاوانه ی لیکۆلینه وه، یاخود وتاریان ده باره ی شاعیر نووسیوه. چهند پارچه شیعریک، یان کۆپله یه ک، یان دیریکمان بهرچاو کهوت، که له هیچ یه کیک له دیوانه کانیدا چاپ نه کراون. وهک له خواره وه ئاماژه بهو کتیب و سهرچاوانه دههین:

۱- پاشه رۆک: ناویشانی کتیبیکه، دانراوی خودی شاعیره، که چهند بابته و لیکۆلینه وه و چیرۆکیک له هۆ ده گرت. ههروهه له کۆتا به شی ئهه کتیبیه چهند شیعریکی تازهی تیدایه و پاشان له دیوانه کانی تری جاریکی تر بلاو کراونه ته وه. بهلام له بهرگی داوهی کتیبیه که، ئهه چوارینه یه ی خواره وهی تیدایه، که له دیوانه کهیدا بلاونه کراوته وه. [هیمن موکریانی، ۱۹۸۳]

تاقه داری، کزی، پیری، عه ودال دیمه نی، هیمنی هیئنامه خه یال
وه کو ئهه تاک و تهریک لهه لیژا غهیری سویرناوی گراو نهیچیزا

۲- چریکه ی چیا و سترانی شاعیران: کتیبیکه له کۆکردنه وه و ئاماده کردنی (مهحمود زامدار)، کۆمه له شیعریکی کۆکراوه ی شاعیرانی کورده. شیعریکی (۴۳) دیری (هیمن موکریانی) تیدایه، به ناویشانی (مهزنی کورد)، که له دیوانه کهیدا نییه. لیژده له بهر دیرژی شیعره که، ته نیا ئاماژه به دیری یه کهم و کۆتایی دههین:

۱- لهو دهه می را که کاوه کوتکی وهشاند میشکی زوحاکی کورد کۆزی پڕزاند

۲- خوینه داشتوییه داری ئازادی هات به دوا ی شینی ئیوه، شادی [مهحمود زامدار، ۲۰۰۳، ۷۴-۷۸]

۳- بارزانی له وێژدانی رۆژه‌ه‌لاتی کوردستاندا: به‌رگی یه‌که‌می ئەم کتێبه، کۆکراوه‌ی کۆمه‌له‌ شاعریکی شاعیرانی رۆژه‌ه‌لاتی کوردستانه و له‌ کۆکردنه‌وه و ئاماده‌کردنی (حه‌سه‌نی دانیشفهر)ه. شاعریکی بی‌ناویشانی (هێمن موکریان) تێدایه، که له (۱۸) دێر پینکدیت و له‌ دیوانه‌که‌یدا نییه. یه‌که‌م دێر و کۆتا دێری به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه:

۱- وێنه‌که‌ت گه‌یشه‌ ده‌ستم و روون بۆوه چاری من

ساپێژ بوو زامی کۆن و برینی هه‌ناوی من

۲- تاکوو قه‌له‌م برشتی هه‌بێ هه‌ر ده‌که‌م خه‌بات

تاکوو قه‌ده‌م برستی هه‌بێ دێم به‌ره‌و نه‌جات [حه‌سه‌نی دانیشفهر، ۲۰۰۳، ۷۱]

له‌ باره‌ی ئەم شاعیره‌وه (عه‌بدوڵلا حه‌سه‌نزاده) له‌ دیمانه‌یه‌که‌دا ئەوه‌ ده‌خاته‌پروو، که‌ کاتی خۆی (هێمن) وێنه‌یه‌کی (بارزانی) به‌ ده‌ست گه‌یشه‌تووه و ئەم شاعره‌ی له‌ باره‌وه‌ نووسیه‌وه. هه‌روه‌ها هه‌ر له‌م دیمانه‌یه‌دا تیشک ده‌خاته‌سه‌ر شاعریکی تری له‌م باره‌وه‌ به‌ ناویشانی (کاوه‌ی مه‌زن)، که‌ مه‌به‌ست لێی ئەو شاعره‌یه، که‌ پێشتر ئاماژه‌مان پێدا له‌ (چریکه‌ی چیا و سترانی شاعیران)، به‌ ناویشانی (مه‌زنی کورد) بلاو کراوته‌وه و بۆ هه‌ر یه‌کی‌کیشیان ئاماژه‌ به‌ چه‌ند دێرێک ده‌کات. جگه‌ له‌مانه‌ش جیاوازی نیوان چه‌ند ده‌قه‌ شاعریکی نیو رۆژنامه‌ی (کوردستان)ی سه‌رده‌می کۆمار و سه‌رجه‌م دیوانه‌کانی ده‌خاته‌پروو. [خالید محه‌مه‌دزاده، ۲۰۱۳]

۴- هێمن ده‌رباره‌ی ناوه‌رۆکی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی شاعره‌کانی: کتێبێکه‌ له‌ نووسینی (د. عوسمان ده‌شتی)یه، که‌ له‌ بنه‌ره‌تدا ماسته‌ر نامه‌که‌یه‌تی. له‌ به‌رگی دواوه‌ی ئەم کتێبه‌دا بی‌ ئەوه‌ی ئاماژه‌ به‌ هه‌یچ سه‌رچاوه‌یه‌ک بکا، شاعریکی چواردێری تێدایه، به‌ ناویشانی (دوژمنی جوان)، که‌ له‌ هه‌یچ یه‌کی‌ک له‌ دیوانه‌که‌یدا نییه. ئەمه‌ی خواره‌وه‌ دێری یه‌که‌م و کۆتاکه‌یه‌تی:

۱- له‌ نیو گولان دانیشت و ونبوو له‌ من ئەم گولانه‌م لی بوونه‌ دیو و دوژمن

۲- ئەم ده‌سووتی، ئەو ده‌نالی و براوه‌ من ده‌مینم، من تووشی ده‌رد و ژانم [عوسمان ده‌شتی، ۲۰۰۹]

۵- هێمن و بۆنی غه‌ریبی: کتێبێکه‌ له‌ نووسینی (محهمه‌د فه‌ریق حه‌سه‌ن)، له‌م کتێبه‌دا نووسه‌ر له‌ گێزانه‌وه‌یه‌که‌دا، به‌ ناویشانی ((کفتوگۆیه‌ک له‌ گه‌ل هێمنی موکریانیدا))، له‌ رینکه‌وتی ۶-۷-۱۹۷۶ز له‌ (یانه‌ی مامۆستایانی سلێمانی). ده‌لێت: (له‌ باره‌ی شاعیر گوتن بۆ (ئومه‌م) ئەم دوو کۆپله‌ شاعره‌ی (بۆ جه‌زائیر و بۆ کۆریا)ی له‌ به‌ر بۆ وتم، که‌ له‌ هه‌یچ کام له‌ دیوانه‌کانیدا نیین و بریتین له‌مانه‌ی خواره‌وه‌:

۱- بۆ جه‌زائیر

ئهو گه‌له‌ی کێژری وه‌ک جه‌مه‌له‌ی بی

که‌ نه‌ترسا له‌ به‌ند و حه‌بس و دار

جا چلۆن نا به‌زینێ زۆرداری

جا چلۆن نا ته‌زینێ ئیستیعمار؟

۲- بۇ كۆرىا

بۆم مەنئە گویدرئىزى مانگر و كورتانى خوار
 لئە هئىلكەم وئ مەدە و بۇمبا لەوئى ماوئە خوار
 لەو پەرى دنباوہ دئیتە ئەو ولاتە چى دەكەى؟
 لۆردى ئەوورپا ئەتۆ لەو ولاتە چى دەكەى؟ [محەمەد فەرىق حەسەن، ۲۰۰۸، ۶۹، ۷۰]

۶- سۆزى غەربىيى و سى چامەى كوردى: لە نووسىنى (حەمەسالىح فەرھادى) يە، لەم كىتئەدا نووسەر ئاماژە بە چەند دئىركى شىعەرى (دەسكەوتى خەبات) دەكات، كە پئىشتەر لە دىوانى (تارىك و روون) دا بلاو كراوئەتەوہ. بەلام ئەم دئىرى خواروہ وەك خۆشى ئاماژە پئىدەدا، لە دىوانە كەيدا نئىيە و بەلكو لە (گەشتى ژيانم) ى (مەسعود محەمەد) دا وەرئىگرتوہ.

كە شىعەرى تۆ نەبايە ھاندەرى كورد ئەوئستا چۆل و ھۆل بوو سەنگەرى كورد

[حەمەسالىح فەرھادى، ۲۰۰۶، ۵۱]

۷- بە يادى مام ھئىمن: نووسىنكى (د. فەرھاد شاكەلى) يە، لە (چەپكى گول چەپكى نئىرگىز) دا بلاو كراوئەتەوہ. نووسەر جگە لەوہى ھەر لە زارى (ھئىمن موكرىيانى) يەوہ، جىاوازى نئىوان ئەم دوو دئىرى خواروہ دەخاتە روو، كە دئىرى يە كەمىيان لە شىعەرى (نالەى جودايى) بلاو كراوئەتەوہ. بەلام لە بنەپەتدا دئىرى دووہم راستە كەيەتتى و دئىرى يە كەم دەستكارى كراوہ.

۱- ئەو كەسەى خواردى و لەبن سئىبەر رما شەو بە نىبازى كەيف لە مالى خۆى نەما

۲- ئەو كەسەى خواردى و لەبن سئىبەر كەوت شەو لە بۇ كەيفى لە مالى دەر كەوت

ھەر وەھا لە دئىرئەى نووسىنە كەيدا ئاماژە بەم دئىرە شىعەرى خواروہ دەكات، كە بۇ شەھىد بوونى (شىخ نوورى) نووسىوئەتتى و لە دىوانە كەيدا بلاو نە كراوئەتەوہ.

- نالى لە كوئى بئىنى كە پاتەختى شارەزور

ئەستئىرە كانى رادە كئىن وەك شەھابى نور [مامؤستا ھئىمن، ۱۹۹۹، ۱۷۸، ۱۷۹]

۸- ھەلبەستى سوورپى دەوران: نامىلكەيە كە لەلايەن (فاروق فەرھاد) ئامادە كراوہ، برىتئىيە لە چىرۆكە شىعەرى (سوورپى دەوران). ھەر چەندە ئەم شىعەرە پئىشووتەر لە سالى (۱۹۷۹ز) لە دىوانى (نالەى جودايى) دا، رپئىكەوتى (۱۹۷۸ز) لەسەرە و (۳۱۶) دئىر لەخۆ دەگرئت، پاشانىش لە سەر جەم دىوانە كانىدا بە ھەمان شئوہ بلاو كراوئەتەوہ. بەلام ئەوہى جئى سەرنجە بە ھەر اوور لە گەل دەقە كەى نئو ئەم نامىلكەيە، جگە لە شوئنگۆر كئى چەندان دئىر و جىاوازى وشەيى، كرتاندىنى چەند دئىرئىكئىش بەدى دەكرئت. [بروانە: فاروق فەرھاد، ۲۰۱۷] شايانى ئاماژەيە، دەقە كەى نئو ئەم نامىلكەيە، لە بنەپەتدا تۆمارئىكى دەنگى خودى (ھئىمن موكرىيانى) يە. ھەر وەك دواى خوئىندەوہى تەواوى شىعەرە كە، كە (۳۳۴) دئىرە و لە كوئايىدا جگە

ئامازەدان بە رېڭكەوتى تۆمارەكە، كە لە (۱-۲-۱۹۷۷ز)یە، ھەرھەما ئامازە بە ناوی كەسێك دەكات، بە ناوی (براژنە خەجیج)، كە ئەو تۆمارە دەنگیەى پێشكەش كردوو. [مەلەبەندى ھونەرى ماملی، ۲۰۲۰] بەمەش جیاوازی نیوان ھەردوو دەقەكە، واتە دەقى نیو تۆمارە دەنگیەكە و دەقى نیو دیوانەكانى، لەپرووی ناوەرۆك و ژمارەى دێرەكان و رېڭكەوتى نووسینیان پرونتەر دەرەكەوێت. لەپرووی جینگۆرکى و جیاوازی وشەییەو، وەك لەم نمونانەى خوارووە دەرەكەوێت، ئەم دوو دێرە لەسەرجم دیوانەكانییدا، ئاوا ھاتوو:

- ۱- لەبارى، نازەنینى، كۆلمە ئالى
 نىگارى، دل رڤىنى، چاو كەژالى
 ۲- لە سوێى ئەو شۆخە ئۆقرەى لى برا بوو
 لە ژیندا ژان و ئىشى پى برا بوو

كەچى لە تۆمارە دەنگیەكە ئاوايان دەخوینتەو:

- ۱- نىگارنىك، دل رڤىنىك، كۆلمە ئالىك
 لەبارنىك، نازەنینىك، چاو كەژالىك
 ۲- لە ژیندا ژان و ئىشى پى برا بوو
 لە سوێى ئەو شۆخە ئۆقرەى لى برا بوو

ھەرھەما ئەو دێرانەشى لە سەرجم دیوانەكانیدا نیین، ژمارەیان (۱۸) دێرە، كە بریتین لە دێرەكانى ژمارە: (۴۵، ۵۹، ۷۱، ۸۳، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۶، ۱۳۷، ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۴۸، ۲۱۸، ۲۵۵، ۳۲۰، ۳۲۵) شایانى ئامازەییە دانانى ژمارەى دێرەكان بە پى ریزبەندى دەقى تۆمارە دەنگیەكە دانراون. لێردا بەھۆى زۆرپیانەو، تەنبا ئامازە بە یەكەم و كۆتا دێر دەكەین. واتە دێرەكانى (۴۵) و (۳۲۵)، كە ئەمانەن:

- ۱- لە كوێ بىزا لەدەم خوێلىنى دەرو
 لە كوێ نىرگز لە رۆژیدا دەپشكوى
 ۲- كرىكار راپەرئى نامىنى مبرى
 زولم شىپانەكەى بە قورئى دەگىرى

شایانى ئامازەییە ئەم چىرۆكە شیعەرە یەكێكە لە شاكارەكانى شاعیر و سەرچاوى ئەم كارە وێرەییە لە بەیتى فۆلكلورى مېللىدا ھاتوو. واتە دەچیتە ناو وێرەى مېللى نووسراووە. [مارف خەزەندە، ۲۰۱۰، ۴۶۳] ھەرھەما درێژترین شیعەرەتى و بەم شۆبەش بۆ كەسێكى دیارىكراو بە تۆماركراوى پێشكەشى كردییت.

بەشى دووم

تەوەرەى یەكەم: (ھېمن موكرىانى) و سەرجم شیعەرەكانى نیو رۆژنامە و كۆوارەكان:

ھەر وەك لە بەشى یەكەمدا، ئامازەمان پىدا، كە (ھېمن موكرىانى) یەكەمین شیعەرى بە ناوێكى خواستراووە لە كۆوارى (گەلادىژ)دا بلاو كردۆتەو. بۆ ئەو مەبەستەش دواى گەران و پشكینىكى وردى سەرجم ژمارەكانى ئەم كۆوارە، ھىچ شیعەرىكەمان بەدى نەكرد، تا بتوانین بىسەلمین، شیعەرى ناوبراوە. بەلام سەبارەت بەو رۆژنامە و كۆوارانەى ئامازەمان پىدا بوون، كە شیعەرى ئىویان بلاو كردۆتەو. ئامازە بە سەرجمیان دەدەین و ھەلۆستەیان لەسەر دەكەین، بەتایبەتى ئەو شیعەرەنى لە دیوانەكانیدا نیین،

ياخود له گهڻ ڊهقه ڪانى نيو ديوانه ڪانيدا جياوازيبان هه بهه. ههروهه جگه له وهه له نه نجامى گه پران و به دوا د اچونمان له چهند ڪو واري ڪندا، تاڪ و ته را چهند ڊهقه شيعرئى تريمشان دسڪوت، كه له سه رجهم ديوانه ڪانيدا بلاو نه ڪراونه ته وه و دواتر له گهڻ ڊهقه ڪانى ترى نيو پروژنامه و ڪو واره ڪانى تر به پي ميژووى بلاو ڪردنه ويان ٿامارهيان پيددههين. واته ميژووى بلاو ڪردنه وهى شيعره ڪان ريزبه ندى پروژنامه و ڪو واره ڪان ديارى ده ڪن. كه برىتين له مانه ي خواره وه:

يه كه م: ڪو وارى نيشتمان (۱۹۴۳-۱۹۴۴ ز): ڪو واري ڪانى مانگانه ي رامبارى، ڪو مه لايه تى، ويژه ي بووه و وه ڪ زمانحالى ڪو مه لاهى (ٽيڪاف)، يه كه مين ٽماره ي (ته ميموزى ۱۹۴۳ ز) ده رجووه. [هيمداد حوسين، ۲۰۰۸، ۵۸] هه رجهنده سه رجاوه نووسين و بلاو ڪردنه وهى له (مه هاباد) بووه، به لام له «ته وريٽر» به نه پي چا پڪراوه. جگه له ٽماره (۳، ۴) كه به يه كه وهه ده رجووه. ڪو تا ٽماره شى، كه ده ڪاته ٽماره (۷، ۸، ۹) ي به سه ريه كه وه له (مايسى ۱۹۴۴ ز) ده رجووه. [كه مال مه زهره نه حمده، ۱۹۷۸، ۲۳] ههروهه دواى نه مانى ڪو ماري ڪوردستان ٽماره (۱۰) ي له سالى (۱۹۴۸ ز) له شارى (شارباٽر) ده رجووه، به لام ٽم ٽماره به سه ر (نيشتمان) هه ٽمار ناكريٽ، چونكه پاش نه مانى ڪو مه لاهى (ٽيڪاف) بووه. [جه مال نه به، ۱۹۸۵، ۸۵، ۸۷] كه واته ٽم ڪو واره وه ڪ زمانحالى ڪو مه لاهى (ٽيڪاف)، ته نيا (۹) ٽماره ي لى ده رجووه، له (۷) ٽماره ياندا شيعرى (هين موڪريانى) تيڊا بلاو ڪراوته وه. كه ته مانه ن:

۱- ٽماره (۲)، ل ۱۳: شيعرئى بچ ناو نيشان. ههروهه شيعرئى ترى به ناو نيشانى (ڪورد مو....)، ل ۱۹. تيڊا بلاو ڪراوته وه. ٽم دوو شيعره يه كه ميان به ناو نيشانى (مه ڪه ميه ئيسيقلال). دووه ميان به هه مان ناو نيشانه وه له ديوانه كه يدا، ل ۲۶۷، ۲۶۸، بلاو ڪراوته وه.

۲- ٽماره (۳، ۴)، ل ۲۳-۲۴: شيعرى (ئاخافتنى خوشڪ و برا). له (۱۲) ديٽر پيڪديٽ، به لام له ديوانه كه يدا، به ناو نيشانى (وتوويٽر ڪچ و ڪور، ل ۷۸)، (۱۰) ديٽر و ديٽر ڪانى (۶، ۱۱) تيڊا نين و ته مانه ن:

۱- تيڪو شوه بؤ خوت تاكوو سه ربه ست بى
عه بيه له بؤ تو ديلا و ٽرڊه ست بى
۲- له ري نيشتمان به هيو اى خودا
خه ريكي ڪار ببن با خوشڪ و برا

۳- ٽماره (۵)، ل ۱۶: شيعرى (قه لاي نيشتمان). (۹) ديٽر و له ديوانه كه يدا (ل ۹۰)، (۷) ديٽر و ديٽر ڪانى (۴، ۸) ي تيڊا نين و ته مانه ن:

۱- ته تو نادم به جهننه مستعيده
له بؤ نشيو و تمام ٿاو و هه و اى تو
۲- بووه يه زدانى بچ چون لاگري من
وتى ٿه نيشتمان گرتوومه لاي تو

۴- ٽماره (۷، ۸، ۹)، ل ۲۰: شيعرى (ڪورده گيان). له ديوانه كه يدا (ل ۴۱۳) وه ڪ خوى بلاو ڪراوته وه. به لام هه له ٽماره به له (ل ۲۱-۲۲) دا شيعرئى ترى (۱۵) ديٽر به ناو نيشانى (خه ونم ديت) بلاو ڪراوته وه و له ديوانه كه يدا نييه و ته ميه خواره وه ديٽر يه كه م و ڪو تايه تى:

۱- دوى شه وى هاته خه ونم دايكى وه تن جليكى ره شى

زياد و كەم لە ديوانە كەيدا، ل ۱۰۴ دا بۆلاو كراوتەتەوه. ھەر وھا ھەر لەم ژمارەيدا، لە (۱۷-۱۸) دا شيعرى (ھەل دەكەم)، كە (۱۴) دېرە و لە ديوانە كەيدا، ل ۲۶۹، (۱۳) دېرە، واتە دېرى (۳) ى تېدا نيبە و ئەمەى خوارەويە:

- رۆلەى كوردم لە ھيچ باكم نيبە رۆزى ھەرا
سىمى خاردارى عەدوو وەك قانگلى موو ھەلدەكەم

۲- ژمارە (۴)، ل ۲۰-۲۱: شيعرىكى بى ناونيشانى (۱۱) دېرى تېدايە، لە ديوانە كەيدا نيبە و ئەمەى خوارەويە دېرى يە كەم و كۆتايەتى:

۱- جيژنەيە كاتى شادى و سرورە
جيژنى تەشكىلى لەشكرى سوورە
۲- گيانى پاك تەميشە شادى لىنين
ھەر بژى و بەرقەرار بى ئىستالين

۳- ژمارە (۶، ۷)، ل ۴۷-۵۸: شيعرى (خۆ بەخت كردنى خۆرايى)، كە لە (۳۹) دېر پيكدىت. لە ديوانە كەيدا، ل ۱۷۸ دا بە ناونيشانى (لە بىرم مەكە) بۆلاو كراوتەتەوه.

پيئەجم: رۆژنامەى كوردستان (۱۹۴۶ز): وەك رۆژنامەيەكى وێژەيى و سياسىي زمانحالى حزبى ديموكراتى كوردستان و كۆمارى كوردستان، يە كەمىن ژمارەى لە (۱۱-۱۹۴۶ز) دەرچوو. ھەر وھا ھەر دوو رۆژ جارنك ژمارەيەكى لى بۆلاو كراوتەتەوه و تا نسكۆى كۆمار (۱۱۳) ژمارەى لى دەرچوو. [عەبدوللا زەنگەنە ، ۲۰۱۰، ۱۲۷] شايانى ئامازەيە ئيمە تەنيا (۹۲) ژمارەمان بەردەست بوو، لە (۱۸) ژمارەياندا شيعرى (ھيمن)يان تېدا بۆلاو كراوتەتەوه، كە برىتين لەمانەى خوارەوه:

۱- ژمارە (۲)، ل ۳: شيعرى (رۆزى شادى)، (۱۵) دېرە. وەك لەسەر شيعرەكە نووسراو: ((بە موناسەبەتى ھەلگردنى ئالای موقەددەسى كوردستان لە بۆكان گوتراو))، بەلام لە ديوانە كەيدا ل ۹۸ بە دەستكارىيەوه، (۱۱) دېرە و دېرەكانى (۴، ۵، ۶، ۷) ى تېدا نيبىن و ئەمانەن:

۱- شاد بى و نازاد بى و سەربەست بى
بى ئەوہى بخواتەوہ مەى مەست بى
۲- ھەلپەرى و ديلان و حىندرھۆ بكا
بەس فغان و شىەوہن و رۆرۆ بكا
۳- پياو و ژن، كىژ و كور و پير و منال
مالك و جوتير و ھەمال و بەقال
۴- لىك دەبى ئەورۆ بكا شوكرى خودا
پاك دەبى جيژنى بكا، نەزرى بدا

۲- ژمارە (۳) ، ل ۳: شيعرى (تۆم ھەر لە بىرە)، (۶) كۆپلەيە، بەلام لە ديوانە كەيدا، ل ۹۵، ئەم سى كۆپلەيەى خوارەويە تېدا نيبە:

۱- لە كاتىكا كە گىژ و ويز و مەستم
كە ھەلديتم لەبۆ نيەت دوو دەستم
۲- زەمانىكى كە رادەبرم بەرى دا
لە كاتىكا كە نويزى دادەبەستم
ئەمن ئەى نىشتمان تۆم ھەر لە بىرە
زەمانىكى كە رادەكشم لە جى دا

له شار و كوچه و كۆلان و دى دا
 ۳- له عيشقى تۆ عهزىزم بوومه فههاد
 چ غه مگين بم چ مه جزوون بم چ دلشاد
 چ سهر بهست بم چ ژېردهست بم چ نازاد
 ئەمن ئەى نىشتمان تۆم هەر له بېره
 ئەمن ئەى نىشتمان تۆم هەر له بېره

۳- ژماره (۱۰)، ۲: شيعرى (شانازى)، (۲۰) دېره و له ژېر ناونىشانى شيعره كه نو سراوه: (وهلام بۆ خاله مين)، له ديوانه كهيدا نيبه و دېرى يه كه م و كۆتايى ئەمانه ن:

۱- مهردى نه بهرد و شاعيرى بچ باك و چاك منم

رۆژى ههرا و كيشه و شهه سه ددى ناسنم

۲- ليم زيز مهبه عهزىزى دلّم خالى خوشه ويست

شاگردى چووكى تۆم و كورى چاك و «هيمن» م

۴- ژماره (۱۲)، ۱: شيعرى (جيژنى نازادى)، (۳۱) دېره، بهلام له ديوانه كهيدا، ۲۷۲، (۳۰) دېره و دېرى (۱۹) ي تيدا نيبه، كه ئەمهى خواره وديه:

- كاتى داوخته، سه رده مى شادى گه و ره نو رۆژه جيژنى نازادى

۵- ژماره (۱۸)، ۳: شيعرى (ره شه مه)، (۶) كۆپله يه، بهلام له ديوانه كهيدا، ۱۰۷، (۴) كۆپله يه، واته كۆپله كاتى (۵، ۶) ي تيدا نيبين و ئەمانه ن:

۱- زه حمهت و كۆر ههردى ديت و نه بوو ههچ وه رده ز

مىلله تى كوردى نه بهردى به دلى مهردى نه به ز

ئاخيره لئه مه به زى دوژمنى خو پرى بله وه ز

كهى بهرى باز و هه لۆ ده گرى برا مېش و مه گه ز

بو يه نايىت بو يه نايىن كه ببين نو كه ر و ژېردهست ئەمه

۲- ئيمه قه وميكي نه جيبين و له ميژين و پاك

توند و كارامه و مه زبوت و به هيز و چالاك

تازه نايدين به كه سهى تاكو هه بين، بسى خاك

نامرى تاكو ئەبه د مىلله تى نازا و بيباك

چيان له ئيمه ده وئ ئەو عاره ب و تورك و عه جه مه ؟!

۶- (۲۰)، ل ۱، ۴، شيعرى (رؤيى خەم)، (۱۶) دېرە، بە ھەندى دەستكارىي وشەببەو، لە ديوانە كەيدا، ۱۰۶۶، بە ناويشاني (ھەتاوى ئىقبال) بلاو كراوئەتەو و (۱۱) دېرە و دېرە كانى (۳، ۸، ۹، ۱۲، ۱۴) ي تىدا نيين و ئەمانەن:

- ۱- داوئەتى گرتووە كىژ و كورپى كورد
 - ۲- نەبەزى و سەررەقىي بە قەومى كورد
 - ۳- چۆن لە ژێردەستى و يەخسىرى دا
 - ۴- خوا مەدەد كار بى دەكەن دوژمنە كان
 - ۵- چونكو لايەنگرى مەزلومانە
- رېك و جوان ھەرەو كو غيلمان و حور
بوو لە تارىخى جيهاندا مەشھور
ھەل دەكا ميللەتى بيباك و غيور
لە سنورى وەتەنى خۆيان دوور
چونكو بۆ كوردى ھەزارە چاوسور

۷- ژمارە (۲۲)، ل ۲، شيعرى (تال و شيرين)، (۴۰) دېرە، بەلام لە ديوانە كەيدا، ل ۹۶، (۳۳) دېرە و بە جياوازيبە كى زۆر و تىكچرژاوەو، بە ناويشاني (دوارۆژى رووناك) بلاو كراوئەتەو. بۆبە بەھوى ئەم تىكچرژاويبەو تەنيا ئەم دوو دېرەى خوارەومان بۆ دەستنيشان كرا، كە بەرەھايى لە ديوانە كەيدا نين.

- ۱- لە كوردان كوشتيان بى سووچ و تاوان
 - ۲- ئەوانە كىوى و ديو و درنج نيين
- ھەزارى وەك (سمايل ئاغاي سەكو)
ئەوانەش ئادەمیزان ئىدى خۆ

۸- ژمارە (۲۴)، ل ۶، شيعرى (ژياني نازادى)، (۱۳) دېرە و لە ديوانە كەيدا نيبە و ئەمەى خوارەو يە كەم و كۆتا دېرە:

- ۱- ئەوئستاكە بە كوئىرى چاوى دوژمن
 - ۲- بۆزى ياخوا سەرۆكى بەرزى گەورە
- لە ھەر لايىكى كورد گرتويە جیژن
ئەوئستە بۆتە وئردى زارى «ھيمن»

۹- ژمارە (۲۵)، ل ۱، شيعرى بى ناويشاني (۲۶) دېرى تىدايە، بەلام لە ديوانە كەيدا، ل ۱۰۲، بە ناويشاني (رېبەندان و شاعير)، (۲۳) دېرە، كە دېرە كانى (۲۰، ۲۱، ۲۲) ي تىدا نيين و ئەمانەن:

- ۱- گەرۆك ساز دەكا و رپى ئيسفالت دەكا
 - ۲- مەكتەب دادەنى و ھەكيم و دكتۆر
 - ۳- نايەلن چىدى كوردى بەستە زمان
- بە ھەموو كارى ولات را دەكا
لە كوردستاندا دەبى فرە زۆر
بە ھيلاك بچى بى داو دەرمان

۱۰- ژمارە (۲۸)، ل ۱، شيعرى (رپى پيشكەوتن)، (۸) دېرە و لە ديوانە كەيدا نيبە و ئەمەى خوارەو دېرى يە كەم و كۆتايە كەيەتى:

- ۱- دەزانی كوردە رپى پيشكەوتنى تۆ
 - ۲- بە كىژ و كور بخوئین چونكو زانين
- چيە ئىستاكە: من پيم وايە خوئیندن
شتىكى لازمە بۆ پياو و بۆ ژن

۱۱- ژمارە (۳۰)، ۲، شېعرى (دايكى نىشتمان و ھېمن)، (۲۲) دېرە. لە دىوانە كەيدا، ۱۰۸، بە دەستكارىيە كى زۆرى وشەييەو (۲۰) دېرە و بە ناونىشانى (دايكى نىشتمان) بىلەن كراوئەتەو، واتە دېرە كانى (۴، ۱۳) ى تىدا نىين و ئەمانەن:

۱- سەر و پودراكى تۆ بۇچى بىلەن
بەرۆكت بۇچى تا داوین دراو
۲- دە رۆژە چىژنى ئىستىقلالى كوردان
دەگىرى و خۇشى و كەيفە لەبۇمان

۱۲- ژمارە (۳۴)، ۳، شېعرى (جىژنە پىرۆزە)، (۹) كۆپلەيە لەزىر ناونىشانى شېعرە كەش، ئەم پىشە كىيەى نووسىيو: ((ھاوخوئە خۇشەويستە كان: لە جىژنى ونەرۆزدا لە سەفەردا بووم و نەمتوانى پروبەرەو جىژنە پىرۆزانەتان لى بەم، ئەوا بەو دەستە شېعرە جىژنە پىرۆزە لە ھەموو برايە كى ھاوخوئە و ھاونىشتمان دەكەم))، بەلام لە دىوانە كەيدا، ۱۰۹، بى ئەم پىشە كىيە، (۶) كۆپلەيە و بە جىاوازی و دەستكارىيەو، بە ناونىشانى (نەرۆزى رزگارى) بىلەن كراوئەتەو، واتە كۆپلە كانى (۵، ۶، ۸) ى تىدا نىين و ئەمانەن:

۱- لە زەويا بۆتەو مالات و ديارى داو، وىشك و تەر
لەھەر لا دىتە گوئى ئەورۆ كە دەنگى زاوە ماكى مەر
دەكا كورژن و حىلە ئەسپ و ماين گوچكەبى پىاو كەر
ئەوا ھات مانگى خۇشى خاكەلپو و جەژنى نەرۆزە
دەكەم لىتان برايانى وەتەن من جىژنە پىرۆزە

۲- لە خۆى داو بەرەلپىنە كچە كابانى گەردەن كىل
دەكا مەست پىاو بە بۇنى مېخەك و عەتر و گوللا و ھىل
بە لار و لەنجە ئەو شۇخە دەكا لاو و جىئىلان گىل
ئەوا ھات مانگى خۇشى خاكەلپو و جەژنى نەرۆزە
دەكەم لىتان برايانى وەتەن من جىژنە پىرۆزە

۳- كە ھىناى باى بەيانى بۇنى خۇشى گول لەلاى گولشەن
دەبى عەتارە كان ئىو ھەموو دەر كى دوكان داخەن
لەكن بۇنى ھەلالە بۇنى عەترە وەك ھەلال بۇ كەن
ئەوا ھات مانگى خۇشى خاكەلپو و جەژنى نەرۆزە
دەكەم لىتان برايانى وەتەن من جىژنە پىرۆزە

۱۳- ژمارە (۴۴)، ۱، شېعرى (ئاوونگى سوور)، (۱۳) دېرە و لە دىوانە كەيدا نىيە. لە زىر ناونىشانى شېعرە كەش نووسىيوئەتى (بە مونسەبەتى رۇيىنى لەشكرى سوور گوتراو). ئەمەى خوارەو دىرى يەكەم و كۆتايە كەيەتى:

- ۱- دویئیکه کاتی کازیوهی بهیان له خه و هه لاسام رۆیم به گهران
 ۲- لهوهی به داوهش قهت مهیکه له بیر حهیفه به تهنها کورد بیج یه خسیر

۱۴- ژماره (۴۸)، ل ۴ شیعری (کورد و نازدربایجانی)، بهم پێشه کییهوه: (به مونا سه بهتی یه کیکتی کورد و نازدربایجانی گوتراوه و له رۆژی ۶- ۲- ۲۵ دا له جزووری سه رانی ئه و میلله ته دۆسته دا خویندراوه ته وه). پاشان به هه ندی ده ستکاری وشه ییه وه، له دیوانه کهیدا ل ۱۱۲، بلا و کراوه ته وه.

۱۵- ژماره (۶۲)، ل ۲، شیعری (خونچه ی خوینین)، (۲۰) دیره و له سه ر ناو نیشانی شیعره که نو سه راوه: (شینی هیمن بو قاره مان خو شه وی خه لیل). ئه م شیعره له دیوانه کهیدا نییه و ئه مه ی خواره وه دیره ی یه که م و کو تا که یه تی:

- ۱- دویئێ ئیواری چوومه سه یر و گه شت تا بانگی شه وان گه رام کینو و ده شت
 ۲- ئه و باغه جوانه ش خو لدی به رینه جی په روه رشی خونچه ی خوینینه

۱۶- ژماره (۶۵)، ل ۲، شیعری (وه نه وشه و گو له میلاقه)، (۱۸) دیره، به لام له دیوانه کهیدا، ل ۹۰، (۱۶) دیره و به ناو نیشانی (ئه مه گی گولان) بلا و کراوه ته وه، واته دیره کانی (۴، ۱۵) ی تیدا نیین و ئه مانه ن:

- ۱- وهره به راستی وه لامم ده وه بو ته به گری سه ر دلم ئه وه
 ۲- وه ک من رازی خو م گپراوه له بو ت تو ش بگپه روه بو من ده ردی خو ت

۱۷- ژماره (۸۷)، ل ۲، شیعری (بلویری شوان)، (۱۲) دیره و به هه ندی ده ستکاری وشه ییه وه، له دیوانه کهیدا، ل ۱۱۱، بلا و کراوه ته وه.

۱۸- ژماره (۸۸)، ل ۳، شیعری (گو ل و بولبول)، (۱۲) دیره، به لام له دیوانه کهیدا، ل ۱۱۱، (۱۱) دیره و به ناو نیشانی (پیکه نیینی گو ل) بلا و کراوه ته وه. واته دیره ی (۱۱) ی تیدا نییه و ئه مه ی خواره وه یه:

- من بنیری به هه دیه و دیاری عاشقینکی هه ژار بو یاری

شه شه م: کو واری هه لاله (۱۹۴۶ز): (یه که مین ژماره ی له (ره شه مه ی ۱۳۲۴- ئاداری ۱۹۴۶ز) دا ده رچو وه. کو واری ئکی سیاسی و وێژیه یی بو وه و له لایه ن (حزبی دیموکراتی کوردستان) له بو کان ده رچو وه، مامو ستا (حه سه نی قزلیچی) سه ره ره شتی کردو وه و (۳) ژماره ی له ده رچو وه]. (جه مال خه زنه ردار، ۱۹۷۳، ۵۱] له هه ر (۳) ژماره که دا شیعری (هیمن) ی تیدا بلا و کراوه ته وه و ئه مانه ن:

۱- ژماره (۱)، ل ۱۸، شیعری (به هاری زانین)، (۱۶) دیره و له دیوانه کهیدا، ل ۲۷۱، وه ک خو ی بلا و کراوه ته وه.

۲- ژماره (۲)، ۲۷-۲۵، شيعرى (نامهى لادىي بۆ شارستانى)، (۹) كۆپلەيه، له ديوانه كهيدا، ۹۱ل، به ناويشاني (بههارى لادى) بلاقراوتهوه.

۳- ژماره (۳)، ۲۴-۲۲، شيعرى (شىنى ژنه كوردىك)، (۲۸) دىره و له ديوانه كهيدا، ۲۷۵ل، وهك خۆى بلاقراوتهوه.

حهوتهم: كۆوارى هاوارى نيشتمان (۱۹۴۶ز): (يه كه مين ژماره له (۲۱- ۳- ۱۹۴۶ز)، وهك (بلاقره وهى بىرى بىكه تى جهوانانى ديموكرات) دەرچوو. كۆوارىكى و پۆيى، سياسى و كۆمه لايه تى بووه و له مه هاباد، له چاپخانهى كوردستان چاپكراوه). [نه وشيروان مسته فا ئەمىن، ۲۰۰۷، ۱۶۹] ته نيا يه ك ژماره لى دەرچوو. له م ژماره يه شدا شيعرىكى (هيمنى) تىدا بلاقراوتهوه و ئەمه ي خوارهويه:

۱- ژماره (۱)، ۳۸-۳۸، شيعرى (دهمه ته قه ي دوو خوئىمژ)، (۲۹) دىره و له ديوانه كهيدا، ۲۷۳ل، وهك خۆى بلاقراوتهوه.

هه شتم: كۆوارى گروگالى مندالانى كورد (۱۹۴۶ز): (يه كه مين ژماره له (بانهمه رى ۱۳۲۵ به رامبه ر (شوباتى ۱۹۴۶ز)، له ژىر دروشمى (بىرى كارگه رانى چاپخانه ي كوردستان) دەرچوو. ته نيا سى ژماره لى دەرچوو و له لايه ن (مه لا قاده رى موده رپسى)، كه له مه هاباد به رپوه به رى چاپخانه ي كوردستان بووه، سه ربه رشتى كراوه. [هيمداد حوسين، ۲۰۰۸، ۱۱۴، ۱۱۵] له م سى ژماره يه دا له ژماره (۱)، شيعرى (هيمنى) يان تىدا بلاقراوتهوه و ئەمانه ن:

۱- ژماره (۱)، ۷ل، شيعرى (بۆ كچان)، (۳) دىره و له ديوانه كهيدا نييه و ئەمه ي خوارهويه:

كچه كورد تۆش وهكو كاكه بخوئنه	له خوئىدن چاوه كانم دامه ميتنه
بىرات محتاجى بىارى دانى	گه لىك پيوستى فيكرى جوانى
له كاكى خۆت كهوى بخوئنه داده	كه هيوانه هه چىكى بى سواده

۲- ژماره (۳)، ۵ل، شيعرى (خودا)، (۷) دىره و له ديوانه كهيدا نييه و ئەمه ي خوارهويه دىرى يه كه م و كۆتايه كه يه تى:

۱- هه ر خودايه كه فهرد و بى هه متا
پاك و بىچوون و گه و ره و دانسا

۲- «هيمنا» تا هه بى زبانت تۆ
هه ر بلى (لا اله الا الله)

نۆيه م: رۆژنامه ي كوردستان (۱۹۵۹- ۱۹۶۳ز): رۆژنامه يه كى هه فته يى (سياسى و زانىارى و و پۆيه ي و كۆمه لائى) يه، يه كه مين ژماره له (۶- ۳- ۱۹۵۹ز) له تارانى پايته ختى ئيران، به سه ربه رشتى

(عبدالرحميد بهديع زهماني) دەرچووه، تا نيساني (۱۹۶۳ز) بهردهوام بووه، لهو ماوهيهدا (۲۰۹) ژماره‌ی لئ دەرچووه. [محهمد باقي، ۲۰۱۳، ۴۳۴] وهک له خواروه ئاماژهي پيندهدين، له (۲۵) ژماره‌ی ئهم رۆژنامهيه شيعري (هيمن)يان تيدا بلاو کراونه‌تهوه و ئهمانهن:

۱- ژماره (۷)، ل، شيعري (کچي مه‌هاباد)، (۱۱) ديره، به‌لام له ديوانه‌کهيدا، ل، ۱۱۹، جگه له جياوازي وشه‌يي، (۸) ديره. واته ديره‌کانی (۳، ۷، ۸) ي تيدا نيين و ئهمانهن:

۱- له کوئ وهک من ده‌زاني: چهند شيرين و رها سووکی،

که‌سيکی توئ له ري بازا، له‌ژير چارشيوئ ره‌شدا، دی؟

۲- ئه‌سيرو ئالقه‌ی زنجيري باسکی توئه دل، ئه‌ی گول!

نه‌يينئ ئه‌و ئه‌سيرو، تازه، ره‌نگه، ره‌نگي ئازادي

۳- له بيرته ئه‌و شه‌وه‌ی بۆم هاتيه‌ ژواني به‌ ته‌نيابي

گوتم: خوشت دوه‌م گيانه؟! بزته هات و گوتت: ئادي

۲- ژماره، (۱۲)، ل، شيعري (بانهمه‌ر)، به‌شي به‌که‌م.

۳- ژماره، (۱۳)، ل، شيعري (بانهمه‌ر)، به‌شي دوه‌م.

۴- ژماره، (۱۴)، ل، شيعري (بانهمه‌ر)، به‌شي سييه‌م. ئهم شيعره له ديوانه‌کهيدا، ل، ۱۲۰-۱۲۶، به

ناوينشاني (به‌هاري کوردستان) بلاو کراوته‌وه.

۵- ژماره، (۹۳)، ل، شيعري (به‌هاري بي خه‌زان)، (۱۲) ديره، له ديوانه‌کهيدا، نييه و ئهمه‌ی

خواروه ديري به‌که‌م و کوئتايه‌تي:

۱- له سايه‌ی لوتفي بي حه‌ددی خوداوه‌ند

۲- ((الهي))! سه‌لته‌نه‌ت هه‌ر به‌ردهوام بي شه‌هه‌نشاهي مه‌زن هه‌ر شادکام بي

۶- ژماره (۹۵)، ل، ۹، شيعري (رۆله‌ی ماد)، (۲۴) ديره، له ديوانه‌کهيدا، نييه و ديري به‌که‌م و

کوئتايي ئهمه‌ی خواروه‌يه:

۱- کورده! تو رۆله‌ی دليراني

۲- به‌و هه‌موو زيک و غيره‌ت و هيژه وه‌ته‌ني ئاريا پاريزه

۷- ژماره (۹۶)، ل، ۹، سئ شيعري (هيمن) ي تيدا بلاو کراوته‌وه و ئهمانهن:

۱- شيعري (زيپکي شاهانه)، (۹) ديره و له ديوانه‌کهيدا نييه و ئهم دوو ديره‌ی خواروه به‌ نمونه:

۱- ساقیا لۆتالە‌که‌ی چا‌و‌کالە‌که‌ی ئە‌برۆ‌که‌وان

بم‌ده‌رێ‌ جامی شه‌رایی نایی رهنگی شه‌رخه‌وان

۲- خاوه‌نی بی‌ریکی روه‌نه، صا‌حی‌بی عه‌زمی قه‌وی

ه‌یممه‌تی ئە‌و بوو، ته‌می ن‌گه‌به‌ت له‌سه‌ر ئی‌مه روه‌ی

۲- شیعری (دلی شاعیر)، (۲) دێ‌ره و له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۱۹۲، وه‌ک خۆ‌ی ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه.

۳- شیعری (خونچه‌ی سیس)، (۱۲) دێ‌ره و له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۱۳۱، وه‌ک خۆ‌ی ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه.

۸- ژماره (۹۷)، ل ۳، ۱۸، شیعری (به‌هاری لادی)، (۱۳) کۆ‌پ‌له‌یه و له‌ ژێ‌ر نا‌و‌نیشانه‌که‌یدا نووس‌یوه‌تی: (ئهم شاعرانهم له‌ جوابی نامه‌ی دۆ‌ستیکم دا نووس‌یوه). له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۹۱، ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه.

۹- ژماره (۹۸)، دوو شیعری (هێمن) ی تێ‌دا ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه و ئە‌مانه‌ن:

۱- شیعری (گرسانی نیوه‌شه‌و)، ل ۳، (۹) دێ‌ره و له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۱۲۹، وه‌ک خۆ‌ی ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه.

۲- شیعری (کۆ‌چی یار)، ل ۶، (چوارینه) و له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۱۳۸، وه‌ک خۆ‌ی بووه به‌ چواره‌مین کۆ‌پ‌له‌ی شیعری (موو ناپسینم).

۱۰- ژماره (۱۰۷)، ل ۴، ۹، شیعری (چاره‌نووسی شاعیر)، (۸) دێ‌ره و له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۱۴۰، به‌ هه‌ندی ده‌ست‌کار‌ییه‌وه، ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه.

۱۱- ژماره (۱۲۲)، دوو شیعری (هێمن) یان تێ‌دا ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه و ئە‌مانه‌ن:

۱- شیعری (ماچی شیرین)، (۷) دێ‌ره و له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۱۴۳، وه‌ک خۆ‌ی ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه.

۲- چوارینکه‌، که‌ له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۱۹۲، به‌ نا‌و‌نیشانی (ته‌رجه‌مه له‌ ئە‌نوه‌رییه‌وه)، ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه، به‌لام له‌ رۆ‌ژنامه‌که‌دا، ل ۴ به‌م شی‌وه‌یه‌ی خواره‌وه ب‌لا‌و کراوه‌ته‌وه:

((نا‌والیکم دوو شیعری - ئە‌نوه‌ری - بۆ خوێندمه‌وه، که‌:

هر بلائی کر آسمان آید گرچه بر دیگران قضا باشد

بزمین نا رسیده می‌رسد: خانه‌ی انوری کجا باشد؟

چونکه وه‌صفه‌لحالی برای خۆ‌تان بوو، ویستم وه‌ری گێ‌رمه‌وه سه‌ر کوردی و بو‌تانی بنێ‌رم، وه ئە‌وا، وام به‌سه‌ر هێنا:

هر به‌لایینک له‌ ناسمانه‌وه بێ با، له‌وێش را نه‌هاتبێ بۆ من

که‌ گه‌یشه‌ زه‌وین، ده‌کا پرسیار ئە‌ری له‌ کوی یه‌ مالی کاک (هێمن؟)

۱۴- ژماره (۱۲۳)، ل ۱۰، شیعری (که‌م ته‌رخه‌می)، (۵) چوارینه‌یه، به‌لام له‌ دیوانه‌که‌یدا، ل ۱۳۹، نا‌و‌نیشانی

شاعره‌که‌ بوو‌ته (تورهبی) و (۴) چوارینه‌یه. واته‌ چوارینه‌ی پێنجه‌می تێ‌دا نییه و ئە‌مه‌ی خواره‌ویه:

- ھىندە كىشاومە رەنجى بېھودە
شەرتە تازە نەخۆم خەمى خەلگى
پىر بووم و توامەو، وەك شەم
خۆم بگەم شىت و مەست و كەم تەرخەم

۱۵- ژمارە (۱۳۳)، ل ۴، دوو شىعرى تىدایە و ئەمانەن:

۱- شىعرى (ھىلانەى بەتال)، (۷) دېرە و لە دىوانە كەيدا، ۱۴۴ل، بە ھەندى دەستكارىيەو،
بلاو كراوئەتەو.

۲- شىعرى (پەيمان شكىنى)، (۲) دېرە و لە دىوانە كەيدا، ۱۳۸ل، بوويتە سىيەمىن كۆپلەى شىعرى
(موو ناپسىنم).

۱۶- ژمارە (۱۳۴)، ل ۱۲، شىعرى بى ناونىشانە و (۶) دېرە، بەلام لە دىوانە كەيدا، ۱۴۵ل، بە
جىگۇرگىنى ھەندى دېرەو، بە ناونىشانى (گلىنەى شاعىر) بلاو كراوئەتەو.

۱۷- ژمارە (۱۳۸)، ل ۸، شىعرى (ژيانم پر لە دەردە و نامرادى)، (۴) دېرە و لە دىوانە كەيدا، ۱۳۸ل،
بوويتە يە كەمىن و دووھەمىن كۆپلەى شىعرى (موو ناپسىنم).

۱۸- ژمارە (۱۴۳)، ل ۳، شىعرى (ورپنەى رۆژوو)، (۱۷) دېرە و ئەم پىشەكىيەى بۆ نووسىو:
(سالىكى لە مانگى رەمەزاندا، دوو مېوانم بوون كە ھەمىشە لەسەر شىعرى تازە و كۆن كىشەيان بوو،
ئەمىنىش كە رۆژوو، نىوہ عومر و شېرزە و كەلەلەى كردبووم، ئەو پارچە ھەلبەستەم بۆ پىكەنەن نووسى).
ئەم شىعرە لە دىوانە كەيدا نىيە و دېرى يە كەم و كۆتايى ئەمەى خواروئەيە:

۱- ئەمەن ئەورۆكە پەيدام كردووە بۆ خۆم يەكى دىكە

بەرۆ خوئىرى! نەكەى تۆ بى يە ئەو جىي ژوانە چى دىكە

۲- ئەمەن دلبەستەيى ھەلبەستەكانى نالى و كوردىم

بلا، ئەو شاعىرە لاوہ بلى (ھىمن) فەتايىكە

۱۹- ژمارە (۱۳۳)، ل ۲، شىعرى (سايەى غەم)، (۷) دېرە، بەلام لە دىوانە كەيدا، ۱۴۰ل، بە ناونىشانى
(بۆسەى رۆژگار) بلاو كراوئەتەو و دېرى (۵) تىدا نىيە و ئەمەى خواروئەيە:

- دەردى بى دەرمانى من، چارەى بە ھىچ كەس ناكرى

چونكو دەرمانى نىيە، بىنگە لە: ماچى دەم نەبى

۲۰- ژمارە (۱۷۴)، ل ۳، ۴، شىعرى (خاوەنى زېر)، (۵) دېرە، بەلام لە دىوانە كەيدا، ۸۸ل، بە
جىياوزىيەكى زۆرەو، (۴) دېرە. لىرەدا بە ھۆى ئەم جىياوزىيەو، دەقى نىو رۆژنامە كە دەخەينە روو، كە
بەم شىوہى خواروئەيە:

جھيل و چاك و له باره، خاوهنى زېر
 رەزا شيرينه، شوخه، قيت و قۆزه
 قسه زانه، وئژهوانه، خويئدهواره
 سلاوى لى ده كهن، سهر داده خهن بۆى
 به لام زېرت نه بى، سووكى، شه گهر تو
 شه گهر پيرىكى خوين تاله و ورگ تير
 شه گهر خينگه زله و خوار و شهل و گير
 شه گهر نه بخويندين، شه ش بيت و دوو دير
 له رى باز و له كۆلان و له بازي
 بلى دهرسى هه زارى وهك (شكسپير)

۲۱- ژماره (۱۷۵)، ۱۱، شيعرى (ئاره زوى فرين)، (۷) كۆپلەيه، به لام له ديوانه كهيدا، ل ۱۳۰،
 (۶) كۆپلەيه، شه كۆپلەيه دواي تيدا نييه و شه مهى خوارهويه:
 - خيوى پيرىكى بهرز و روناكم كه چى له لايان پهستم و نهوى
 شه من كه ده لى ناوونگى پاكم نازام بو چى هاتمه سهر زوى؟

۲۲- ژماره (۱۸۵)، ۶، شيعرى (كيژى لادى)، (۱۷) دير، به لام له ديوانه كهيدا، ل ۹۶، (۱۵) دير.
 واته دير كانى (۶، ۱۱) تيدا نييه و شه مانه:
 ۱- گهر دنت وه كو ميناي بلووره بى رۆژ و ماتيك لىوى تو سورره
 ۲- بى فر و فيل و پاك و خاوينى كچىكى وهك تو، پاكه داوينى

۲۳- ژماره (۱۸۶)، ۳، شيعرى (توم ههر له بيره)، (۵) كۆپلەيه و له ديوانه كهيدا، ل ۹۵، وهك
 خوى بلاو كراوته وه.

۲۴- ژماره (۱۸۷)، ۳، (۱۰)، شيعرى بى ناوينيشانه و (۳) دير و شه مهى خوارهويه:
 گولى گهش به باي شه مالى به هار، شه شينته وه
 قاسپه كوى كه ژ، به رانه ر نزار، بهرز شه شينته وه
 من كه ديم له رهى شه پولى شنهى كوردستان
 تيكه لاو شه بى له گه ل جريوهى شه ستيرهى به بيان
 شه و كاته هيو و ئامانجى دوورم، ههر دوو پيكه وه
 شه بن به پرشنگ، گولا لهى سوورم، شه گه شينته وه

ههر چه نده شه شيعره به ناوى (هيمن) بلاو كراوته وه، به لام له بنه رتدا، هى نووسهر و شاعير (كامل
 ژير ۱۹۳۴ ز). ههر وهك هه مان شيعر پيشترى له كۆوارى (هيو، ژ، ۱۲، ۳، سالى يه كه م) د، به
 ناوينيشانى (ئامانجى من)، ههر بهم ناوهه (هيمن)، بلاو كراوته وه. ههر وهها دوو شيعرى تريشى له هه مان
 كۆواردا به ناوينيشانه كانى: (زهنگ)، له (ژ، ۸، ۲۸، ۲۹، سالى يه كه م)، (سرودى لاوان) له (ژ، ۶، ۷،
 ۱۳، ۱۴، سالى دووه م) دا، بلاو كراوته وه.

ھۆكاری ئەمەش ھەلەى چاپ، ياخود خەلەتاندنى خوينەر نەبوو، بەلكو بۆ ئەو دەگەرپیتەو، لەم سەردەمەدا بەھۆى نۆودارى و خۆشەويستى (ھيمن موكرىيانى) (ھەندى لە شاعير و نووسەرانى كورديش بە شانازى بەو ناو، (ھيمن)يان بۆ تەخەللووسى وئۆبىي خۆيان ھەلبژاردوو و لە رۆژنامە و كۆوارەكاندا، شيعر و بەرھەميان بۆ كوردۆتەو، يەكيك لەمانەش (كامل ژير ۱۹۳۴ز) بوو). [عوسمان دەشتى، ۲۰۰۹، ۵] ھەرەك نامازەمان پيدا، ھەم لە كۆوارى (ھيوا) و ھەم لە رۆژنامەى (كوردستان ۱۹۵۹-۱۹۶۳ز)دا شيعرى بە ناوى (ھيمن) بۆ كوردۆتەو، بەلام دواتر ئەم شيعرانەى نامازەمان پيدا و سەرھەم شيعرەكانى ترى بە ناو، راستەقىنەكەى خۆى (كامل ژير ۱۹۳۴ز) لە ديوانىكدا، بە ناوئيشانى (كوردايەتتى و جوانى) جارۆكتەر بۆ كوردۆتەو. [كامل ژير، ۲۰۰۹، ۱۴۱، ۱۵۶، ۱۶۱]

۲۵- ژمارە (۱۹۴)، ۱۱، شيعرى (گيژەلووكەى خەزان)، (۲۵) دۆرە، بەلام لە ديوانەكەيدا، ۱۴۶، (۲۱) دۆرە و دۆرەكانى (۳، ۶، ۱۰، ۱۳، ۱۴) تيدا نيبە و ئەمانەن:

۱- ھەل دەوئۆزى بيساتى دل خۆشى	داى دەمەزىتۆى خوزن و خامۆشى
۲- بى ئەوئەى ھەر موچرەكى پيدا بى	كۆر لە گريان دەكا لە سوئى بابى
۳- بزەيىك نايبىنى لەسەر ليوئ	چاو، فرميسكى خوين دەپالئوى
۴- نەبوو قەت فاجعەى ئەوئەندە بەسام	سە برا، پىكەو بەن ناكام
۵- دەستى تەقدير لەت لەتتى كردن	گورگى برسى ئەجەل ھەمووى بردن

۲۶- ژمارە (۲۰۰)، ۱۱، شيعرى (شىنى گۆران)، (۲۵) دۆرە و بە ھەندى دەستكارىبەو، لە ديوانەكەيدا، ۱۵۱، بۆلاوكرائەتەو.

تەوئەرى دووھ/ سە كۆوار و سە پارچە شيعرى ترى (ھيمن موكرىيانى):

لەم تەوئەرىبەدا نامازە تيشك دەخەينە سەر سە پارچە شيعرى تر، كە لە ئەنجامى گەران و بەدواداچوونى زياترمان بە نيو رۆژنامە و كۆوارەكاندا دەستمان كەوتوون. كە تاك و تەرا لە كۆوارەكانى: (گزنك ۱۹۷۲ز، مامۆستاي كورد ۱۹۸۵-۱۹۹۶ز، بنكەى ژين ۲۰۰۹ز)دا، دواى كۆچى دواى شاعير، بۆلاوكرائەتەو و تا رۆژگارى ئەمروۆشان لە ديوانەكانيدا نيبين. وەك لە خوارەو نامازەيان پىدەدەين:

يەكەم: كۆرارى مامۆستاي كورد ۱۹۸۵-۱۹۹۶ز: ژ. ۹، ۴، شيعرى (شارى تووك لىكراو)، (۷) دۆرە و ئەمەى خوارەو دۆرى سەرەتا و كۆتايەكەيتى:

- ۱- ديسان ھەورى بۆر و چلكن دايانگرت ناسمانى ساو
- ديسان وەك كچى شەرميۆن خۆى شاردەو تيشكى ھەتاو
- ۲- ديسان دايانگرد شارەكەم بە بۆمبا و رەھيلەى شەست تير
- دايانە بە گەوزى مردن پياو و ژن و مندال و پير

دووم: كۆوارى گزنگ ۱۹۷۲ز: ژ، ۸۵، ۱۲۹ل، شېعرى (۷) (۷) دېرىبە و ئەمەى خوارەو دېرى يە كەم و كۆتايەتى:

- ۱- ئەى وەنەوشە، ئەى گوللى من ئەى خەمپەوئىنى دللى من
۲- بەلام عەترت لى دەگىرى بۇيە ناكړى فەراموئش

سېبەم: كۆوارى زىن ۲۰۰۹ز: ژ، ۱۰، ۳۰۷ل، شېعركى بىخ ناوئيشان، (۷) دېرە و دېرى يە كەم و كۆتايى ئەمەى خوارەويە:

- ۱- ھەمىشە تەوئەمى ئەندووھو ھەمسەرى مېحەنم نەماوہ قووتى ئەژنۆم و تاقەتى بەدەنم
۲- خوايە يارمەتيم دە، ئەمن خەرىكى ئەووم نەمامى دووبەرەكى كورد لە رېشە ھەلبەكەنم

ئەنجام

گرنگترين ئەنجامى لىكۆلئىنەوہ كە لەم خالانەى خوارەو دەخەينەرۋو:

۱- لە كۆى ئەو رۇژنامە و كۆوارانەى بەسەرمان كەردنەوہ، (۷۱) شېعرى (ھېمن موكرىانى) يان تېدا بلاءو كراوئەتەوہ، كە بە بەراورد كەردن لە گەل شېعرە كانى نئو ديوانە كانئيدا، بەم شئويەى خوارەو دابەش دەبن:

أ- (۳۳) پارچە شېعر، تەنيا بە ھەندى دەستكارى وشەببەوہ، وەك خۇيان بىخ زياد و كەم لە ديوانە كانئيدا، بلاءو كراوئەتەوہ.

ب- (۲۲) پارچە شېعر، جگە لە ھەندى وردە دەستكارى وشەببەى، دېرئىك، يان چەند دېرئىك، ياخود كۆپلەيەك يان چەند كۆپلەيەك يان تېدا نەبوو.

ج- (۱۶) پارچە شېعر، كە تاكو رۇژگارى ئەمروئشمان لە ھېچ يەكئىك لە ديوانە كانئيدا، بلاءو نە كراوئەتەوہ. ھەرۋەھا لەو سەرچاوانەى، وتار، لىكۆلئىنەوہ، ياخود شېعرى ناوبراويان، بلاءو كەردۆتەوہ. جگە لە بەراورد كەردن و دەرختنى جياوازى نئوان ھەردوو دەقى شېعرى (سورى دەوران) نئو ديوانە كە و كاسئتتە تۆمار كراوہ كە، (۷) پارچە شېعرى ترمان بەردەست كەرد، كە لە ديوانە كانئيدا، بلاءو نە كراوئەتەوہ. بەمەش ئەو شېعرانەى كە لە ديوانە كانئيدا، بلاءو نە كراوئەتەوہ، ژمارەيان دەكاتە (۲۳) پارچە شېعر.

۲- رۋونكەردنەوہ، دەربارەى ئەو شېعرە بىخ ناوئيشانە (۳) دېرىبەى لە ژمارە (۱۸۷) رۇژنامەى (كوردستان ۱۹۵۹-۱۹۶۳ز) و ئەو (۳) شېعرەى ترى كۆوارى (ھېوا ۱۹۵۷-۱۹۶۳ز)، بە ناوئيشانە كانى (ئامانجى من، زەنگ، سرودى لاوان)، كە سەرچەمىيان بەناوى (ھېمن) بلاءو كراوئەتەوہ، لە بنەرەتدا شېعرى (كامل ژىر)ن.

پاشكۆ

-: ژمارەى رۇژنامە و كۆوارەكان:

۲- رۆژنامه‌ی کوردستان (۱۹۵۹-۱۹۶۳ز)	۱- رۆژنامه‌ی کوردستان (۱۹۴۶ز)
- ژ ۱، س ۱، ۶-۵-۱۹۵۹ز	- ژ ۱، س ۱، ۱۱-۱-۱۹۴۶ز
- ژ ۷، س ۱، ۱۷-۶-۱۹۵۹ز	- ژ ۲، س ۱، ۱۳-۱-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۲، س ۱، ۲۲-۶-۱۹۵۹ز	- ژ ۳، س ۱، ۱۵-۱-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۴، س ۱، ۵-۷-۱۹۵۹ز	- ژ ۱۰، س ۱، ۴-۲-۱۹۴۶ز
- ژ ۹۳، س ۲، ۱۵-۲-۱۹۶۱ز	- ژ ۱۲، س ۱، ۹-۲-۱۹۴۶ز
- ژ ۹۵، س ۲، ۱-۳-۱۹۶۱ز	- ژ ۱۸، س ۱، ۲۳-۲-۱۹۴۶ز
- ژ ۹۶، س ۲، ۸-۳-۱۹۶۱ز	- ژ ۲۰، س ۱، ۲۷-۱-۱۹۴۶ز
- ژ ۹۷، س ۲، ۱۵-۳-۱۹۶۱ز	- ژ ۲۲، س ۱، ۴-۳-۱۹۴۶ز
- ژ ۹۸، س ۲، ۲۹-۳-۱۹۶۱ز	- ژ ۲۴، س ۱، ۱۳-۳-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۰۰، س ۲، ۱۲-۴-۱۹۶۱ز	- ژ ۲۵، س ۱، ۱۷-۳-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۰۷، س ۳، ۳۱-۵-۱۹۶۱ز	- ژ ۳۰، س ۱، ۱-۴-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۲۲، س ۳، ۱۳-۸-۱۹۶۱ز	- ژ ۳۴، س ۱، ۱۰-۴-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۲۳، س ۳، ۲۰-۸-۱۹۶۱ز	- ژ ۴۴، س ۱، ۶-۵-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۳۳، س ۳، ۲۹-۷-۱۹۶۱ز	- ژ ۴۸، س ۱، ۱۸-۵-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۳۴، س ۳، ۶-۸-۱۹۶۱ز	- ژ ۶۲، س ۱، ۲۷-۶-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۳۸، س ۳، ۲-۱-۱۹۶۲ز	- ژ ۶۵، س ۱، ۲-۷-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۴۳، س ۳، ۷-۲-۱۹۶۲ز	- ژ ۸۷، س ۱، ۱۷-۹-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۷۲، س ۴، ۵-۸-۱۹۶۲ز	- ژ ۸۸، س ۱، ۱۹-۹-۱۹۴۶ز
- ژ ۱۷۳، س ۴، ۱۲-۸-۱۹۶۲ز	
- ژ ۱۷۴، س ۴، ۱۹-۸-۱۹۶۲ز	
- ژ ۱۷۵، س ۴، ۲۷-۸-۱۹۶۲ز	
- ژ ۱۸۴، س ۴، ۲۸-۷-۱۹۶۲ز	
- ژ ۱۸۵، س ۴، ۵-۱۲-۱۹۶۲ز	
- ژ ۱۸۶، س ۴، ۱۲-۱۲-۱۹۶۲ز	
- ژ ۱۸۷، س ۴، ۲۱-۱۲-۱۹۶۲ز	
- ژ ۱۹۴، س ۴، ۶-۲-۱۹۶۳ز	
- ژ ۲۰۰، س ۴، ۲۰-۳-۱۹۶۳ز	
۴- کۆوارى کوردستان (۱۹۴۵- ۱۹۴۶ز)	۳- کۆوارى نیشتمان (۱۹۴۳- ۱۹۴۴ز)

- ژ ۱، ۱، س، ته مموزی ۱۹۴۳ز	- ژ ۱، ۱، س، ۱، ۶- ۱۲- ۱۹۴۵ز
- ژ ۲، ۱، س، تشرینی یه که می ۱۹۴۳ز	- ژ ۲، ۱، س، ۱، ۲۱- ۱۲- ۱۹۴۵ز
- ژ ۳، ۱، س، تشرینی دووه می ۱۹۴۳ز	- ژ ۴، ۱، س، مایسی ۱۹۴۶ز
- ژ ۵، ۱، س، کانوونی دووه می ۱۹۴۳ز	- ژ ۶، ۷، ۸، ۱، س، نایاری ۱۹۴۳ز
- کۆواری ئاوات (۱۹۴۵ز)	- ۶- کۆواری هاواری کورد (۱۹۴۵ز)
- ژ ۱، ۱، س، ۲۲- ۱۰- ۱۹۴۵ز	- ژ ۱، ۱، س، ۱، ئهیلولی ۱۹۴۵ز
- ۷- کۆواری هه لاله (۱۹۴۶ز)	- ۸- کۆواری گروگالی مندالانی کورد (۱۹۴۶ز):
- ژ ۱، ۱، س، شوپاتی ۱۹۴۶ز	- ژ ۱، ۱، س، نيسانی ۱۹۴۶ز
- ژ ۲، ۱، س، ئاداری ۱۹۴۶ز	- ژ ۳، ۱، س، حوزهبیرانی ۱۹۴۶ز
- ژ ۳، ۱، س، نيسانی ۱۹۴۶ز	
- ۹- کۆواری هاواری نیشتمان (۱۹۴۶ز)	- ۱۰- کۆواری هیوا (۱۹۵۷- ۱۹۶۳ز)
- ژ ۱، ۱، س، ۱۲- ۳- ۱۹۴۶ز	- ژ ۸، ۱، س، شوپاتی ۱۹۵۹ز
	- ژ ۶، ۷، ۱، س، ۲، کانوونی دووه می ۱۹۵۹ز
- ۱۱- کۆواری گزنگ (۱۹۷۲ز)	- ۱۲- کۆواری مامۆستای کورد (۱۹۸۵- ۱۹۹۶ز):
- ژ ۸۵، تشرینی دووه می ۲۰۱۰ز	- ژ ۹، به هاری ۱۹۹۰ز
- ۱۳- کۆواری ژین (۲۰۰۹ز)	
- ژ ۱۰، ۱۰، س، ۱۱- ۱۰، ديسه مبهري ۲۰۱۹ز	

سه رچاوه كان

یه کهم: به زمانی کوردی:

أ- کتیب:

- ۱- کهمال مهزههر ئهحمده. (۱۹۷۸)، تیگه یشتنی راستی و شوینی له رۆژنامه گه ی کوردیدا، چاپخانه ی کۆری زانیاری کورد- به غدا.
- ۲- نهوشیروان مستهفا ئه مین. (۲۰۰۷)، حکومه تی کوردستان، چاپی سییه م، چاپخانه ی تیشک- سلیمانی.
- ۳- ئه رسلان باییز ئیسماعیل. (۲۰۱۳)، سیمای شیعری کوردی دوا ی راپه رین، چاپخانه ی شه هاب- هه ولیر.
- ۴- محمه مد فهریق هه سن. (۲۰۰۸)، هیمن و بۆنی غه ربیی، بلا و کراوه ی ئاراس- هه ولیر.
- ۵- محمه مد حه مه باقی. (۲۰۱۳)، وێژه و میژوو، چاپخانه ی موکریانی- هه ولیر.
- ۶- : هیمداد حوسین. (۲۰۰۸)، رۆژنامه وانی کوردی سه رده می کۆماری کوردستان، بلا و کراوه ی ئاراس- هه ولیر.
- ۷- جه مال خه زنده ار. (۲۰۱۱)، ئینسکلۆپیدیای رۆژنامه گه ربی کوردی، چاپخانه ی حاجی هاشم- هه ولیر.

- ۸- _____ . (۱۹۸۱)، رۆژی کورد، چاپخانهی المؤسسة العراقية- بهغدا.
- ۹- _____ . (۱۹۷۳)، رابه‌ری رۆژنامه‌گه‌ریی کوردی، - بهغدا.
- ۱۰- _____ . (۲۰۱۶)، له بابته میژووی رۆژنامه‌گه‌ریی کوردییه‌وه، چاپخانهی رۆژه‌لآت- هه‌ولێر.
- ۱۱- مارف خه‌زنه‌دار. (۲۰۱۰)، میژووی ئەدهبی کوردی، به‌رگی یه‌که‌م، چاپی دووهم، بلاوکراوه‌ی ئاراس- هه‌ولێر.
- ۱۲- _____ . (۲۰۱۰)، میژووی ئەدهبی کوردی، به‌رگی هه‌وته‌م، چاپی دووهم، ده‌زگای چاپ و بلاوکراوه‌ی ئاراس- هه‌ولێر.
- ۱۳- هه‌سه‌نی دانیشفه‌ر. (۲۰۰۳)، بارزانی له‌ ویژدانی رۆژه‌لآتی کوردستاندا، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌- هه‌ولێر.
- ۱۴- عوسمان ده‌شتی. (۲۰۰۹)، هیمن ده‌رباره‌ی ناوه‌رۆکی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی شیعه‌کانی، چاپخانه‌ی رۆژه‌لآت- هه‌ولێر.
- ۱۵- _____ . (۲۰۰۹)، هیمن نامه، چاپخانه‌ی رۆژه‌لآت - هه‌ولێر.
- ۱۶- مه‌حمود زامدار. (۲۰۰۳)، چریکه‌ی چیا و سترانی شاعیران، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌- هه‌ولێر.
- ۱۷- وریا زاری. (۲۰۱۲)، دیوانی هیمن، چاپی یه‌که‌م، په‌خشانگای ئازادی- کوردستان
- ۱۸- زه‌نگه‌نه: عه‌به‌وللآ. (۲۰۱۰)، سه‌رجه‌م به‌رهمه‌ رۆژنامه‌ نووسیه‌ی کانی جه‌بار جه‌باری، چاپخانه‌ی هیفی- هه‌ولێر.
- ۱۹- کامیل ژیر. (۲۰۰۹)، کوردایه‌تی و جوانی، چاپخانه‌ی بابان- سلیمانی.
- ۲۰- : عه‌لاه‌ده‌دین سه‌جادی. (۲۰۱۲)، میژووی ئەدهبی کوردی، انتشارات کردستان- سنه.
- ۲۱- سه‌باح موسا عه‌لی. (۲۰۱۴)، زمانی رۆژنامه‌نووسی کوردی له‌ عێراق، چاپخانه‌ی کارۆ- که‌رکوک.
- ۲۲- فاروق فه‌ره‌اد. (۲۰۱۷)، هه‌لبه‌ستی سوپری ده‌وران، چاپخانه‌ی نینا- سوید.
- ۲۳- هه‌مه‌ سه‌لح فه‌ره‌ادی. (۲۰۰۶)، سۆزی غه‌ریبی و سه‌ی چامه‌ی کوردی، چاپخانه‌ی سیما- سلیمانی.
- ۲۴- که‌مال فواد. (۱۹۷۲)، یه‌که‌مین رۆژنامه‌ی کوردی، چاپخانه‌ی اوفسیت الاخلاص- به‌غداد.
- ۲۵- عه‌زیز گه‌ردی. (۱۹۸۷)، په‌خشانی کوردی، چاپخانه‌ی زانکۆی سه‌لاه‌ده‌دین- هه‌ولێر.
- ۲۶- کوردستان موکریانی. (۲۰۰۲)، زاری کرمانجی، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌- هه‌ولێر.
- ۲۷- هیمن موکریانی. (۱۹۷۴)، تاریک و روون، بلاوکراوه‌ی بنکه‌ی پێشه‌وا.
- ۲۸- _____ . (۲۰۰۶)، بارگه‌ی یاران، بلاوکراوه‌ی ئاراس، هه‌ولێر.
- ۲۹- _____ . (۱۹۸۳)، پاشه‌رۆک، انتشارات ستدیان، چاپخانه‌ی پیروژ - مه‌هاباد.
- ۳۰- _____ . (۲۰۱۶)، سه‌رجه‌م و کۆی شیعر و په‌خشانه‌کانی، انتشارات کردستان- سنه.
- ۳۱- _____ . (۱۹۷۹)، ئاله‌ی جودایی، چاپخانه‌ی علاه، به‌غدا.
- ۳۲- جه‌مال نه‌به‌ز. (۱۹۸۵)، گوڤاری نیشتمان، بنکه‌ی چاپه‌مه‌نی ئازاد، چاپی دووهم- هه‌ولێر.

۳۳- ماموستا هیمن. (۱۹۹۹)، چه‌پکی گۆل چه‌پکی نیرگز، چاپی دووهم، چاپخانه‌ی ره‌رو- مه‌هاباد.

ب- کۆوار:

۳۴- محمود زامدار. (۱۹۸۷)، دوری رۆژنامه‌گه‌ری کوردی له ژبانی رۆشنییری و کۆمه‌لایه‌تی گه‌لی کورددا، گ، رۆشنییری نوێ، ژ ۱۱۳- به‌غدا.

۳۵- هیمن موکریان. (۱۹۹۲)، له به‌هاری شیلاناوئوه تا پاییزی ورمی، به‌شی دووهم، گ، (ماموستای کورد)، ژ. ۱۴- سوید.

۳۶- دلیر محمد امین محمد. (۱۹۹۹)، گۆفاری هیوا و به‌ژداری له بزوتنه‌وی وێژری هاوچه‌رخدا، گ، (زانکۆی سلیمانی)، ژ. ۱۲- سلیمانی.

ج- پینگی ئه‌لیکترۆنی:

۳۷- خالد محمه‌دزاده. (۲۰۱۳)، (۱۲)، (rojpress.wordpress.com)-۱۱-(۲۰۲۰)

۳۸- مه‌لّه‌ندی هونه‌ری ماملی، (۲۰۲۰)، (www.Mamle.net)، (۱۲-۱۱-۲۰۲۰)

دووهم: به‌زمانی عه‌بی:

۳۹- تیسیر محمد الزیادات. (۲۰۱۴)، الادب العربي لغير الناطقين بالعربية، جزء الاول، دارالمنهل- الاردن.

۴۰- عناد اسماعیل الکبیس. (۱۹۷۲)، الادب في صحافة العراق، مطبعة النعمان- النجف الاشرف.

۴۱- منیر بکر. (۱۹۶۹)، الصحافة العراقية واتجاهات السياسية والاجتماعية والثقافية، مطبعة الارشاد- بغداد.

۴۲- نبیل حداد. (۲۰۰۲)، في الكتابة الصحفية، دار الكندي- عمان.

۴۳- حمزة: عبداللطيف. (۱۹۵۵)، الصحافة و الاب في مصر، مطبعة البرلمان- مصر.

۴۴- انتصار ابراهيم عبدالرزاق- صفد حسام الساموك. (۲۰۱۱)، الاعلام الجديد، الدار الجامعية- بغداد.

۴۵- فاطمة محمد محبوب. (۱۹۶۰)، دائرة معارف الناشئين، دار الهلال- مصر

۴۶- أنطوان نعمة - عصام مدور. (۲۰۰۱)، المنجد في اللغة العربية لمعاصرة، دار المشرق - بيروت.

سێهه‌م: به‌زمانی ئینگلیزی:

47- Gayle Waldrop. (1955), Edilor and Editorial Writer, Rinhart and Kompany, Inc – New York.

Serçawekan Yekem:**Be Zimanî Kurdî:****A- Kitêb:**

- 1- Kemal Mezher Ahmed. (1978), Têgeyîştinî Rastî u şiwênî le Rojnamegerî Kurdî da, Çapxaney Korî Zanyarî Kurd- Baxda.
- 2- Newşîrwan Mistefa Emîn. (2007), Hikumetî Kurdistan, Çapî Sêyem, Çapxaney Tîşik - Silêmanî.
- 3- Erselan Bayîz Isma'îl. (2013), Sîmay Şî'rî Kurdî diway raparîn, Çapxaney şehab-Hewlêr.
- 4- Mihened Ferîq Hesên. (2008), Hêmin u bonî gerîbî, bilawkirawey Aras-Hewlêr.
- 5- Mihemed Heme Baqî. (2013), Wêje u Mêjû, Çapxaney Mukiryani - Hewlêr.
- 6- Hîmîdad Husên. (2008), Rojnamewanî Kurdistan serdemî Komarî Kurdistan, Bilawkirawey Aras - Hewlêr.
- 7- Cemal Xeznedar. (2011), Iyniskilopîdyayî Rojnamegerî Kurdî, Çapxaney Hacî Haşim - Hewlêr.
- 8- _____. (1982), Rojî Kurd, Çapxaney Almuesese Alirawîye - Bexda.
- 9- _____. (1973), Raberî Rojnamegerî Kurdî, Çapxaney Alhurîye - Bexda.
- 10- _____. (2016), Le babet Rojnamegerî Kurdîyewe, Çapxaney Rojhelat - Hewlêr.
- 11- Marif Xeznedar. (2010), Mêjûy Edebî Kurdî, Bergî Yekem, Çapî Dûem, Bilawkirawey Aras - Hewlêr.
- 12- _____. (2010), Mêjûy Edebî Kurdî, Bergî Yekem, Çapî Hewtem, Bilawkirawey Aras - Hewlêr.
- 13- Hesênî Danîşfer. (2003), Barzsnî le wîjdsnî Rojhelatî Kurdistan da, Çapxaney Wezaretî Perwerde - Hewlêr.
- 14- Usman Deştî. (2009), Hêmin derbarey nawerokî siyasî u komelayetî şî'reksnî, Çapxaney Rojhelat - Hewlêr.
- 15- _____. (2009), Hêminname, Çapxaney Rojhelat - Hewlêr.
- 16- Mehmûd Zamdar. (2003), Çirîkey çiyaw sitranî şa'îran, Çapxaney Wezaretî Perwerde- Hewlêr.
- 17- Wîrya Zîrarî. (2012), Dîwanî Hêmin, Çapî Yekem, Pexşangaî Azadî - Kurdistan.
- 18- Abdullah Zengene. (2010), Sercem berheme Rojname nûsyîekanî Cebârî, Çapxaney Hêvî - Hewlêr.
- 19- Kamil Jîr. (2009), Kurdayetî u ciwanî, Çapxaney Baban- Silêmanî
- 20- Alaedîn Secadî. (2012), Mêjûy Edebî Kurdî, Intîşarat Kurdistan- Sine.
- 21- Sebah Musa Ali. (2014), Zimanî rojnamenûsî Kurdî le Iraq, Çapxaney Karo - Kerkuk.
- 22- Faruq Ferhad. (2017), Helbestî Sûrî Dewran, Çapxaney Nîna- Siwêd.

- 23 -Hemesalih Ferhadî ,(2006) .Sozî gerîbî u sê çamey kurdî ,Çapxaney Sîma-Silêmanî.
- 24 -Kemal Fiwad ,(1972) .Yekemîn Rojnamey Kurdî ,Çapxaney Ofsêt Alixlas-Bexdad.
- 25 -Ezîz Gerdî , (1987) .Pexşanî Kurdî ,Çapxaney Zankoy Selaheddîn -Hewlêr.
- 26 -Kurdistan Mukiryani , (2002) .Zarî kirmancî ,Çapxaney Wezaretî Perwerde-Hewlêr.
- 27 -Hêmin Mukiryani ,(1974) .Tarîk u rûn ,Bilawkirawey binkey pesewa.
- 28 - _____ . (2006), Bargey yaran, Blawkirawey Aras- Hewlêr.
- 29- _____ . (1983), Paşerok, Çapxaney Pîroz- Mehabad.
- 30- _____ . (2016), Sercem u koy şî'r u Pexşanekani, Intişarat Kurdistan-sine.
- 31- _____ . (1979), Naley cudayî, Çapxaney Ela- Bexda.
- 32- Cemal Nebez. (1985), Govarî Nîştiman, Binkey çapemenî Azad, çapî dwem-Hewlêr.
- 33- Mamosta Hêmin. (1999), Çepkê Gul çepkê nêrgiz, Çapî dwem, çapxaney Rehru-Mehabad.

B- Kowar:

- 34- Mehmûd Zamdar. (1987), Dewrî Rojnamegerî Kurdî le jiyani roşinbîrî u komelayetî gelî kurd da, G, (Roşinbîrî niwê), j, 113- Bexda.
- 35- Ferhad Şakelî. (1992), Le beharî şilanawêwe ta paîyzi wirmê, G, (Mamostay Kurd), j,14- Siwîd.
- 36- Dilêr Mehemed Emîn Mehabad.(1999), Govarî Hîwa u bejdarî le bizûtnewey Edebî hewçerxî kurdî da, G, (Zankoy Selaheddîni), j, 12- Silêmanî.

J- Pêgey Elîktironî:

- 37- Xalid Mihemedzade. (2013), (rojpress. wordpress. com). (12-11-2020).
- 38- Melbendî hunerî Mamlê. (2020), (www. Mamlê. net). (11-11-2020).

Dwem: Be Zimani Erebi:

- 39- Teysir Muhamed Alziyadat. (2014), Aledeb Alerebî ligêr alnatiqîn blige alerebiye, Cuzil ewel Derlmenhel- Alerden.
- 40- Inad Isma'îl Alkubeyî. (1972), Eldeb fî Sehafet Aliraq, Metbe'e Aln'man - ncef aleşref.
- 41- Munîr Bekir. (1969), Alsehafe Aliraqîye we iticahat alsiyasiye we lictîma'îye we lseqafiye, Metbe't Alirşad Bexdad.
- 42- Nebîl Hedad. (2002), Fî Kitabet alsehefiye, Darlkindî- Amman.
- 43- Abulltîf Hemze. (1955), Alsehafe weledeb fî Mîsr, Metbe'e Elberleman- Mîsr.

- 44- Intisar İbrahim Ebdulrezaq - Sefid Husam Elsamuk. (2011), Ela'lam Elcidid, Eldar Elcami'ye- Bexdad.
- 45- Fatıme Muhammad Mehcut. (1960), daiyret me'arif linaşıyn, dar Elhılal-Misr.
- 46- Entıwan Ni'me - 'usam Mudewer. (2001), Elmecned fi Elluget Elerebıye Elmu'asiret, darl meşriq- Beyrut.
- 47- Gayle Waldrop. (1955), Edilor and Editorial Writer, Rinhart and Kompany, Inc- New York.

HETÊ ŞIKIL, MUHTEWA U HUNERANÊ EDEBİYAN RA TEHLİLÊ MEWLİDİ NEBİ Ê MALA ABDULQADİRÊ MUŞEKİ

Molla Abdulkadir Muşeki'nin Mewlidê Nebi Adlı
Eserinin Şekil, İçerik ve Edebi Sanatlar Açısından
İncelenmesi

Mehmet ARSLAN¹

XULASA

Mala Abdulqadirê Muşeki, nuştoğanê edebiyatê klasiki ê Zazaki ra yo. Serranê 1990 ra pey dest nuştışê bı Zazaki kerdo, verco mewlidêk nušto, nka zi heyne bı usilê klasik qesideyan nuseno. Mewlidê Mala Muşeki, verco bı herfanê Erebi ame neşırkerdiş u serran ra pey zi latinize bı. Ma waşt ki ina xebat dı ino mewlidê Muşeki analiz biker.

Ina xebat dı, mewlidê Mala Abdulqadirê Muşeki; hetê şıki, muhtewa u huneranê edebiyani ra tetqıq biyo. Ina xebat hiri qısıman ra yena meydan. Verco destpêk dı derheqê mewlid, kelimeya mewlid u heyatê Muşeki dı melumat diyeno. Dıma mewlid qısıme verini dı hetê şekil ra, qısıme dıyn dı hetê muhtewa ra, qısıme hiriyın dı zi hetê huneranê edebiyani ra tetqıq beno.

Çekuyi Muhimi: Huneri Edebi, Mala Abdulqadir Muşeki, Mewlidê Nebi, Zazaki.

ÖZET

Molla Abdulkadir Muşeki, Klasik Zaza Edebiyatı yazarlarındanır. 1990'lı yıllardan sonra Zazaca yazmaya başladı. İlk bir Zazaca mevlit yazdı. Günümüzde ise Zazaca kaside yazmaya devam etmektedir. Molla Muşeki'nin

1 Wendekarê doxtora, Qısıme Zıwan u Edebiyatê Zazaki ê Enstituya Zıwananê Ganiyan ê Üniversiteya Bingoli, mmarslan1979@gmail.com

mevlidi ilkin Arap harfleriyle neşredildi yıllar sonra latinize edildi. Bu çalışmada Molla Muşeki'nin mevlidini tahlil etmek istedik.

Bu çalışmada Molla Muşeki'nin mevlidi şekil, muhteva ve edebi sanatlar yönünden incelendi. Giriş kısmında mevlit, mevlit kelimesi ve Molla Muşeki'nin hayatı hakkında bilgi verildikten sonra mevlit üç bölümde incelenmiştir. İlk bölümde şekil, ikinci bölümde muhteva ve üçüncü bölümde ise edebi sanatlar yönünden tahlil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Edebi sanatlar, Mevlid-i Nebi, Molla Abdulkadir Muşeki, Zazaca.

ABSTRACT

Mollah Abdulkadir Muşeki is one of the writers of Classical Zazaki Literature. He started writing in Zazaki after 1990s. He first wrote a mawlid in Zazaki. Today, he's been writing Zazaki eulogies. Mollah Muşeki's mawlid was first published in Arabic and years later it was transcribed by using Latin alphabet. The aim of this study is to analyze Mollah Muşeki's mawlid.

In this study, Mollah Muşeki's mawlid has been analyzed in its form, content and from the standpoint of literary arts. After the introduction part, in which some information is given about mawlid, the word 'mawlid' and Mollah Muşeki's life, Muşeki's mawlid has been analyzed in three parts: in terms of its form in the first part, its content in the second and finally with regards to literary arts in the third part.

Key words: Literary arts, Mawlid al-Nabi, Mollah Abdulkadir Muşeki, Zazaki

DESTPÊKERDIŞ

Kelimeya mewlid, Erebki ya u kokê kelimeya weladet ra yena, zafiya ina kelime zi mewlid a. Bı menaya xısusî ina kelima, kitabî ki biyayış u cuyayışê Hz. Peyxemberî ra behs kenî qey inan yena şıxulnayış. Mewlidan dı teyna biyayış u cuyayışê Hz. Peyxemberî nê, bê meyi hediseya miraç ra heta mucizeyan u wefatê ey, zaf çî ra behs beno. Kitabî mewlid verco teyna qey Hz. Peyxemberî nusiyayî, labelê badi wextan hêdi bı hêdi qey cuyayışê weliyan u şexsiyetanê pılan zi mewlidi ameyî nuştış.

Mewlidi bı zafî manzum î u şıklê mesnewî dı yeni nuştış. Nuşteyi mewlidi, miyanê şarî dı şewa biyayışê Hz. Peyxemberî dı waniyeni. Bê meyi bı zafî qê çiyêko bimbarek u şayi zi mewlid diyeno wendış.² Eğleb mewlidan dı gereka ini meseleyi biyeri ifadekerdiş: Xelqkerdişê nurê Peyxembertî, hemiltiya Hz.

2 Murat Varol, "Benateyê Mewlidê Mela Kamilê Pueği u Mela Mehamedê Muradonî Dı Yo Muqayese", *Anemon*, 2018 6(2), r. 287-288.

Amine, wefatê babiyê Peyxemberi, meseleyê acibi ê wextê biyayişê Peyxemberi, wesfi Peyxemberi, şekl u şemalê Peyxemberi, exlaqê Peyxemberi, nubuwetê Peyxemberi, mucizeyi Peyxemberi, meseleya İsrâ u Miraci, tebliğ u herbi ey, zewacê ey u tutanê ey u wefatê Peyxemberi.³

Şarê Zazayan, bısılmananê verinan ra ye. Mevlidê Peyxember, miyanê Zazayan dı zi zaf rağbet diyo. Heta eyro zafi mevlidî Zazaki ameyi nuştış. Mevlidî verin ê Zazaki, mevlidê Mala Ehmedê Xasi yo. Ê diyın inê Usman Efendiyo Babiji yo. Ini mevlidan ra pey zobina mevlidî ameyi nuştış. Mevlidê Mala Eliyê Huni, Mevlidîê Mala Kamilê Pueği, Mevlidê Mala Abdulqadir Muşeki uêb.

Mala Abdulqadirê Muşeki, nuştoganê muhiman ê edebiyatê klasiki ê Zazaki ra yo. O hem wayirê mevlidêk o u hem zi bî terzê klasiki dı nuşteyan nuseno. Ina xebat dı zi ma mevlidê ey girot dest u analiz kenî.

Mala Abdulqadir Muşeki serra 1968 dı dewa Muşek dı ameyo dınya. Dewa Muşek binateyê Çolig u Darêyeni dı ya. Mala Abdulqadir, ewlî babiyê xu ra ders geno, babiyê xu het Qur'ano Kerim waneno. Heta *İbn-i Qasım* babiyê xu het ders geno. Dıma serra 1982 dı Takueron (Büyüktökören) dı şino medresa. Tiya yo serr ders waneno, dıma şino qezaya Mardin Kızıltepe. Tiya dı çar-panc aşmî Seyda Şêx Mustafayı het waneno. Serra 1983 dı ina hew şino dewa Oğun ê Muşi. Mala, Oğung dı yo serr Mala Zeki het waneno. Dıma şino yona dewa Muşi. Nameyê ina dew Ardun a. Mala Abdulqadir ina dew dı nızdiya panc serri Mala Zeki ra ders geno. Dıma şino esker. Eskeri ra pey Mala Ezizi het yo serr ders waneno. Cuwapey reyêna şino Mala Zeki het, itya dı goreyê usulê medresa kitabo peyin *Cemu'l Cami* waneno. Ino kitab, kitabê fiqihî yo. Pê ino kitab tehsilê Malatî tamam beno. Mala Abdulqadir *Cemu'l Cami* ra pey yona dor şino Kızıltepe. Oca dı Şêx Selahadin ra icazet geno. Xulasa Mala Muşeki, medreseyanê Çolig, Mardin u Muşi dı des serri ilim tehsil keno. Mala serra 1992 dı Darêyeni dı dewa Rotuj (Tarlabası) dı dest bî wezife keno u oca dı 3 serri malatî keno. Serra 1995 dı yeno dewa xu Muşek u hali hazır zi dewa xu dı malatî rê dewom keno. Mala Abdulqadir bê mevlidî çendna eseri zi nuştî; labelê inî eseri hema neşir nebiyi

1. ŞIKLÊ MEWLİDÊ NEBÎ Ê MALA ABDULQADIRÊ MUŞEKÎ

1.1. Weznê Mevlidî

Mevlidan dı eğleb weznê aruz yeno şıxulnayış. Weznê aruz ra zi ey babî kılmi ki esti ey şıxulyeni. İnî weznanê kılman ra wezno ki mesnewiyan dı şıxuliyeno weznê Failatun Failatun Failun” o. Mala Muşeki, mevlidê xu bî weznê aruz u şeklê mesnewî dı nuştî. Ma eşkenî weznê mevlidê Mala Muşeki hına ramocnî ra:

3 M. Fatih Köksal, *Mevlid-Name*, Neşirxaneyê Weqfa Diyanet, Ankara 2011, s. 22-23.

Ez bı Bismil / lahi destı / pêkena
 - . - - / - . - - / - . -
 Numo şirin / ez qê yi dest / pêkena
 - . - - / - . - - / - . -
 Fa i la tun / Fa i la tun / Fa i lun

1.2. Rêzkerdışê Qafiyeya Mewlidi

Goreyê rêzkerdışê qafiye her beyit zerreye xu dı qafiye arda meydan.

Ez bı bismillahi destı pêkena	a
Numo şirin ez qê yi dest pêkena	a
Ma keni hemd u sena ey musluman	b
Yi do ma Pêğemberi axir zeman	b
O Allah o yi hidayet dawı ma	c
Nî'meti wêş dini İslam dawı ma	c

1.3. Qafiyeya Mewlidi

Şiir rêzan ra yena meydan. Têki şiiri bê wezn u hece têki zi bı hece u aruz yeni nuştış. Ey şiiri ki pê aruz u hece ameyi nuştış peyniya inan dı şair hunerê senatê xo mojneno ra. Ini senatan ra yo zi qafiye u redif i. Qafiye, peyniya dı rêzan dı eg kokê kelimeyan dı herfi bımani yobinan tiya dı qafiye vıraziyena.⁴ Redif, badê qafiye ca gena u ey herfi ki wesleyan dı yeni nuştış ini herfi beni redif.⁵

1.3.1. Qafiyeya Nimcet

Peyniya rêzanê şiir dı, wext yo herf bımano yobinan qafiyeya nimcet yena meydan. Mala Muşeki, ina beyita ciyerın dı hem redif hem zi qafiyeya nim icra kerda. Kelimayanê “pa, ca” dı herfa “a” qafiyeya nim hesabiyena.

Dest a wı tu dini tu ra **pa** nêverd
 ‘Edas va ez çırrê din yi **ca** nêverd

1.3.2. Qafiyeya Tam

Şiir dı peyniya rêzan dı eger kok dı, dı herfi bımani yobinan qafiyeya tam vıraziyena. Mala Muşeki ina beyita cêrin dı ina qafiye icra kerda. Peyniya kelimayanê “bıra u eşkera” dı herfi “ra” wertax i.

4 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Neşırxaneyê TDK, Ankara 1999, r.59.

5 Muhsin Macit, Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Neşırxaneyê Grafiker, Neşırê 5ın, Ankara 2011, r.198.

Cuapê heyyatı yi bunên ey **ıra**
Çunki heyyatı yi nuro eşkera

1.3.3. Qafiyeya Zengin

Peyniya rêzan dı kokê kelimeyan dı eger hiri u hiri ra ziyeder herfi bımani yobinan ina qafiye ra vani qafiyeya zengin. Mala Muşeki, mevlidê xu dı zafi cayan dı ina qafiye icra kerda. Ina beyita cêrinan dı zi qafiyeya zengin icra biya.

Ma keni hemd u sena êy musluman
Yi do ma Pêyğemberi axir zeman

1.3.4. Qafiyeya Tunç

Peyniya rêza verin dı kamci kelima esta eg ina kelime zereyê rêza diyın dı zi ca bıgero ineyi rê vani qafiyeya tunç. Mala Muşeki, mevlidê xu dı ina qafiye zaf weş şixulnaya.

Merheba tu r' rueşniyê çımuni **ma**
Merheba tu r' piyurê ma fidyê **şıma**

1.3.5. Redif

Peyniya rêzane şîir dı herfi ki hem nuştış hem zi menayê inan yo ya, inan ra vani redif. Peyniya rêzan dı badê qafiye yena nuştış. Bê qafiye redif xu ser icra nêbeno. Gera redif ra ver qafiye bıbo.

Mekki Mukerrem şehir u emin **ib**
Çı yazığ qê cehalet ir zemin **ib**

Ina beyta corin dı peyniya wırdi rêzan dı wesla “ıb” esta. Hem wendış hem zi mena yo ya. Edebiyat dı ino hal pê nameyê “redif” yeno zanayış. Redif ra ver zi peyniya kelimayanê “emin-zemin” dı qafiyeya tunç icra biya.

2. MUHTEWAYA MEWLİDÊ MALA ABDULQADIRÊ MUŞEKİ

Mala Muşeki, mevlidê xu bınatê serranê 1992-1995 dı nuştı. Ini hiri serran dı nuştışê mevlidê xu temom keno. Dewa xu Muşeki dı bı ardımê yo hevalekê xu destnuştıyê xu erzeno compitır. Mevlid, 268 beyitan ra yeno meydan. Bila ini beyitan peyniyê her yo qısım dı zi yo beyta naqarat yena nuştış. Ina beyta naqarat dı selat u selam yeno nuştış. Mevlid 15 qısım ra yeno meydan:

2.1. Behsê Bismillah

Ino behs 14 beyiti yo. Pê nameyê Homayı dest pêkeno. Homayı bıslmanan rê Peyxember şırawıto, hidayet nasibê inan kerdo, inan rê berê ceneti akerdo.

Her wırdi dınyayan dı zi Homê nimeti dayi insanın . Qey iney lazımo bısılmanê Homayı rê şıkır bıkeri.

Ez bı bismillahi dest pêkena
Numo şirin ez qê yi dest pêkena

Ma keni hemd u sena êy musluman
Yi do ma Pêyğemberi axır zeman

2.2. Behsê İcadê Mewlidi

Ino behs 15 beyiti yo. İcad u ehemmiyetê mewlidi ra behs beno. Ino qısım dı vaciyeno ki mewlido tor verin hirsê serr mergê Hz. Pêxemberi ra pey nusiyayo. Lazım o eyro zi insanı hem qedr u qıymeti mewlidi bızani u hem zi bıwani.

Ger tı wazên wahari xêr ib bıra
Guêş xu bîdên mewlidi Peğembera

Hiri asir bad Peğembêr icad bu
Padişah Melik muzeffer tertib ku

2.3. Behsê Adabê Mewlidi

Ino behs 16 beyiti yo. Mala ino qısım dı adabê mewlidi ser vındeno. Hem mewliddayış, hem zi Homayı rê bêitiatiya şari ra ecız beno u iney tenqîd keno. Seyda tiya dı insanın iqaz keno u vano mewlid u çiyi herami yo ca dı nêbeni.

Tay İslami qê şuhret mewlid duni
Yi vuni sewab u amel ma geni

Halbuki sewab u amel çinu yi ri
Lakin ezab u cehennem qê yi ri

2.4. Behsê Wextê Cehaleti

Ino behs 15 beyiti yo. Ino behs dı dınya rê ameyişê peyxemberi ra ver weziyetê Mekke ra behs beno. Zê putperesti, gani defınkerdışê keynayanê qıckekan, zulım u heqaret, xırabiya Mekkeyıcan ra behs beno.

Kênê tıfil guni eştê bin qumi
Yın vatên ina dunya d' ma hakımı

Etraf beytullê dekerd ib put bı put
Yın vatên Allê Homayı ayi puit

2.5. Behsê Hz. Ademi

Ino behs 17 beyiti yo. Mewzuyanê xelqkerdîşê Hezreti Ademi ra, isyanê şeytani ra, erdan ser ameyayîşê Hz. Ademi u Hz. Havva ra u qeblbiyayîşê tobeyê inan ra behs beno.

Allê waşt Ademi xulqu bıkeru
Hem y1 ra zurriyeti zedi bıkeru
Emir herr kerd va b1b Adem ey1 herr
Ruh eşt yi w1 kerd xelifi ardı ser

2.6. Behsê Ecdadê Nebi (as)

Ino behs 25 beyiti yo. Tiya dı Hz. Ademi ra heta babiyê Peyxemberi, ecdadanê Peyxemberi ra behs beno. Hz. Ademi ra heta Hz. Muhammedi (a.s.) ameyayîşê nurê peyxemberti ra zi behs beno.

Ewwela nuri Muhammêd Mustefa
Adêm ra umı rasa Şis bı wefa
Ebdulmutterlib va ey ewladi mı
Allah yo şerefu pılı dunı tı

2.7. Behsê Qıctiya Nebi (as)

Ino behs 17 beyiti yo. Ino behs dı biyayîş ra heta wehiya verin heyatê Peyxemberi (a.s) ra behs beno.

Duyesi aşmê Rebi'ulewweli b'
Şewa dışenbı umı dūnya hebib
Umri Muhammêd umı duyey sêrr
Wu Ebutalibi şı karwani ser

2.8. Behsê Exlaqê Nebi (as)

Ino behs 14 beyiti yo. Mala tiya dı exlaqê Peyxemberi wesifneno u bıslmanan ra vano şıma zi zê Peyxemberi b1bên merdumi exlaqweşi.

Ger tı wazên İslami exlaq bıgêr
Ef'alun ehwalun Resul xu r' bıgêr
Xızmeti xu yi xu ri kerdê Resul
Zerrê kê xu d' xızmkar nêkerd qebl

2.9. Behsê Hamlê Amine

Ino behs 13 beyiti yo. Ino behs dı mudeyê hamiletiya Hz. Amine fekê ay ra ameyo vatîş. Her aşm dı yo peyxember - Hz. Adem, Hz. Şis, Hz. İdris, Hz. Nuh,

H. Hud, H. İbrahim, H. İsmail, H. Musa u H. İsa - salam dano H. Amine u mijdana H. Muhammedi dano ay.

Aşmê ewwil umı Adem va kelam
 Êy Muhammed merheba yi da selam
 Aşmê şeşın mı di İbrahim Xelil
 Va Amine hamil tu Resulu pil

2.10. Behsê Rocê Wiladeti u Wefat

Ino behs 18 beyiti yo. Hem rocê biyayiş hem zi rocê wefatê Peyxemberi roco dişeme yo. Mala, ino behs dı muhimiya inê roci ser vındeno.

Hebib Allê yo hedıs ıd kerd beyan
 Amêl ummet dı rueji mi r' ben 'eyan
 Ruej dişenbı u ruej paşenbı ben 'eyan
 Amêl ummet qê mı ri Reb kerd beyan

2.11. Behsê Taifi

Ino behs 27 beyiti yo. Ino qısım dı Taif şiyayişê Peyxemberi ra behs beno. Peyxember Taif dı eziyet vineno, cuwapê dı bırayi pê xızmkarê xu cı rê engur şıraweni. Xızmkar Addas wext engur dano cı, H. Peyxember vano "Bismillah" u engur weno. Addas menayê Bismillah perseno u dıma bı Peyxemberi iman ano.

Yo duenım Resuli Ekrem şı sefer
 Vêr xu da wı şı bajar Taifi ser
 Pêğemberi wexta gu engurı werd
 Va bı ismillahi cuapê destpê kerd

2.12. Behsê Hicreti

Ino behs 31 beyit o. Mewlid dı behso tor derg ino behs o. Mekke ra veciyayiş u Medina resayişê H. Peyxemberi ra behs beno. Wext H. Peyxember niyet keno Hicret bıkeru, muşriki yeni yoca u wazeni H. Peyxemberi bıkişi. Mala ina hedise ra zi behs keno.

Hebib Allê wı şı kê Ebabekir
 Va ma piya xu r' Medina ya Bekir
 Ruej paşembı Mekki ra vêja Nebi
 Ruej dişenbı daxılı Medina bi

2.13. Behsê Herbê Uhudi

Ino behs 9 beyiti yo. Herbê Uhudi dı Peyxemberi u bıslımanan zaf cefa di, zaf sahabeyi biyi şehid. Ina tengasi dı zi Peyxemberi dua kerd u dorêna exlaqê xu yo weş muet ra. Ino qısım dı bıxısusiyet iney ra behs beno.

Hali Resul wexta gu sehabu di
 Va zutu bîd tî qê yîn ir ya Nebî
 Resulî va ez niyumeya şawtîşî
 Qê le'net u zutun a newaştîşî

2.14. Behsê Merheba

Ino behs 12 beyiti yo. Mevlidan dî behsê merheba, welîdyayîşê Hz. Amine ra pey ca geno. Labelê Seydayê Muşeki peyniya mevlidî dî ca dayo qısımê merheba. Ino qısım dî hem hemd u şikir hem zi şefaetwaştîş esto.

Merheba tu r' sari çimu ser umê
 Merheba tu r' nuri çimu tî umê
 Merheba tu r' rehmeten lil 'alemin
 Merheba tu r' xatimen lil murselin

2.15. Behsê Dua

Ino behs 25 beyiti yo. Mevlid pê dua qediyeno. Seyda tiya dî hem qê xu hım zi qê ummeta Muhammedi dua keno.

Ya Resul tî seyyidi kewnu mekan
 Ya Nebî tî qasîdî axir zeman
 Qê Muhammed esselatu wesselam
 Şıma bunên Fatıha yîn ser tamam

3. HUNERÎ EDEBÎ Ê MEWLİDÊ MALA ABDULQADİRÊ MUŞEKÎ

Mala Muşeki wextê nuştîşê mevlidê xu dî, mevlidî ki ey ra ver ameyî nuştîş, inî mevlidî xu rê kerdi rehber u bî qaideyê inan mevlidê xu nuşt. Mala Abdulqadir, hem ilmê xu hem zi senatê xu ino mevlid dî mojneno ra. Ey mevlidê xu bî ilmê edebiyat nuşt. Mala Muşeki, mevlidê xu dî çî senatî edebî icra kerdi ma tiya dî inan izah kenî.

3.1. Aliterasyon

Şiir dî yo herfa bêveng ya zi yo hece eger çend dori biyero vatîş inay ra vanî aliterasyon. Ina herf ya zi ina hece hem xıtabê çıman hem zi xıtabê goşan kena. Inî herfî u heceyî unsurê aheng ê. Pê ino senat ahengêk yeno meydan.⁶

Aliterasyon senatê mena niyo, senatê ahengi yo. Şair pê mena nê, pê vengê herfan senatê xu icra keno. Ino senat, senatê şikl yo⁷

6 İskender Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, Neşirxaneyê Akçağ, Ankara 1995, r.34.

7 İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebi Sanatlar*, Neşirxaneyê Türk Edebiyat Vakfı, İstanbul 2005.

Şeytuni va ez qulun tu **şaş** kena

Ay ig ze'if yın heq ra ez **kaş** kena

Ina beyita corin dı Mala Muşeki, pê herfa “ş” senatê alterasyon icra kerdo. Çend dori vatişê herfa “ş” ahengêk virazeno.

3.2. Husnê Telil

Dınya dı her çi yeno meydan, ini çiyi ki yeni meydan ciya ciya sebebê inan esto. Varayişê varonî, xılqetê kainati, germiya tij uêb. Feqet hunermendê edebiyat, sebebê inê çıyan zobina tarif keno. Yani sebebê meydan ameyayişê yo mesela keni rınd u ino zi beno husnê telil. Sebebê vıraştışê inê çıyan beno vin u sebebê huner kuweno meydan.⁸

Ey Muhammed qê tu wa kewnu mekan

Ardı wucud ku tamam Reb ın mekan

Yo hedisê Peyxemberi (sahih niya) dı yeno vatiş ki dınya qey xatirê Peyxemberi ameya vıraştış. Mala Muşeki zi ina hedis xu rê mesned keno u sebebê vıraştışê dınya besteno xatirê Peyxemberi ra. “*Qey xatirê tu nêbo dınya nêameni vıraştış*” edebiyat dı ina mesela ra vani husnê telil. Yani sebebe vıraştışê kainati pê sebebêko rınd yeno ramotış.

3.3. İntaq

Ino senat “qıseydayış” o. Ey mexluqati ki nêşkeni qısey bıkeri pê ino huner diyeni qıseykerdiş. Eğleb intaq u teşxis yo ca dı şıxuliyeni. Qıseykerdiş, hunerê insani o. Wext nuştoğ qayil bo yo çi bido qıseykerdiş, ewilî pê senatê teşxis ey çi keno insan badê cı zıwan erzeno fek u dano qıseykerdiş.⁹ Temamê senatanê intaq dı senatê teşxis zi esto, feqet tamamê senatanê teşxis dı senatê intaq şert niyo.¹⁰

Şewê wiladêt wırışt we dar u ber

Esselam hem merheba yın da tu ser

Ina beyit dı dar u ber diyeno qıseykerdiş. Dar u ber, selam dano Peyxemberi. Qıseykerdiş, hunerê insanan o. Ina beyit dı ino hunerê insanan diyayo dar u beri. Dar u ber sey insanan merhaba dayo Peyxemberi. Nuştoğ, pê ino senat mewcudat dayo qıseykerdiş. Dar u ber ker u lal i; labelê sayeyê ino senat dı zıwan koto inan fek.

3.4. İstiare

Her çi bı nameyê xu yeno şınasnayış. Eg yo çiyi ki bı nameyê xu yo ki herkes zano pê ey nê, pê zobina yo name biyero şıxulnayış ino senat viraziyeno. Feqet

8 İskender Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, r.265.

9 Muhsin Macit, Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, r. 70.

10 İskender Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, r. 209.

şixulnayîşê ino name dı gereka benateyê wırdi çıyan dı elaqe bıbo. Nameyo esıl niyeno vatış, nameyo ki herında nameyo esıl geno, o yeno vatış. Ino senat dı hem mecaz hem zi teşbih esto.¹¹

Merheba tu r' sari çımu ser umê

Merheba tu r' **nuri çımu** tı umê

Mala Muşeki ina beyita corin dı senatê istiare ra fayde diyo. Sayeyê ino senat dı Peyxemberi ra vano, “nuri çımu”. Nurê çıman qey insanan çiyêko muhim o. Çiyêko zaf biyero heskerdış tera vaciyeno. Nuştoğ, tiya dı herında nameyê Peyxember dı “nuri çımu” şixulnayo.

3.5. İstifham

Ino senat dı pers yena persayış. Labelê ina pers baweyê cewab niya. Yani meqsedê pers cewabwaştış niyo. Nuştoğ qayilo şıira xu dı quwet bıdo his u mena. Ino semed ra persêka qestikin perseno. Qest ra perseno; la cewab nêwazeno.¹²

Bı çı rı wa in venên vun ya Resul

Tı şefa'et bıker Allah ken qebul

Mala Abdulqadir, ina riyeza yoyin a beyita corin dı senatê istifham icra kerdo. Mala, cewabê ina pers nêwazeno. Xu bı xu vano; ina milet bı çı rı vendena Peyxemberi, ini gunahkari pê çı rı vendeni Peyxemberi u vani tı ma rê bıbi şe-faatkar.

3.6. İştıraq

Ferheng dı menaya ina kelima “ziyedoni” ya. Edebiyat dı ina ziyedoni hına yena vıraştış. Kokê yo kelima ra çendnê kelimeyi yeni vıraştış. Eg çend hebi kelimeyi yo kok ra biyeri vıraştış u ini yo beyit dı biyeri yoca ino senat yeno meydan. Kok yo yo; labelê menaya inan yo niya.

'Ednan ra bi hetta Adem ixtilaf

O binatı d' 'alimu tê kerd xilaf

“İxtilaf u xilaf” wırdi zi kelimeyi ‘Erebki yi. Kokê inan yo yo, xilaf kokê keli-ma yo. Mala Muşeki ina beyit dı ini wırdi kelimeyi zi şixulnayı.

3.7. İqtibas

Menaya ina çeku “guretiş, emonet guretiş ” a. Yani çekuyêk ya zi riyezêkê zobina kesan ya tam ya nime yan zi bı mena guretiş o. Nuştoğ qayilo şıira xu hetê mena ra zengin kero. Ino semed ra qıseyanê verinan, hedisan u ayetan ra iqtibas vırazeno. Mala Muşeki zi mevlidê xu dı zaf cayan dı ino senat şixulnayo. Ayet u hedisi kerdi şahidê rêzanê xu.

11 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, r. 412-414.

12 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, r.456.

Merheba tu r' rehmeten lil 'alemin

Merheba tu r' xatimen lil murselin

Mala Muşeki ina beyita corin dı senatê iqtibas şıxulno. Sureya Enbiya Ayetê 107. dı Homa vano; “Ya Muhammed! Ma tı qey rehmet şırawıtı ina dınya”. Mala Muşeki zi menaya ino ayet ardo eşto beyitê xu. Ino rıd ra ina beyit dı senatê iqtibas icra biyo.¹³

3.8. Mecazê Mursel

Yo qalêk bila meqsedê teşbih herında yona qal dı biyero vatiş, senatê mecazê mursel vıraziyeno. Ino senat dı gerekê, dı şerti biyeri ca. Şerto verin gerekê menaya raştikin niyero vatiş, yo zi gerekê tede nişaneyê menaya verin ca nêgero.

Hebib Allê bêr xu ra umı tever

Di muşriku fêk beri guret yuver

Peyxemberê dinê İslam, Hz. Muhammed o. Nameyê ey Ehmed, Muhammed u Mustafa yo. Labelê bila inı hiri nameyan zaf sıfatê Peyxemberi estı. İnı sıfatın ra yo zi “Habibullah” o. Mala Muşeki riyeza yoyın a beyita corin dı herında Peyxember dı, kelimaya “Hebib Allê” şıxulnayo.

3.9. Mubalağa

Hunermendi şiiranê xu pê senatê huneran nuseni. Şiira ki bêhuner a, şiira hol qebul nêbena. Nuştoğ huneranê edebiyat ra fayde vineno. İnı huneran ra yo zi mubalağa ya. Ino senat dı meqsed tesirê lafzan ziyedkerdiş u eğleb heyecandayış o. Ino semed ra ê çiyi ki qiji, gırd mojniyeni ra.¹⁴

‘Alim u katib ummet piyor biyêr yoca

Hesabdar ‘ilmi munecim biyêr yoca

Defter u qelemin yın piyor iz qêdên

Ya Resulallah wesif tu nêqêdyên

Nuştoği mewlıdan, wesfanê Peyxemberi qasê ilm u hunerê xu wesifneni. Mewlıdan dı ca dani inı wesfanê Peyxemberi. İnı beyitanê corinan dı Mala Muşeki, wesfanê Peyxemberi ra behs keno. Vatişê wesfanê ey dı qala xu derg nêkeno. Sayeyê senatê mubalağa dı, pê yo-dı beyit zaf wesfanê Peyxemberi keno tamam. Vano “Ez xura nêşkena tamamê wesfanê tu vaji; alım u katibi biyeri yoca, hesabdar u munecimi zi biyeri yoca, reyna zi nêşkeni wesfanê tu bıqedini. Defter u qelemin inan qediyeni; labelê wesifi tu nêqediyeni.” Bı ino hal semedê senatê mubalağa misalêko rınd yeno meydan.

13 İskender Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, r. 278.

14 Muhsin Macit, Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, r.72.

3.10. Nida

Vêndayîş, qehuriyayîş, şaşmendîş, yersbiyayîş uêb pê berzbiyayîş ya zi pê kemkerdîşê vengê insani icra beni. Edebiyat dî belukerdîşê ini hisan rê vani, senatê nida. Ini hisi pê çekuyanê “ya, ey, ho...” xu mojneni ra. Şiiran dî ini çekuyi vengini eg esti tiya dî senatê nida esto.¹⁵

Ya Resul numê tu weş exlaq tu weş

Ya hebib Allê tî kumca b’ uca weş

Ina beyita corin dî senatê nida ca geno. Riyeza ewilin dî “ya Resul”; riyeza diyin dî “ya Hebib” numuneyi senatê nida yi.

3.11. Tekrir

Şiir dî, semede zıxmkerdîşê mena ge ge eyni kelima çend dori yena vatîş. Ino têdîma vatîş rê tekrire vaciyeno.¹⁶

Merheba tu r’ sari çimu ser umê

Merheba tu r’ nuri çimu tî umê

“Merheba” yo qısmê mewlidan o. Temamê mewlidan dî ino qısm esto. Çı zıwan dî nusiyeno wa binusiyo ino qısm ca geno. Ino qısm sare ra heta peyni pê merheba vajiyeno. Ina kelimaya merheba, zaf dori yena vatîş. Beyita corin u tamamê inê qısmi dî çekuya “merheba” têdîma ameya vatîş. Ini têdîma vatîş senatê tekrire o.

3.12. Telmih

Ferheng dî menaya ey “virardîş” o. Nuştoğ yo çıyo ki şar zano, verco biyo muracatê inê durubê emsalan keno. Ey meseleyi ki verco biyi u viyerti inan ano virê insanan. Ino virardîş senatê “telmih” o. Telmih dî tamamê mesela niyena vatîş. Dor bena mesela ça dî biya teyna o ca yeno vatîş, dor bena nameyê mesela yeno vatîş u dor zi bena ina mesela kam seri ameya vatîş, a yena vatîş.¹⁷

Kênê tıfil guni eşte bin qumi

Yın vatên ina dunya d’ ma hakımı

Bısilmani ra ver cezireya Erebiistan dî dorê cahilti bi. Cahilti tamamê Erebiistan guretbı xu dest. Nê din bıbı nê iman bıbı nê zi medeniyet bıbı. Ê adetanê cahilti ra yo zi kıştîşê keynayanê qıjan o. Kam cı rê keyna bıbên berdên kıştên u eştên bınê qumi. Hındêk cahili bi biyayîşê keynaya qıj kemasi qebul kerdên. Mala Muşeki ina meselaya ki herkes zano, ina beyita corin dî ca dayo cı.

15 İskender Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, r. 429.

16 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, r. 452.

17 Muhsin Macit, Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, r.77.

3.13. Tenasub

Ferheng dı menaya cê “mınasıb” a yan “mınasıbê yobinan biyayış a”, aheng a. Ê kelimeyi ki benateyê inan dı bila tezat elaqeyê mena esto, ey kelimeyi yo beyit dı biyeri yoca senatê tenasub icra beno.¹⁸

Tu yo waqıt **xebera fahiş** nêdên

Le’neti nêng xebera pis yi nêdên

Beyita corin dı ê kelimeyi ki benateyê inan dı elaqe esto ameyi yoca. Hemeyê ini kelimeyan, kelimeyi xırab i. Şair, “xebera pis, xebera fahiş, le’neti u neng” yo beyit dı şıxulnayı.

3.14. Teşbih

Ino senat dı ê çiyi ki benateyê inan dı elaqe esto, inan ra çiyi ki zeyif o, pê çiyêko zıxm teşbih beno ya zi çiyêko qj pê çiyêko gırd teşbih beno. Yani o çiyi zeyif u feqir, pê çiyi zıxm u zengin teşbih beno.¹⁹

Uniya kalmê hê yın ıd yi gawırı

Piyorı yını ti vuni cınawırı

Teşbih dı egleb çiyi zeyif pê çiyi zıxm teşbih beno. Ina beyita corin dı ina mesela esta. Ê muşriki ki verê berê Peyxemberi dı vınderte yi, heti zıxmi ra zê cınawırı teşbih biyi.

3.15. Teşxis

Kainat dı bê insanan, gani u camid zaf mexluqati esti. Labelê bila insanan qet yo mexluq nê qısey keno nê zi zê insanan fikiriyeno. Hunermendi semedê ino huner, heme mexluqat zê insanan qebl kenı. Iney rê vani senatê teşxis. Sayeyê ino senat dı hunermend şiiira xu keno weş, keno zengin. Nuştoğê ma Mala Muşeki, ina beyita cêrin dı ino senat icra kerdo.

O zamun insuni rahetı beni

Put u senêm xu r’ huzur vineni

Put u senemi bê can u bê ruh i. Huzur diyayış, yo qabiliyetê insanan o. Put, insan dest ra yeno vıraştış. Nê ruh tede yo nê zi gani yo. Sey insanan nêfikiriyeno. Labelê nuştoğ ina beyit dı vano put u sanemi huzur vineni. Nuştoğ, pê ino senat put u seneman sey insanan qebl keno.

18 İskender Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, r. 448.

19 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, r. 405-406

3.16. Tezad

Goreyê mena ê kelimeyi ki benateyê inan dı zıdı esta u eg yo riyez yaxut yo beyit dı biyeri şıxulnayış beno senatê tezad. Senatê tezad, hem menaya raştikin dı hem zi menaya mecazi dı beno.²⁰

Nur mı ra vêjenu wı parçı benu

Yo şını şerq yo şını ğerb wı yenu

Mala Abdulqadir Muşeki, mewlidê xu dı ino senat zaf şıxulnayo. Dınya dı her çı bı zidê xu qıymet vineno. Heta xırabi niyero kerdış qıymetê holi nêzaniyena. Heta têsani çin bo qıymetê aw nêzaniyeno. Ini sebaran ra zafê nuştoğan şıiranê xu dı bı meqsedê zıxmkerdışê mena muracatê ino senat kerdo.

Riyeza dıyın a ina beyit dı “şerq u ğerb” yoca dı zıkır biyi. Miyanê şerq u ğerb dı yo tezati esta. Menayê şerq “rojvete” yo; ê ğerb zi “rojawan” o. Mala Muşeki pê ini wırdi kelimeyan senatê tezad icra kerdo.

NETİCE

Ina xebat dı, mewlidê Mala Muşeki hetê şekl, muhtewa u huneranê edebiyân ra tetqiq biyo. Destpêkerdış dı derheqê mewludan u heyatê Muşeki dı melumat diyayo. Dıma hiri qısıman ser mewlidê Muşeki ameyo tehlilkerdış.

Qısımê verini dı hetê şekl ra mewlid geriyayo dest. Wezn u rêzkerdışê qafiyeya mewlidê Muşeki, bı misalan ameyi ramotış. Verco qafiye u redifê mewlidi tesbit biyi. Qafiyeya nimcet, qafiyeya tam, qafiyeya zengin u qafiyeya tunç ameyi tesnifkerdış. Mewlidê Muşeki dı eğleb qafiyeya nimcet u qafiyeya tam şıxuliyaya.

Qısımê dıyın dı muhtewaya mewlidi ser izahat vıraziyayo. Mewlidê Mala Muşeki 15 qısıman ra yeno meydan. Her yo qısıman derheqê yo mewzu dı ameyo nuştış: behsê bismillah, behsê icadê mewlidi, behsê adabê mewlidi, behsê wextê cehaleti, behsê Hz. Adem’i, behsê ecdadê nebi (as), behsê qıctiya nebi (as), behsê exlaqê nebi (as), behsê hamilê Amine, behsê rocê wiladeti u wefat, behsê taifi, behsê hicreti, behsê herbê uhudi, behsê merheba, u behsê dua. Ma her qısımê mewlidi dı çıtayi ra behs biyo, inı analiz kerdi.

Qısımê peyin dı zi huneri edebi ê Mewlidê Muşeki ameyi ramotış. Mewlid dı 16 huneri edebi tesbit biyi; aliterasyon, husnê telil, iqtibas, intaq, teşxis, istiare, istifham, iştiqaq, mecazê mursel, mubalağa, nida, tekrar, telmih, tenasub, teşbih u tezad. Ino huneran ra ekseri teşbih, teşhis, mubalağa u nida ameyi şıxulnayış.

20 Muhsin Macit, Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, r. 74.

ÇİMEYİ

- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Neşirxaneyê TDK, Ankara 1999.
- Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebi Sanatlar*, Neşirxaneyê Türk Edebiyat Vakfı, İstanbul 2005.
- Köksal, M.Fatih, *Mevlid-Name*, Neşirxaneyê Weqfa Diyanet, Ankara 2011.
- Macit, Muhsin, Soldan, Uğur, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Neşirxaneyê Grafiker, Neşirê 5ın, Ankara 2011.
- Mala Abdulqadirê Muşeki, “Mewlidê Nebi” (Transkripsiyon: Murat Varol), *Vir*, Omar: 2, Serr: 2016, r. 7-30.
- Özel, Ahmet, “Mewlid”, *DİA*, Cilt: 29, Neşirxaneyê Weqfa Diyanet, Ankara 2004, r.475-479.
- Pala, İskender, *Divan Şiiri Sözlüğü*, Neşirxaneyê Akçağ, Ankara 1995.
- Pala, İskender, *Mevlid*, Neşirxaneyê Kapı, İstanbul 2009.
- Şeker, Mehmet, “Mevlit”, *DİA*, Cilt: 29, Neşirxaneyê Weqfa Diyanet, Ankara 2004, r.479-480
- Varol, Murat, “Benateyê Mewlidê Mela Kamilê Pueği u Mela Mehamedê Muradoni Dı Yo Muqayese”, *Anemon*, 2018 6(2), r. 287-291.
- Varol, Murat, “Zazalarda Mevrit ve Siyer Geleneği”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (4-6 Gulan 2012), Neşirxaneyê Üniversiteya Bingoli, İstanbul 2012, r. 625-652.

METN Û DANASÎNA FİQHNAMEYA HEYDERÎ

Heyderî'nin Fıkhnamesi'nin Metni ve Tanıtımı
The Text and an Introduction to the Fıqhnameh of Heyderî

Muhammed İkbâl DENİZ¹

Kurte

Di nav ‘ilmên Îslamî yên mîna tefsîr, kalam, hedîs, qira’et û usûlên wan de, ‘ilmê fiqhê angî ‘ilmêhal jî wek ‘ilmekî esasî cih girtiye. ‘ilmê fiqhê, di edebiyatên rojhilatê yên klasîk de jî bo perwerde û teblîxa dînê Îslamê bûne wek çavkanî. Berhemên ku di edebiyata klasîk de bi vê mebestê hatine nivîsîn wek “fiqhname” hatine binavkirin. Di fiqhnameyan de mijarên Îslamî ên ferdî û civakî ên ku vabestê hukmeke emelî ne, bi zîmaneke edebî û bi şêwazeke dîdaktîk tîne nivîsîn. Ev cure berhem bi gelemberî menzûm in û di şîklê mesnewîyan de ne. Mijara xebata me jî li ser fiqhnameyeke kurmancî ye ku jî aliyê nivîskareke kurmancî, Şêx Muhammed Emînê Heyderî ve hatiye nivîsîn. Ev fiqhname wek destxet di erşîva Mehmet Zahir Ertekin a taybet de heyê. Me jî vê fiqhnameyê jî tîpên erebî latinîze kir û di bin van beşan de vekola: 1-Destpêk, 2-Navê Berhemê û Nusxeyên Wê, 3-Muellifê Berhemê, 4-Tarîxa Nivîsandina Berhemê û Sebebê Te’lîfa Wê, 5-Taybetmendiyên Teşeyî yên Berhemê, 6-Naveroka Berhemê, 7- Zîman û Şêwaza Berhemê û 8-Beşa Transkrîba Metnê.

Bêjeyên Sereke: ‘ilmê Fiqhê, Fiqhnameyên Kurmancî ên Menzûm, Heyderî, Destxet, Transkrîb.

Abstract

Islamic laws (fiqh) such as the methods of tafsir, kalam, hadith and recitation are among the fundamental sciences. The knowledge of fiqh which has been

1 Öğr. Gör. Zanîngeha Bîngolê, Beşa Zîman û Edebîyata Kurdî, mideniz@bingol.edu.tr

mentioned in the oriental literature, has been a major source for the education and announcement of Islam. These kind of products that mention the knowledge of fiqh are called fıkhname “fiqhnamehs”. In the fıqhnamehs, practical issues that have a social or individual religious decree are retreated by a literary and didactic style. These type of products are generally written in verses and in mathnawi form. This study discusses the fıqhnameh of Şeyh Muhammed Emin Heyderî that is written in the Kurmanji dialect of Kurdish. The manuscript of this fıqhnameh is available in the private archive of Mehmet Zahir Ertekin. The manuscript was transcribed in Latin alphabet by the author of this article. This study introduces the work and presents the transcribed text. The titles of the study is as follows; 1. Introduction, 2. The Name and the Copies of the Work, 3. The Author of the Work, 4. The Writing Date of the Work, 5. The Form and the Rhythm of the Verse, 6. The Contents of the Work, 7. The Language and the Genre of the Work and 8. The Transcribed Text of the Work.

Keywords: Science of Fiqh, Fiqhnames in Kurdish Verse, Heyderî, Manuscript, Transcript.

Özet

İslamî ilimler içerisinde tefsir, kelim, hadis, kıraat ve usul ilimleri gibi fıkhî ilimler de temel ilimler arasında yer almaktadır. Klasik doğu edebiyatlarına da konu olan fıkh ilmi, İslam dininin öğretimi ve tebliği için büyük bir kaynak oluşturmuştur. Fıkhî ilimleri konu alan bu tarz edebî eserlere “fıkhname” denilmektedir. Fıkhnamelerde, amelî olup dinî bir hükme bağlı olan toplumsal veya ferdî bir konu, edebî bir dil ve didaktik bir üslûpla işlenir. Bu tür eserler genellikle manzum olarak kaleme alınır ve mesnevî şeklindedir. Bu çalışmamız da Şeyh Muhammed Emin Heyderî'nin, Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ile yazdığı fıkhnamesini konu edinmektedir. Bu fıkhname el yazması şeklinde Mehmet Zahir Ertekin'in özel arşivinde bulunmuştur. Daha sonra da tarafımızdan latînze edilmiştir. Bu çalışmamızda hem eserin tanıtımını yapacak hem de latinize ettiğimiz metni sunacağız. Çalışmamızın temel başlıkları şunlardır: 1. Giriş, 2. Eserin Adı ve Nüshaları 3. Eserin Müellifi, 4. Eserin Yazılış Tarihi ve Yazılış Amacı, 5. Eserin Nazım Şekli ve Vezni, 6. Eserin Muhtevası, 7. Eserin Dil ve Üslûbu 8. Eserin Transkripsiyonlu Metni.

Anahtar Kelimeler: Fıkh İlmi, Kürtçe Manzum Fıkhnameler, Heyderî, El Yazma, Transkrip.

1. Destpêk

Edebiyata klasik, bi sedan sala xeynî berhemên beşerî, berhemên dînî jî di repertûara xwe de bi cîh kirine. Di edebiyata klasik a rojhilatîyan de cureyên edebî yên dînî di nava xwe de li ser çar beşên sereke dikarin bîn dabeşkirin:

Cureyên bi Xwedê re têkildar, cureyên bi Pêxember re têkildar, cureyên dînî-tarîxî û cureyên bi zanistên Îslamî re têkildar.² Helbet her cure li gorî teşe û mijarê tê binavkirin. Wek çawa ku em ji helbestên li ser mebhesa hebûn û yekîtiya Xwedê re tewhîd û teşeya wê re jî qesîde dibêjin wisa jî zanistên Îslamî yên wek ‘eqîde, fiqih, hedîs û tecwîdê jî bûne mijara mesnewiyên dîdaktîk. Eger mijara mesnewiyekê zanista ‘eqîde/‘eqaidê be ew wek “ ‘eqîdename/ ‘eqaidname” û eger zanista fiqhê be wek “fiqhname” eger zanista tecwîdê be wek tecwîdname tê binavkirin.³

Fiqih di Qur’anê de, bi gelemperî bi wateya “têgihêştina tiştêkî bi têr û tam, fêmkirin û zanîna heqîqeta tiştêkî” ye. Fiqih, piştî ku bûye şaxeke ilmî û furûatên dînî, agahî û hukmên emelî di xwe de civandî ye, êdî mijarên wî jî roj bi roj berfirehtir bûye.⁴ Berhemên ku li ser fiqhê hatine nivîsîn jî wek ilmêhal tê binavkirin. Alimên musulman, dema ku di nav jiyana ilmî û civakî de kêmasiyek an sistiyek an yeknesaniyek û xirabiyek dîtine dest bi nivîsîna van ilmêhalan kirine.⁵ Ev ilmêhal wek ku me li jorê jî gotiye, demek şunde bûne mijara edebiyata klasik jî. Di edebiyata klasik de şair û nivîskarên ev cure berhem, hem mensûr û hem menzûm telif kirine.

Di warê cureyên edebî yên bi zanistên Îslamî re têkildar de, xeynî zimanê erebî, farişî û tirkî bi zimanê kurdî jî gelek berhemên menzûm hatine nivîsîn. Dema em li fiqhnameyên menzûm ên edebiyata kurdî dinihêrin, em digihêjin van agahiyan: “Di serdema mîrektiyên kurdan de di hin berhemên wek Nehcul’l-Enama Mela Xelîlê Sêrtî de, bi awayekî sînorkirî behsa adabên nimêjê hatiye kirin. Di çarçoveya agahiyên heyî de yekem menzûmeya fiqhê ya serbixwe di serdema Komarê de hatine nivîsîn ku ew jî Sefîna Kurdan a Mela Ebdulcelîlê Botî ye. (Tarîxa nivîsînê: 1951)”⁶

Di edebiyata kurdî a klasîk de xebatên bi vê rengê ku hatibin kirin gelek kê m in. Ji ber vê yekê me jî xwest ku em li ser fiqhnameyêke menzûm ku ji aliyê nivîskareke kurd ve û bi kurmancî hatiye nivîsîn, rawestin. Herwiha me hewl da ku em hem berhemê jî tîpên ‘erebî latînze bikin û hem jî ji aliyê teşe û naverokê binirxînin. Fiqihnameya menzûm a Heyderî⁷, fiqhnameyêke ku bi

2 Hayrullah Acar, Fiqihnameyêke Menzûm Di Edebiyata Kurdî De: Rîsaletu Sefînetu’l-Ekrahî Ila Sebîlî’r-Reşad/Sefîna Kurdan Ji Bo Ehlê Bajar û Gundan A Mela Ebdulcelîlê Botî, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1 s.377

3 Adurrahman Adak, *Teşeyên Nezmê- Di edebiyata kurdî ya klasîk de- Weş.* Nûbihar, İstanbul 2019. r. 340

4 Hayrettin Karaman, “Fıkıh” TDV İslam Ansiklopedisi, Cild.13, İstanbul, 1996. r. 1

5 Ali İhsan Akçay, “Manzum İlmihaller”, Türk-Üslam Edebiyatı El Kitabı, Edt. Ali Yılmaz, Weş. Grafiker, Ankara 2015. r. 270.

6 Hayrullah Acar, h.b.,r. 381.

7 Şêx Muhemmed Emînê Heyderî, di sala 1927an de li gundê Keleha Nisêbîna Mêrdînê jî dayik bûye. Kurê Ehmed el-Heyderî ye. Hêj di deh saliya xwe de diçe gundekî Qamişlo

kurt û kurmancî li ser agahiyên fiqhî yên wek teharete, desmêj û limêj hatiye nivîsîn. Di destpêka berhemê de piştî bismillahê ji Xwedê re hemd ji Pêxember (s.e.w.) re selat û selam û ji al û eshab û ‘emeldarên şer‘a wî re selam û di‘a tê kirin. Piştî 17 beşên cuda yên berhemê henin ku li ser fiqha Îslamê ango esasen wek teharete û desmêj û nimêjê ne. Di dawiya(tetimme) berhemê de jî behsa sebebê te‘lîfa berhemê tê kirin û herwiha bi di‘a û niyaz diqede. Me nirxandina berhemê li gorî xebateke ku li ser ilmêhaleke menzûm⁸ bû kir.

2. Navê Berhemê û Nusxeyên Wê

Navê berhemê li ser destxetê xuya nake; lê di çavkaniyek de navê berhemê wek Werd‘ul-Etfal⁹ derbas dibe. Muellif di beşa dawiya fiqhnameyê de ji bo berhema xwe peyva ‘risale‘yê bikaraniye:

173 We la terhemna ecrehu li piştî wan selam din hûn
Xitama vê **risalê** hat nekin mehrûm di‘a kin hûn

Berhem, ji rûpela 5an destpê dike. Çend rûpel jî ji nav berhemê kêman in. Ew rûpelana, rûpela 12.,13., 18. û 19an in. Herwiha destxeta li ber dest, ji 24 rûpelan pêk tê. Berhem bi bismillahê destpê dike. Em dizanin ku xeynî vê nusxeyê nusxeyeke tam jî heye ku di mecmu‘a nivîskar a bi navê *Tuhfetu‘l-Hayderî*¹⁰ de derbas dibe.

3. Muellifê Berhemê

Navê muellif Muhammed Emînê Heyderî ye ku ew di dawiya fiqhnameyê de mexlesa xwe wek “Heyderî” diyar kiriye:

û li cem Şêx Mehdî dest bi xwendina medresê dike. Piştî demekê diçe gundê Xezna li cem Şêx Ehmedê Xeznewî xwendina xwe diqedîne û ji Seydayê Mele Ebdurrezraqê Helêlî îcazet werdigire. Li medreseyên Xeznewî, bi gelek alimên dewrê wek Şêx Ebdulhekîmê Huseynî, Şêx Maşûqê Norşînî, Şêx Huseynê Kinikî, Şêx Mele Muhammedê Erebkendî û Mele Ebdulcelîlê Omerî re xwendiyê. Li Medresa Xezna, ilmên wek serf, nehew, fiqh, hedîs, tefsîr, tecwîd, eqaid, kelim û mentiq qedandiyê. Xincê van ilman bi astronomî û erdnîariyê re jî mijûl bûye. Li gelek gundên Mêrdîn û Diyarbekirê xwendiyê û melatî kiriye. Li Diyarbekirê, 22ê Gulanê sala 2003an de wefat kiriye.

Berhemên Wî: 1. *Eqîda Îmanê*(kurmancî),2. *Mewlîdu‘n-Nebî* (kurmancî),3. *Mewlîdu‘n-Nebî* (erebî), 4. *Werd‘ul-Etfal*(kurmancî), 5. *Diwana Heyderî* (kurmancî). Ji bo agahiyên zêdetir bnr. Halil Akçay, Son Dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin el-Heyderî (Hayatı ve Eserleri), *Kimlik Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı‘dan Günümüze Kürtler, Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013. r.392-404.

8 Zahir Süslü, “Ali Efendi‘nin Manzûm İlmihâli”, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences* Vol: 2 Issue: 3 Summer 2019. ss.165-183.

9 Halil Akçay, h.b., r.392-404.

10 Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî, *Tuhfetu‘l Hayderî*, Seyda Yay. Diyarbakır, 2019.

178 Li enba' û li wanê ku 'emeldar in bi şer'a wî
Dikim hemdê Xudê ku Heyderî di dûv terîqa wî

Peyva terîqê jî ku di heman malike de ye, nîşaneyeke ku muellif ehlê terîqetê ye. Jixwe ew li cem Şêx Ehmedê Xeznewî, di terîqeta Neqşibendiyê de bûye.¹¹

4. Tarîxa Nivîsandina Berhemê û Sebebê Te'lîfa Wê

Tarîxa nivîsandina berhemê di destxetê de xuya nake; lê ji ber hin çavkaniyên berdest em têdigihêjin ku Heyderî, ev berhem di sala 1987an de nivîsiye. Werdu'l-Etfal tê mena "Gula Zarokan". Berhem ji bo zarok û ciwanan wek ilmêhaleke kurtik hatiye nivîsin.¹² Muellif, di beşa dawî a bi navê "Uzr Xwestina Ji Bo Temam Kirina Risalê" de wiha behsa sebebê te'lîfa fiqihnameyê dike:

175 Me ev çê kir ji bo zarwê nezan ê bûn hevalê min
Ez û wezna xuh pir kêr in bikin rehmê li halê min

Muellif di vê malikê dibêje ku min vê berhemê ji bo zarokên cahil nivîsiye da ku ew perwerdeyê 'ilmê dînê xwe û şerî 'eta Îslamê bin û herwiha bi wan 'ilman 'emeldar bibin.

- 2 Şelat bîn ser Muhemmed hem li ser wan alê beyta wî
Digel eŞhab û etba'ê 'emeldarên bi şer'a wî
- 3 Di piştî wan birayê min musulman wer tu guhdar be
Bizane 'ilmê dînê xu bi şer'a wî 'emeldar be

Ji peyvên wek "'ilmê dînê" û "şer'a wî" em têdigihêjin ku berhemê behsa 'ilmê şerî'etê ango şerî 'eta Muhemmediye bike. Di peyva 'emeldarê de jî xuya ye ku muellif xwendevanan teşwîqê 'emelkirina şerî'etê dike. Jixwe pirtûkên fiqhê jî ji ber 'emelê hatine nivîsîn.

5. Taybetmendiyên Teşeyî a Berhemê:

Berhem ji 178 malikan pêk tê. Heyderî, menzûmeya xwe bi şiklê mesnewiyê û bi wezna erûzê, behra hezecê û qaliba " Mefailun/ Mefailun/ Mefailun/ Mefailun"ê nivîsiye. Di helbestan de ev wezn bi serkeftî hatiye tetbîqkirin.

4 Ez ê ewwel bikim behsa teharat ka çi ye yanî
· _ _ _ / · _ _ _ / · _ _ _ / · _ _ _

11 Halil Akçay, h.b., r.395.

12 Halil Akçay, h.b., r.398-399.

Ku Peyxember digotî paqijî qismek ji îmanî

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

6. Naveroka Berhemê

Berhem ji van sernavan pêk tê: Destpêk, Beḡsa Tehareta Bi Avê, Beḡsa Necaseta Biçûk û Mezin Navî, Beḡsa Zêr û Zîv û Hevrîşim, Beḡsa Xeyra Siwakê, Beḡsa Celdê Mirara Helal Dibî Bi Debaḡ, Beḡsa Tahirbûna Ji Mîz û Gû, Beḡsa Şurûtê Girtina Desmêjê, Beḡsa Sinnet û Adabê Desmêjê, Beḡsa Xûslê Sunnet, Beḡsa Şikestina Desmêjê, Beḡsa Teyemmum, Beḡsa Mesha Xufa, Beḡsa Sinnetê û Musteḡebb û Mendûb û Hey'etê Wî-Limêja Ferz-, Beḡsa Tefşîla Beḡalbûna Limêjê, Beḡsa Limêjê Herdu 'Îd û Xuḡbeyê Wan, Beḡsa Mewtê, 'Uzr Xwestina Ji Bo Temam Kirina Risalê. Dema em bi kurtasî li naveroka van sernavan dinhêrin:

1-Destpêk (malikên 1-3.): Ji Xwedê re hemd û ji Pêxember(s.e.w.) re selat û ji al û etba'ê wî re selam.

2-Beḡsa Tehareta Bi Avê (malikên 4-14.): Avên tê vexwarin, avên destmêj pê tê girtin û avên necis.

3-Beḡsa Necaseta Biçûk û Mezin Navî (malikên 15-21.): Necaseta biçûk û mezin çi ne û çawa tên paqij kirin.

4-Beḡsa Zêr û Zîv û Hevrîşim (malikên 22-28.): Helal û herambûna bikaranîna zêr û zîv û hevrîşimê.

5-Beḡsa Xeyra Siwakê(malikên 29-34.): Miswak kîjan wextan de pir xêrtir e, behs dike.

6-Beḡsa Celdê Mirara Helal Dibî Bi Debaḡ (malikên 35-36.): Xeynî mirarê kûçik û berazan, çermê hemû heywanan ku bi debax kîrinê tahir dibe.

7-Beḡsa Tahirbûna Ji Mîz û Gû (malikên 37-43.): Behsa adaba paqijbûna ji destmêja mezin û biçûk dike.

8-Beḡsa Şurûtê Girtina Desmêjê (malikên 44-47.): Behsa 6 şertên desmêja limêjê dike.

9-Beḡsa Sinnet û Adabê Desmêjê (malikên 48-56.): Di vir de tê gotin ku ji 300dan zêdetir adabê desmêjê hene lê yê sunnet ku di fiqhê de nin hatine gotin. Ev behs dibe ku kêmbê. Lewra 2 rûpel jê kêmbê in û piştî vê mebhesê jî behsek heye ku derbarê girtina desmêja xûslê û ferzên xûslê de ye. Dîsa ji ber ku 2 rûpel kêmbê in, nayê zanîn ku ev mebhes ji ku û çawa destpê dike.

10-Beḡsa Xûslê Sunnet (malikên 57-59.): 12 heb xûslê ku sunnet e hatiye gotin.

11-Beḡsa Şikestina Desmêjê (malikên 60-65.): Bi kîjan awayan desmêj dişikê behs dike.

12-Beḥsa Teyemmum (malikên 66-79.): Behsa şertên desmêja teyemmumê tê kirin.

13-Beḥsa Mesḥa Xufa (malikên 80-83.): Ev beş behsa çawanîbûna xufikên piyan dike. Ji bo meshê divê xufik çawa bin.

14-Ji vê beşê şunde 2 rûpel kêmin. Piştî behsek derbarê erkanê limêja ferz heye. **Ev beş jî ji malika 84an heta malika 106an dewam dike.**

15-Beḥsa Sinnetê û Musteḥebb û Mendûb û Hey'etê Wî-Limêja Ferz-(malikên 107-156.): Behsa cureyên limêja sinnet û sinnetên di mêja ferz de tê kirin.

16-Beḥsa Tefşîla Beḥalûna Limêjê (malikên 157-162.): Behsa çend tevgerên ku limêjê betal dike û çend tevgerên ku limêjê betal nake tê kirin.

17-Beḥsa Limêjê Herdu 'Îd û Xuḫbeyê Wan (malikên 163-165.): Behsa limêjên 'îdê çawa tê kirin û xutbeyên wan çî çax tê xwendin dike.

18-Beḥsa Mewtê (malikên 166-173.): Behsa şuştin û defna miriya dike û çawa limêja cinazeyan tê kirin îzeh dike.

19-'Uzr Xwestina Ji Bo Temam Kirina Risalê (malikên 174-178.): Mebhesa dawî ye. Di vir de muellif bi tawazû kêmbûna xwe tîne ziman û behsa sebebê te'lîfa berhemê dike. Di herdu malikên dawî de jî li ser Pêxember (s.e.w) selawat dide û li kesên devdora wî di'a dike. Herî dawî jî ji ber ku bi xwe di rêya Xwedê de ye, hemdê Xwedê dike.

7. Ziman û Şewaza Berhemê

Berhem di tertîba şeweya mesnewiyan de hatiye nivîsîn. Bi bismileh û hemdele û salweleyê destpê dike û piştî bi sebeba te'lîf, di'a û xatimeyê diqede. Berhemên dinî her çiqas bi şeweyeke edebî jî hatibin nivîsîn; zimanê wan bi gelemperî zelal û fehimbare. Lewra di van berheman de mebest ji huner çêkirin û sen'etê bêhtir, agahdarî û hîndarî ye. Di vê berhemê de jî ev daraz derbasdar e. Muellif, muxatebên xwe -ku di berhemê de zêdetir zarok in- di derbarê hukmên şerî de agahdar dike û ji wan re behsa emelên şerî dike. Wexta xîtabê wan dike jî peyvên wek; birayê min, birayê min ê musulman, paşa, hevalê min û hwd. şewazeke xisûsî ji bo wan bikartîne:

Dema ku em li zimanê berhemê hur dibin, em dibînin ku berhem, ji sernavan heta naveroka helbestan, zêdetir bi peyvên Kurmancî hatiye honandin. Mebhesên şerî û termên Erebî dîsa bi peyvên Kurmancî hatine zelal kirin. Wek devok, zêdetir devoka Mêrdînê di zimanê berhemê de xuya dike. Em ê li jêr çend taybetmendiyên devokî nîşandin:

Din-dî

- 8 Bi avek **dî** ku pir bû ew geħa heđdê qulleteyn
Muxeyyer ger nebû ew av temîz û tahir e ‘eyn

Dayne-deyne

- 9 Çiqa ava ku hindik bî dibî kê m qulleteyn e
Necaset ku ketê ew av necis bû ji xu dîr **deyne**

Wan-wa

- 13 Çi ava hindik û pur ya te‘am ruhnê wekî avê
Ew ê bi xwîn we ya ne ji **wa** ye ew xwîn ku ketê navê

Tiştêkî-tiştikî

- 36 Heçî yê xinzîr û kuçik **tiştikî** wana helal nabin
Benî âdem necis nabî kullî û masî heram nabin

8. Encam

Muellifê vê fiqhnameyê Şêx Muhemmed Emînê Heyderî ye. Berhem di sala 1987an de hatiye nivîsîn. Destxeta li ber dest ji 24 rûpelan pêk tê û 4 rûpel jî jê kê m in. Derbarê nivîsandina nusxeya li ber dest de agahî nehate dîtin. Ev nusxe bi tesdufi hatiye dîtin. Berhem menzûm e û ji 178 malikan pêktê. Teşaya wê ya nezmê mesnewî ye û bi wezna erûzê, behra hezêcê û qaliba “ Mefailun/ Mefailun/ Mefailun”ê hatiye nivîsîn.

Berhem dîdaktîk e. Muellif berhemê ji bo zarokên cahil bi mebesta perwerdeya ‘ilme Îslamê û ‘emelkirina şerî‘etê nivîsiye. Berhem bi gelemperî mijarên fiqhî yê n wek teħaret, desmêj û nimêjê dihewîne. Zimanê berhemê bi Kurmanciyê zelal û fehimbar hatiye nivîsîn.

Me di latînîze kirina vê berhemê de alfabeya transkrîpsiyonê a navneteweyî bi kar anî.

Tip	Deng
ء	’
ث	ṯ
ح	ħ
خ	x
ذ	ẓ
ص	ṣ
ض	ḍ
ط	ṭ
ظ	ẓ
ع	‘
غ	ğ

9. Transkrîba Metnê

- Bismillahirreḥmanirreḥim
Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun Mefaîlun
- 1 Bi hemdillah me dî himmet ji kirna medḥ û zikrê Wî
Gelek zêde dibin ni'met ji dana wesf û şukrê Wî
 - 2 Şelat bîn ser Muḥemmed hem li ser wan alê beyta wî
Digel eŞhab û etba'ê 'emeldarên bi şer'a wî
 - 3 Di piştî wan birayê min musulman wer tu guhdar be
Bizane 'ilmê dînê xu bi şer'a wî 'emeldar be

BEḤŞA ṬEHARETA BI AVÊ

- 4 Ez ê ewwel bikim beḥşa ṭeharet ka çi ye yanê
Ku Peyxember digotî paqijî qismak ji îmanê
- 5 Ku avek muṭleq û Şafî qe tevlê wî nebû tiştêk
Ji wanî jî xenî ew aw muṭehher ṭahir e bê şek
- 6 Eger tiştêkî ṭahir ketye wê avê muḫeyyer kir
Ji desmêj kirtina ferz ketye wê avê muste'mel kir
- 7 Ku ew av tê vexwarin lê qe desmêjî bi wî nabî
Ḥelal e ew belê tiştê necis qet pê ḥelal nabî
- 8 Bi avek dî ku pir bû ew geḥa ḥeddê qulleteyn
Muḫeyyer ger nebû ew av temîz û ṭahir e 'eyn
- 9 Çiqa ava ku hindik bî dibî kê m qulleteyn e
Necaset ku ketê ew av necis bû ji xu dûr deyne
- 10 Tu zanî ku te'am xwarina ruḥne çiq pir bê
Necaset ku ketê tev de necis bû ew bi yek derbê
- 11 Belê ava qulleteynê ku necaset ketê xem nakî
Ku te'm û reng û bêhna pîs ji wî avê eger nakî
- 12 Ku ava qulleteynê ber milekî duwazdeh tenke bî
Bi texmînî du Şed û ḥeft ew her kîlo bi hev re bî

- 13 Çi ava hindik û pur ya te'am ruhne wekî avê
Ew ê bi xwîn we ya ne ji wa ye ew xwîn ku ketê navê
- 14 Wekî kêçan û mêşan kêzikan texyîr nekin yanê
Zerer nakî di av û xwarinê de wer 'efûdanê

BEHŞA NECASETA BIÇÛK Ê MEZIN NAVÎ

- 15 Tu zanî ku necaset jî li ser sê qism û şekla ye
Ewwel mîza wan tîflê bişîr gihê du sala ye
- 16 Ew ê lawa hinek av lê bireşîne be ser jêr e
Ew ê mîza tu avê lêk û bigvêş e wuha xeyr e
- 17 Hêram kûçik û xinzîr e heft ava tu yê lê kî
Ji wan hefta yekî jî axekî tahîr tu tev lê kî
- 18 Necis bûna ji xeyrî wan ku bê reng e tu pey'd berde
Bi yek av bişo sê carî bûye sinnet diha rind e
- 19 Necisbûna bi te'm û reng û bêhna wî ev e çara
Divê avê tu lê kî qenc bişo bigvîşne çend cara
- 20 Heta te'm û reng û bêhn herî av tu pêda kî
Bihekîne ku te'm û bêhn herî rengê wî xem nakî
- 21 Eger rengê wî jê naçî bişuştin û hekkandinê
Ku tahîr bû bes e jê re¹³ ne mecbûrî qetandinê

BEHŞA ZÊR Ê ZÎV Ê HEVRÎŞIM

- 22 Ew ê şer'ê hêram kirye tu isti'mal neke qeş wan
Feraxê zêr û zîv in lê helal in ê ji xeyrê wan
- 23 Hêram e zêr û zîv bigrî ji bona zînet û neqşê
Wekî zincîr û qutiya taxim mala ji bo rewşê
- 24 Ji mêran re hêram e lubs û hevrîşim we ya pir bî
Ji bo raxistin û zînet û isti'mala hindir bî

13 Ev daçek di vê nusxeyê de hin caran wek re; hin caran jî wek ra hatiye nivîsîn.

- 25 Heram e tev ji mêran re ku bistînin ji libsê ra
Belê gustîlekê zîv sinnet e ji tilliya di rastê ra
- 26 Ji xeyrê heybeta herbê we ya ‘uzra wî çêbû ye
Wekî jê ra dibî derman di wî weqtî helal bû ye
- 27 Helal e ji pîreka re zêr û zîv bo xu bikin zînet
Çi isti‘mal bikin ya ne ji bo lubsê kirin niyet
- 28 Helal e ji pîreka re lubsê hevrişm wekî zêra
Ne raxistin belê qîlek helal kirye firaş jêra

BEHŞA XEYRA SIWAKÊ

- 29 Di her halê de siwak sinnet û xeyrekî mewcûh e
Ji xeyrê yê bi rojî bî ji nivro pê ve mekrûh e
- 30 Di sê weqta de xeyra wê heye zêde li fikrê bî
Ku wexma dev ji bêhna tiştê wek pîvaz û sîrê bî
- 31 Tu yê weqtî ji xew rabî di dev werdî siwaka xu
Ev a dîtir ku pur xeyr e wekî rabî li mêja xu
- 32 Serê her karî xeyr e sinnet e siwak di dev werdî
Tu bê siwak nemînî tê rehet kî pê hemî derdî
- 33 Di ders û xwendina Qur’an û desmêj gotinê xeyra
Di weqtê sekeratê de rehet tê der rihê meyra
- 34 Ji alê rastê des pê ke tu sê cara bibe bîne
Ji jora dev bi hêdî ser zimanê xu biderxîne

BEHŞA CELDÊ MIRARA HELAL DIBÎ BI DEBAË

- 35 Ji heywanê mirarbûyî ji xeyrê kuçik û xinzîr
Ku cildê wan dibin tahir bi debaë ev e tedbîr
- 36 Heçî yê xinzîr û kuçik tiştikî wana helal nabin
Benî âdem necis nabî kullî û masî heram nabin

BEHŞA TAHIRBÛNA JI MÎZ Û GÛ

- 37 Temîzbûna ji mîz û gû li ser me wacib e paşa
Bi avê ya bi kevira ku bi her duwa bî diha baş a
- 38 Tu yê lingê çepê bavê ciyê xwestî tu lê rûnê
Piyê rastê berî bavê berê te ku ketî çûnê
- 39 Berê xu qet nede qiblê ne piştta xu li destavê
Ber û piştê nede rojê nede hîvê di wî gavê
- 40 Ziwa ke xu ji mîzê ta ji neqtê wê tu paqij bî
Tu hêlqa duburê sist ke bişo hêtta ku tahir bî
- 41 Di ava hewz û golê sekinî da mîz neke heyra
Li bin darê bi fikî qullukê erdê qamkê meyra
- 42 Tu rûnê bêje Bismillah bi te hîfz dikim ya Rebb
Ji şeytan û cinnan ê nêr û mê wanê xebîş ya Rebb
- 43 Li rabûnê bibî xüfraneke'l-lahumme el-hemdu
Ke lillah izheb 'ennî'l-eza we 'afanî li du

BEHŞA ŞURÛTÊ GIRTINA DESMÊJÊ

- 44 Hene şeş şertê desmêjê ewwel niyyet tu yê bêjî
Me niyyet kir hêlal kim ez li ser xu kirna limêjê
- 45 Ewa dî şuştina wech e bike qesd û niyyet pê ra
Ewa sisêya bişo desta heta bê ser enîşkê ra
- 46 Eva çara bike meşha serê xu lê di heddê ser
Eva pêncê bişo linga heta gûyzik bikevne ber
- 47 Belê şertê şeşa tertîb bûye wacib di nava wan
Ku wech û dest û meşha ser bişo linga tu zanî van

BEHŞA SINNET Û ADABÊ DESMÊJÊ

- 48 Pir in adabê desmêjê hetanî sêşedê zêde
Ew ê sinnet ji me'r lazim beyan kirne di fiqhê de¹⁴

14 Ev daçek di vê nusxeyê de hin caran wek de; hin caran jî wek da hatiye nivîsîn.

- 49 Ji nava wan ez ê bêjim ew ê meşhûr bi 'ewni'l-lah
Ku siwak û te'wîz û bismillah û hemdillah e
- 50 Bilind rûn ber bi qiblê de ne hişk bî ew ciyê ber te
Ciyê av lê keví nerm bî ji bo peşk ji neyê ser te
- 51 Berî e'zayê desmêjê bişo destê xu paqij ke
Dev û pozê xu sê cara tu tê werd bêvilê fiş ke
- 52 Meshê ke tu tamamê ser ji pêş ve dest bibe paş ve
.....¹⁵
- 53¹⁶
Temam bedena xu tu bişoyî bi avekî tahir
- 54 Bişo ewwel bi niyyet sew'etê xu yê li pêş û paş
Mukemmel bigre desmêjê berê xeslê ew e ya baş
- 55 Bi ser xu'd berde hin avê bo yê qenc xu bifirkîne
Tu rast û çep bi xu'd berde bi xuslê niyyetê bîne
- 56 Me niyyet kir ji ser xu ez hilînim vê cenabetê
We ya ferza li mêja xu helal kim ez bi niyyetê

BEHSA XUSLÊ SUNNET

- 57 Pir in xuslê sunnet yek jê ku xusulkî ji îne ra
Yekê bimirî ew ê ku wî bişoyi sunnet e jê ra
- 58 Ji herdu 'id û baranê ku hîv û roj xera bû ye
Yekê kafir musulman bî yekê dîn e rehet bû ye
- 59 Ji ihram û tawaf û se'y û çûna der Medîne ra
Ji çûna Mekke ê recm û mebîta Muzdelifê ra

BEHSA ŞIKESTINA DESMÊJÊ

- 60 Ew ê desmêjê dişkîne tu guh bidê çî û kî ne
Çî tiştê ku ji pêş û paş derê desmêjê dişkîne

15 Ev beşên destxetê kêm bûn.

16 Ev beşên destxetê kêm bûn.

- 61 Ne ça mêmî ketî xew ya bi serxoş çû hişê wana
Ew ê dîn ya bi dil iş ket hişê wan hat serê wana
- 62 Bi hindarî kef û tilya li pêş û paş ketî ya qenc
Giha ‘ewretê insana ev e messa zêker û ferc
- 63 Ku mêm û jin ne meħrem bin ji hev ra cenbê herdu
Ji hev desmêj ketin herdu ku cildê rût giħan hevdu
- 64 Çi mêm û jin giħan sal şeş ħeta hefta bes e jê ra
Ku tazî ew giħan hevdu ev e lemsa jin û mêm
- 65 Ku bê perde giħan hevdû ew ê desmêjê bişkîne
Ku biğhê por û neynûka diran hestî qe naşkîne

BEĤSA TEYEMMUM

- 66 Ku yek çû seferê av nîn e bû muħtacê desmêjê
Ew ê çawa teyemmum bigrî wê çawa bikî limêjê
- 67 Li dora xu bike teftîş ji hevalê xu bike pirsê
Ku hêvya te nema ji avê teyemmum bigre bê ħirsê
- 68 Li ser e‘zayê desmêjê cebîr e ger girêdaye
Mesîħ ke ser cebîra xu bişo î Şaxlem ê maye
- 69 Teyemmum bigre bê ‘ewde limêj ke ger te ê Şaxlem
Ne zêde ħacetî da ber cebîrî tu limêj ke tu bê ħem
- 70 Eger zêde ketî berde limêj ke lê bike ‘ewde
Qeza ke ger te bê desmêj cebîre daye ser gewde
- 71 Ji yek ferz tu zêde yek teyemmumkî limêj nakî
Çiqa sunnet limêj kî yek teyemmum jê re ħem nakî
- 72 Te av dît hê ne ketye nav limêja xu beħale ew
Limêj kir du re av dît hem seħîħ e hem kemal e ew
- 73 Te av dî tu di‘l mêmê de dixwazî quħ neke‘lmêmê
Dixwazî quħ bike hê nû bi avê bigre desmêjê

- 74 Ji tîrsê ya ji ber êş ê nikarî bigrî desmêjê
Teyemmum bigre xem nakî tuyê 'ewde bikî'lmêjê
- 75 Divê axek xubarî ya ciyê toza temîz rabî
Bi ard û gils û qûm û hem nikar û me'denê nabî
- 76 Li axê xe tu yek derbê mesîh ke pê tu wechê xuh
Bi derbek dî mesîh ke herdu desta tev enîşkê xuh
- 77 Ew ê desmêjê dişkînê teyemmum tê şikandin jê
Bi hin tîştê teyemmum tê şikandin xeyrê desmêjê
- 78 Ji ber 'uzrê teyemmum girt rihet bû ew ji 'uzra xuh
Bi destê wî ketî av hê ne ket bû nav limêja xuh
- 79 Bi dev kir gotinê kufrê be'âl bû ew teyemmum ger
Bi isti'fâr vegerya ew divê bigrê teyemmum her

BEHŞA MESHA XUFA

- 80 Dixwazî tu bikî meşha li ser xufa bike fikrî
Divê xufa bikî linga heta ser gûzeka bigrî
- 81 Divê hîç av nekşînê xuh¹⁷ ew xufek qewîn û baş bî
Ne naylon û ne çerm û qûne gore paç û qelaş bî
- 82 Ne qulqulkî ne hûn dibê teng û çend qaî çênabî
Bi îş û kar û barê xuh herî ew bê ne rizya bî
- 83 Tu karî wergirî xufê bi va şertê ku bên gotin
.....¹⁸
- 84 Li heft sala ji etfalê xuh ra bêje limêj ke lê
Li deh sala nekî limêjê lîxînî bihêdî lê
- 85 Li pazdeh ger nekî limêjê tu berde wî ji mala xuh
Tu pê ra qeç nekî Şulhê ji bo nakî limêja xuh

17 Peyva xu hin ciyan wek "xuh" hatiye nivîsîn.

18 Ev rêzik di destxetê de tune bû.

- 86 Ji bo kirna limêja ferz hene çend ferz berê wî ne
Di weqtê de divê limêj kî li qiblê bî berê wî ne
- 87 Libas û bedena wî hem ciyê limêjkî ku tahir bî
Ji kabûkê heta navê libasê pir esatir bî
- 88 Divê jin nuxumandî bin ji xeyrê dest û wechê wan
Ji por û bedenê tiştek xuya bî nabî limêjê wan
- 89 Heçî limêj î tu destpêkê li ser va hijde rukna ye
Ewwel kirna ew ê limêja niyet jê ra girêdaye
- 90 Di dûv tekbîra ihramê gerek Ellahu Ekber bê
Bike niyet bi qelbê xuh bi tekbîrê re hember bê
- 91 Eger karî se pê limêj ke ew e ruknê sisêya ye
Eger na ew çawa karî çi rûniştî çi palda ye
- 92 Bixwîne fatihe hetta wele'ð-dallîn eva çara
Eva pêncê rikû' e rast xuh deyne tu wekî kara
- 93 Di wê de wacib e seknê belê sunnet e hem kara
Bi subhane rebbiye'l-'ezîm bî hemdîhî tu sê cara
- 94 We ya dî i'tidal e tu sepê rabe bike seknê
Heta rasta guha destê xuh hilkive eya husnê
- 95 Semî'ellahu li men hemd rebbena leke'l-hermd
Bi wê fikrê tu dunya ê bide paş xuh eya 'ebd
- 96 Here secdê du cara ew ji rukn e hem bike seknê
Di nava wan de rûne wacib e seknê bikî beynê
- 97 Enî tazî bide 'erdê ku bêfil sunnet e pê ra
Divê talî bilindtir bî ji piştê ew sitûyê mêra
- 98 Enîşk û destê xu hilgîv veke desta di secdê da
Piyê xu herdu rake serê tiliya bi qiblê da

- 99 Heçî pîrek ne wek mêra ne weqtê ew herin secdê
Ku bejnê xuh bidin rehna enîşka deynê ser 'erdê
- 100 Di secdê de bûye sinnet ji sê cara heta dehî
Bibê subhane rebbîye'l-e'la digel bi hemdihî
- 101 Di nava herdu secda de tu rûniştî ev a wî ye
Bi rebbî'xfîrlî we'rhemnî we 'afanî de'a wî ye
- 102 Ji rukna ettehiyyatu bixwîne hem tu pê de tê
'Ibadillahi's-salihîne hem digel şehadetê
- 103 Şehadet bêje eşhedu enla ilahe illellah
Digel wa eşhedu enne Muħemmede'r-resullullah
- 104 Selatu ser Muħemmed hem li alê wî ji rukna ye
Selama ser milê rastê ji ruknê her limêjê ye
- 105 Evan sê ruknê talî tu bixwîne wan ku rûniştî
Xudê çêtir dizanî pê ji her kesî hemî tiştî
- 106 Limêja ku bi cema'etê selam weh li ser hev bin
Digel qeşda melaîket û ins û cinn û mu'min bin

BEHŞA SINNETÊ Û MUSTEHEBB Û MENDÛB Û HEY'ETÊ WÎ -LIMÊJA FERZ-

- 107 Tu zanî ku me erkanê limêja ferz hemî gotin
Heçî sinnet û mendub hey'etê wê pênsed û noç in
- 108 Hina ji wan sinnetê laîq ez ê bêjim ew ê zanim
Ew ê meşhûr di mezheb da ew in ê ku ji me'r lazim
- 109 Ji her weqtê limêja ra mu'ekked sunnet e azan
Di roja cum'ê berya xuþbê azan sunnet e ey can
- 110 Cema'et ku li cîkî çêbû azan sunnet e pê ra
Cema'et ya bi tenê limêj kî îqame sunnet e jê ra
- 111 Ku azan da wekî wê bêj kelîmatê di azana
Ji xeyrê hewqeleya tu nebêji vê wekî wana

- 112 Ji ber ve bêje la hewle wela quwwete bidîla wî
Di teşwîba Şîbehê da tu bêje vê hedîşa wî
- 113 Sêdeqa bi Resulullahi fi ma qal bêje hey
Sêdeqte we berirte bê we bi'l-heqqî neqeçte ey
- 114 Xudê te ji bo sucûda xu diye laîq bike şukrê
Ne xafil be di wê lehze ji wê pê ve neke fikrê
- 115 Li me'na xundin û kirna limêja xuh tu hişyar be
Bi nişatê hîzura dil li erkâna tu guhdar be
- 116 Tu qewdê xu nehejîne ne ser deyne ne hilgive
Tu çavê xuh nede cîkî ji ciyê mescidê xuh pê ve
- 117 Tu gavê xuh ji hev dur bik ne pir nêzik di hev de bî
Nekî çarde santêma ne zêde'j bîst û heşta bî
- 118 Berê limêjê siwake lê li dûv tekbîrê wecehtû
Li dûv elhemdê amîn lê hinek Qur'an bixwîne tu
- 119 E'uzu piştî wecehtu li pêşya besmele bêjî
Eger ewwel e'uzu got tu wecehtu qe nabêjî
- 120 Me gotin ê riku' û i'tidal û secdê tesbîh in
Li dûv kema Şelleyte pir di'a meqbûl û tercih in
- 121 Tehiyyata selam tê de turek sunnet e ji bo nê
Piyê çep deyne bin rastê li ser alê çep rûnê
- 122 Ew ê sê rek'et û çar in tehiyyata ewwel sunnet
Piyê rastê rake çep deyne li ser rûne ew e hey'et
- 123 Heta bighê Şelatê ser Muḥemmed bêje bes rabe
Tu destê xuh heta guha rake ji adab e
- 124 Eger ku te jibîra kir tehiyyat rabûyî banê
Ji ber ve her sicûda sehwe li berya selam danê

- 125 Selama ser milê çep sunnet e xitma limêja ye
Li dûv limêja xuh bê tesbîh nehêle pir ku hêja ye
- 126 Bi elhemd ayetu'l-kursî şehidellahu amenerr
Li dûv qulhu e'uzu ya sih û sê car tu bîne ser
- 127 Bi tesbîhan bi hemd Ellahu Ekber sih û çar in 'ed
Eger tu la şerîke leh dizanî pê tamam ke Şed
- 128 Du'a ke lê ne xafil be ji Xudê xeyrê bixwaze tu
Bi el hemdu Şelata ewwel û axir bibêje tu
- 129 Li dûv wan bêje la ilahe illellah deh car hem
Şelata ser Muhemmed bid li al û enbiya bê xem
- 130 Bi ferzân re hene sunnet dibêjin sunnetê ratib
Mu'ekked hin ji wan xeyrê muekked lê eya talib
- 131 Ji wana çar berê nîvro di dûv re çar rewabit in
Berê 'esrê ne çar rek'et li dûv mexrib du rek'et in
- 132 Dido piştî 'îşa ne lê berî witra tu wan bîne
Berê subhê du rek'et li pêş û paş zerer nîne
- 133 Li ser hev hijde rek'et in ji wan deh ê mu'ekked in
Ema heşt ratibê dî sinnet in lê ne mu'ebbed in
- 134 Mu'ekked ê Muhemmed hem fikir hem Wî fikir emr e
Ew ê xeyrê mu'ekked geh fikir geh ne digo xeyr e
- 135 Limêja ferz cema'et tê de sunnetek mu'ekked e
Ku mumkun bî limêja bi cema'et qeş tu bernede
- 136 Muhemmed emrê me kirye bi cema'etê li ser maye
Digo limêja bi cema'etê yeka wê bi bîst û hefta ye
- 137 Bikî qesda cema'etê Xudê hisab dikî jê ra
Bi tekbîra îmam ra niyetê bînî diha xeyr a

- 138 Heçî sunnet du qism in hin cema'et tê de sunnet in
Ji hinka re ne sunnet e welew hin jê mu'ekked in
- 139 Evan ê cema'et tê de sunnet in ev in ewwel
Limêja herdu 'îda ye li dûv wan hîv û roj efşel
- 140 Li dûv baran wîtir in ê terawîha li dûv ratib
Ji ber ku ev mu'ekked in mezahib tê de bûn raşib
- 141 Xu bê ratib nehêle ê mu'ekked hê bike mecbûr
Tu sê rik'et ji wîtra bik berî razê ew in meşhûr
- 142 Di nava mexrib û weqtê 'îşa limêjê ewabîn in
Dido ya çar û ya şeş lê heta bîsta hedîş tînin
- 143 Ku bîst rek'et terawîh pişt 'îşa hîva remezanê
Li dûv pazda di wîtra de qunut sunnet e ey canê
- 144 Limêja ku cema'et tê de sunnet in tu wan zanê
Wekî wîtrê remezanê limêja 'eyd û baranê
- 145 Limêja ne bi cema'et mutleq in hin jê muweqqet in
Wekî ratib dûha desmêj tewaf û hem tehiyyet in
- 146 Şelata tesbîh bi rojî bin bi çar rek'eta bi hev ra
Eger tu bişev bikî limêja dirêj dido dido pev ra
- 147 Şelata tesbîh di her rek'etekî heftê û pênc tesbîh
Di heftê ya mehê carek di salê de bike teshîh
- 148 Di piştî niyyetê pazdeh di piştî fatîhehê deh in
Ruku' û i'tidalê de di secdê de deh e deh in
- 149 Bira limêja duha sunnetkî xeyr e tu guh lê kî
Ji piştî roj hilat heta berî weqtê ku nîvro bî
- 150 Tu dido bik ne xafilî tu çara bik tu muhsin î
Ji duwazda zêdetir nabî tu xuh mehrûm neke jihnî

- 151 Bişev rabe bi sê witrê êvarê ra bike pazdeh
Bira ew axirê limêjê şevê bin ey bira zade
- 152 Limêj mekrûh e ser tazî bi keb û ser tewandinê
Li ser zibl û li nav qebra sikanê çûn û hatinê
- 153 Neke te'xîr limêja xu ku weqt hatî bike ewwel
Di te'xîra 'işaê da hina gotî ew e efdeh
- 154 Dikî limêjê di dilda ku ez ê ibtal bikim ger yek
Herî pan bî betal e ew limêja wî neha bê şek
- 155 Xewa piştî ketî weqtê berya limêjê neke heyra
'İşa pê ve nekev lehwê ji xeyrê Şuḥbeta xeyra
- 156 Xewa puştê Şibê daîm dibî tengî ji rizqa ra
Xewa puştê 'eŞrê nîne bereket qet ji 'umra ra

BEḤSA TEFŞÎLA BEṬALBÛNA LIMÊJÊ

- 157 Bi yek derba ji hiç avêt we ya gavek mezin bavê
Çi belxem bî çî xwarin bî ji dev qurpand û xwîn-avê
- 158 Bi desta ya bi linga sê neqil çê bû li nêzî hev
Ruh bê çû ew bi yek neqlê limêja wî beṭale tev
- 159 Eger herfek dido derket ji dev bê me'ne xem nakî
Kuxuk zorda bi ih ihê pê nikarî ew zêrer nakî
- 160 Ji sehwe ya nizanê derkirin gotin xera nabî
Eger herfek bi me'ne got wekî ew limêj nabî
- 161 Di Qur'anê de çardeh ciyê ku ayatê sicûdê ne
Ku hat xwendin sicûdek sunnetê wî xwendina wî ne
- 162 Ku ni'met hat bela çêbû ku hat mizginikî xeyrê
Bike hemdê Xudê lê sunnet e yek secdeya şukrê

BEḤSA LIMÊJÊ HERDU 'ÎD Û XUṬBEYÊ WAN

- 163 Limêjê herdu 'îda sunnet in ema mu'ekked in
Ji bejneke roj hilat heta berî nivro muḥeded in

- 164 Di her yek ‘îdê du xuþbe du rek‘et sunnetê wana
Limêja ‘îdê ewwel bik bixwîn paþê du xuþbana
- 165 Di ya ewwel berî fatiþe tu þeft cara bide tekbîr
Ewa dî pênc e ya xuþbê neh û þeft in ev e tedbir

BEHSA MEWTÊ

- 166 Ji ê nêzikê bîmrê bêje la ilahe illellah
Kesê wî weqtê bêjî cennetî ye ew bi ‘ewni’l-lah
- 167 Ku mir çava bidin hev ber bi qiblê da berê wî her
Bilez kin şuştinê sê kefenê tahîr ku bigernê ser
- 168 Ji bêhna xoþ bidin ser kefen û ser bedena wîna
Limêj piþtî kefen kîrnê berî defnandîna wîna
- 169 Hinek pembû bidin ser ‘ewret û qullikê pê ra
Limêj ser li ku bî caîz e mescid deha xêr e
- 170 Dîkim çar tekbîra ferzu kifaye lê bi niyyetê
Limêj kim ez li ser vê meyyitê ya ser vê meytetê
- 171 Ewwel tekbîra îhram bixwîne fatiþe dûv ra
Li dûv didoya Şelat ser Muþemmed alê wî pê ra
- 172 Li dûv sisêya bê Ellahu’mexfir lehu werþemhu
Li dûv çara bê Ellahumme la teftîna be‘dehu
- 173 We la terþemna ecrehu li piþtî wan selam din hûn
Xîtama vê risalê hat nekin meþrûm di‘a kin hûn

‘UZR XWESTINA JI BO TEMAM KIRINA RISALÊ

- 174 Bîrayê min xeta ê min pîr in der van meqalê min
Nekin lewmê bikin ‘efwê li vê wezna zîmanê min
- 175 Me ev çê kir ji bo zarwê nezan ê bûn hevalê min
Ez û wezna xuh pîr kêmin bikin reþmê li þalê min
- 176 Bî qasê neqtê baranê dewama erd û ezmana
Bî qasê me‘na Qur‘anê dewama cînn û insana

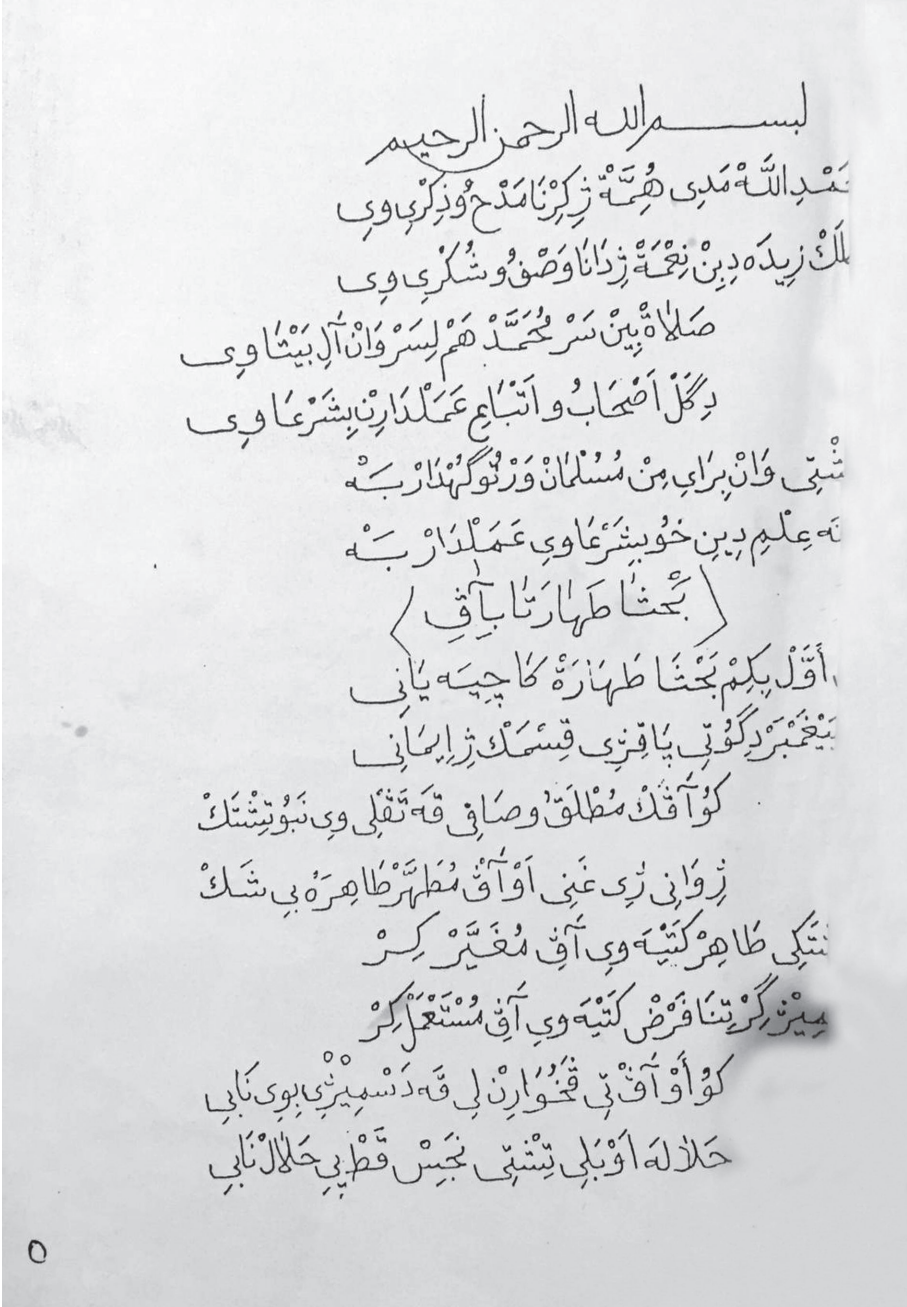
- 177 Şelat bîn ser Muhemmed hem li al û sehb û eþhara
Li ezvac û li ewlad û li eþbab û li enŞara
- 178 Li enba' û li wanê ku 'emeldar in bi şer'a wî
Dikim hemdê Xudê ku Heyderî di dûv terîqa wî

-temme-

Çavkanî

- ACAR, Hayrullah, "Fîqhnameyeke Menzûm Di Edebiyata Kurdî De: Rîsaletu Sefînetu'l-Ekrah Ila Sebîli'r-Reşad/Sefîna Kurdan Ji Bo Ehlê Bajar û Gundan A Mela Ebdulcelîlê Botî", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1 s.377
- ADAK, Adurrahman, *Teşeyên Nezmê- Di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de- Weş. Nûbihar*, İstanbul 2019. r. 340
- AKÇAY, Ali İhsan, "Manzum İlmihaller", Türk-Üslam Edebiyatı El Kitabı, Edt. Ali Yılmaz, Weş. Grafiker, Ankara 2015. r. 270.
- AKÇAY, Halil, "Son Dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin el-Heyderî (Hayatı ve Eserleri)", *Kimlik Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler, Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013. r.392-404.
- EL-HAYDERÎ, Şeyh Muhammed Emin, *Tuhfetü'l Hayderî*, Seyda Yay. Diyarbakır, 2019.
- KARAMAN, Hayrettin "Fıkıh" TDV İslam Ansiklopedisi, Cild.13, İstanbul, 1996. r. 1-14.
- SÜSLÜ, Zahir, "Ali Efendi'nin Manzûm İlmihâli", *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences* Vol: 2 Issue: 3 Summer 2019. ss.165-183.

Pêvek

Rûpela ewil a berhemê

بِقَاسِي نَقَطِ بَارَانِي دُوَامَا اَرْضُ وَا زَمَانَا
 بِقَاسِي مَعْنَى قُرْآنِي دُوَامَا جَنُّ وَا إِنْسَانَا
 صَلَاةَ بَيْنِ سُرِّ مُحَمَّدٍ هَمَّ لَالٍ وَصَبْحُ وَا ظَهَارَا
 لِأَزْوَاجٍ وَا لِأَوْلَادٍ وَا لِأَحْبَابٍ وَا لِأَنْصَارَا
 لِأَنْبِيَاءٍ وَا لِوَالِدِيكَوَمَعْلَدَارِي نَسْرَمَا وَا
 دِكْرِي مُحَمَّدِي خُدْرِي كُو حَيْدَرِي زِدْوَقِي طَبَقَا وَا
 سَمْت

ZAZAKİ DI BESTOĞI SADEYİ

Ayetullah KARABEYSER İsmail SÖYLEMEZ

شيعر و پوژنامه گهري، به نمونه‌ی شيعره کاني (هينمن موکرياني ۱۹۸۶ - ۱۹۲۱ ز):
بارزان کاني طاهر

**HETÊ ŞIKIL, MUHTEWA U HUNERANÊ EDEBİYAN RA
TEHLİLÊ MEWLİDİ NEBİ Ê MALA ABDULQADİRÊ MUŞEKİ**

Mehmet ARSLAN

METN û DANASÎNA FİQHNAMEYA HEYDERÎ

Muhammed İkbâl DENİZ